

Daugavpils Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Sociālo pētījumu institūts

REĢIONĀLAIS ZINĀJUMS

Pētījumu materiāli

Nr. 4 (2008)

~ DAUGAVPILS UNIVERSITĀTES
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE" ~

2009

Apstiprināts
DU SZF Sociālo pētījumu institūta
Zinātniskās padomes sēdē
2009. gada 11. februārī,
protokols Nr. 24.

Jermolajeva E., red. *Reģionālais ziņojums. Pētījumu materiāli. Nr. 4 (2008)*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds "Saule", 2009. 130 lpp.

Rakstu krājuma redakcijas kolēģija:

Dr. oec., asoc. prof. E. Jermolajeva, redakcijas kolēģijas priekšsēdētāja (Daugavpils, Latvija), Dr. sc. soc., prof. V. Meņšikovs, redakcijas kolēģijas priekšsēdētājas vietnieks (Daugavpils, Latvija), Dr. sc. soc., asoc. prof. V. Volkovs (Daugavpils, Latvija), Dr. habil. oec., prof. V. Kosiedovskis (Toruņa, Polija), Dr. habil. oec., prof. N. Baranovskis (Rīga, Latvija), PhD J. Holm Hansen (Oslo, Norvēģija), Dr. oec., prof. L. Svarinskis (Rēzekne, Latvija), Dr. agr., prof. V. Striķis (Jelgava, Latvija), Dr. sc. soc., Dr. phil., asoc. prof. V. Voronovs (Daugavpils, Latvija), Dr. oec., asoc. prof. J. Eglītis (Daugavpils, Latvija), Dr. oec., asoc. prof. J. Kaktiņš (Jelgava, Latvija), Dr. oec., asoc. prof. A. Eglīte (Jelgava, Latvija), Dr. art., asoc. prof. D. Hanovs (Rīga, Latvija), Dr. phil., doc. L. Gorbaceviča (Daugavpils, Latvija), Dr. psych., doc. A. Ruža (Daugavpils, Latvija).

Rakstu krājuma redakcija:

Elita Jermolajeva (redaktore)
Deniss Hanovs
Dmitrijs Oļehnovičs
Inta Ostrovska
Ludmila Paņina (sekretāre)
Jeļena Semeņeca

Par rakstos atspoguļotajiem faktiem, viedokļiem un terminoloģiju atbild rakstu autori.

Adrese:

Daugavpils Universitāte
Sociālo zinātņu fakultāte
Sociālo pētījumu institūts
Parādes iela 1 – 421, Daugavpils LV–5400, Latvija
tālr. (+371) 654 22163, (+371) 654 20032
e-pasts: ludmila.panina@du.lv

Žurnāls “Reģionālais ziņojums” ir reģionālajai attīstībai veltītu zinātnisko pētījumu materiālu krājums. Izdevums tiek izdots reizi gadā. Žurnālā publicētie materiāli ietver zinātnisko pētījumu rezultātus sociālo zinātņu jomā: socioloģijā, sociālajā psiholoģijā, ekonomikā, vēsturē un tiesību zinātnē. Izdevumā materiāli tiek publicēti latviešu, angļu un krievu valodās.

The journal “Regional Report” is a collection of materials of scientific research focused on the regional development. The journal is published once a year. The articles published in the journal present the results of scientific research in the field of social sciences: sociology, social psychology, economics, regional history and law. The articles are published in Latvian, English and Russian.

Журнал “Региональный Вестник” – сборник научных статей, отражающий проблематику регионального развития. Периодичность издания – раз в год. В журнале публикуются материалы, отражающие результаты исследований в области социологии, социальной психологии, экономики, истории и права. В издании материалы публикуются на латышском, английском и русском языках.

SATURS

Elita Jermolajeva, Rita Baltere, Daina Švarce Uzņēmējdarbības attīstība Latvijas reģionos – valsts atbalsts un Eiropas Savienības līdzfinansējums	7
Aija Eglīte, Ingrīda Kantiķe Maizes ražošanas uzņēmumu finansiālais izvērtējums un to perspektīvas nākotnē	27
Sandra Zelča Latvijas un Eiropas Savienības valstu pašvaldību budžetu salīdzinošā analīze	49
Даля Эйдукене Государственный социализм Карла Родбертуса-Ягетцова	65
Виктор Чуешов, Игорь Подпорин Генеалогия идентичности на территории Беларуси (философско-методологическая интерпретация “краёвости” конца XIX – начала XX века)	72
Олег Папсуевич Строительная керамика Латгалии: истоки, развитие производства, применение, культурно-историческое наследие (X в. – начало XX в.)	84
Aleksandrs Ivanovs Riga and Tartu in Old Russian Chronicles: The Genesis of Some Historiographic Stereotypes	102
Kristīne Aleksandroviča Daži augstskolas komunikācijas teorētiskie un praktiskie aspekti sabiedrisko attiecību kontekstā	115
Ziņas par autoriem	126
Rakstu noformēšanas noteikumi	127

UZŅĒMĒJDARBĪBAS ATTĪSTĪBA LATVIJAS REĢIONOS – VALSTS ATBALSTS UN EIROPAS SAVIENĪBAS LĪDZFINANSĒJUMS

Elita Jermolajeva, Rita Baltere, Daina Švarce

Raksta mērķis ir izpētīt valsts atbalsta un Eiropas Savienības līdzfinansējuma iespējas uzņēmējdarbības attīstībai Latvijas reģionos, padziļinātu uzmanību pievēršot īpaši atbalstāmajām teritorijām (turpmāk – ĪAT). Autores izskaidro, kā uzņēmējdarbības atbalsta pasākumi ietekmē Latvijas plānošanas dokumentos 2004. – 2006. gadam un 2007. – 2013. gadam noteiktos reģionālās attīstības mērķus un principus. Rakstā analizēti uzņēmējdarbības vides rādītāji un atbalsta veidi, uzņēmējdarbību kavējošie faktori, pētīta ĪAT statusa ietekme uz uzņēmējdarbības attīstību Latvijas plānošanas reģionos, kā arī ES līdzfinansējuma dinamika uzņēmējdarbības veicināšanai. Apkopoti un analizēti uzņēmēju un ekspertu viedokļi par problēmām projektu izstrādē un finansējuma saņemšanā, kā arī apskatītas perspektīvas 2009. gadam.

Pētījumā galvenie secinājumi: Rīgas reģions, kuram ir augstākie attīstības rādītāji ir piesaistījis lielāko ES finansējuma apjomu, bet Latgales reģions ar zemākajiem rādītājiem – mazāko. Galvenie uzņēmējdarbības kavēkļi ir: augstā inflācija, nodokļu sistēmas nesakārtotība, likumu un noteikumu izmaiņu biežums. Lai nodrošinātu līdzsvarotu Latvijas reģionu attīstību, 77% teritorijas ir piešķirts ĪAT statuss. Vairāk kā trešā daļa (36,5%) ĪAT atrodas Latgales reģionā, un šī reģiona uzņēmumi, piemēram, 2007. gadā saņēma 61,5% no Reģionālā fonda līdzekļiem. Tomēr jāuzlabo informācijas iegūšanas iespējas par projektu izstrādi un jāveido dažāda veida uzņēmējdarbības atbalsta struktūras, piemēram, biznesa inkubatori, tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti utt. Ekonomikas recesijas periodā valsts budžetā nav saprātīgi taupīt uz to izdevumu rēķina, kas paredzēti uzņēmējdarbības veicināšanai, investīcijām un attīstībai. Tāpēc ES fondu finansējuma saglabāšana valsts budžetā pēc iespējas lielākā apmērā ir būtiski nepieciešama.

Autores izmanto nacionālos pētījumus, starptautiskus reģionālās attīstības materiālus un meto-diku, kas tika adaptētas Latvijas Zinātnes padomes piešķirtā granta (2008) ietvaros. Pētījumā izmantotas: monogrāfiskā metode, abstrakti loģiskā metode, statistisko datu analīzes metodes.

Atslēgas vārdi: uzņēmējdarbības vide, reģionālā attīstība, Eiropas Savienības līdzfinansējums, īpaši atbalstāmās teritorijas.

Pētījuma mērķis: analizēt valsts atbalsta un Eiropas Savienības līdzfinansējuma iespējas uzņēmējdarbības attīstībai Latvijas reģionos, padziļinātu uzmanību pievēršot īpaši atbalstāmajām teritorijām (turpmāk – ĪAT).

Galvenie uzdevumi: izpētīt uzņēmējdarbības vides rādītājus Latvijā un uzņēmējdarbību kavējošos iemeslus; analizēt uzņēmējdarbības atbalsta veidus un valsts atbalsta piešķiršanas kārtību; noteikt, kā ĪAT statuss ietekmē uzņēmējdarbības attīstību reģionos; analizēt ES līdzfinansējuma izmantošanu uzņēmējdarbības attīstībai reģionos.

Lai sasniegtu pētījuma mērķi, autores izmanto dažādas pētījuma metodes: monogrāfiskā metode, abstrakti loģiskā metode, statistisko datu analīzes metodes.

Reģionālās attīstības jautājumiem pasaulē pēdējos gados tiek pievērsta aizvien lielāka uzmanība, un tas ir izskaidrojams ar vairākiem apstākļiem: globalizācijas process, konkurence, atšķirību palielināšanās starp dažādiem reģioniem un nepieciešamība tās samazināt u.c. Dažādu ekonomisko procesu pārmaiņu dēļ cilvēki aizvien aktīvāk meklē iespējas vairāk nopelnīt, paaugstināt labklājības līmeni, un uzņēmējdarbība ir viens no veidiem, kā to var izdarīt. Savukārt, uzņēmējdarbība ir viens no būtiskākajiem valsts un reģiona labklājības un ekonomiskās situācijas attīstības aspektiem.

Eiropas Savienības kopējā budžetā nozīmīga finansējuma daļa paredzēta reģionālajai attīstībai. ES mērogā Mērķa 1 programma ir paredzēta nelabvēlīgo atšķirību samazināšanai starp Eiropas reģioniem un ir vērsta uz NUTS 2 līmeņa teritorijām – Latvijas gadījumā NUTS 2 reģions ir Latvija kopumā. Līdz ar to reģionālo atšķirību samazināšana Latvijas Vienotā programmdokumenta (turpmāk –VPD) 2004. – 2006. gadam īstenošanas ietvaros bija noteikta kā nacionāla mēroga reģionālās politikas jautājums. Tomēr VPD ilgtermiņa mērķos arī minēts, ka jāveicina līdzsvarota teritoriālā attīstība.

Latvijas Nacionālās attīstības plāna 2007. – 2013. gadam stratēģijas 5. nodaļā “Sakārtota uzņēmējdarbības un dzīves telpa” apakšnodaļā 5.1. “Izaugsme reģionos” teikts, ka “reģionālās attīstības mērķis ir veicināt un nodrošināt līdzsvarotu un ilgtspējīgu valsts attīstību, ievērojot visas valsts teritorijas un atsevišķu tās daļu īpatnības un iespējas, samazinot nelabvēlīgās atšķirības starp tām, kā arī saglabāt un attīstīt katras teritorijas dabai un kultūrvidēi raksturīgās iezīmes un attīstības potenciālu” (*Latvijas Nacionālais..* 2006, 34. lpp.). Uzsvērta arī policentriskā attīstība kā iespēja reģioniem.

Reģionālās attīstības un ES līdzfinansējuma analīzes pieredze ārvalstīs un Latvijā

Pētot pasaules un Eiropas zinātnieku izstrādnes, autore iepazīnušās un analizējušas starptautiskās Reģionālo pētījumu asociācijas materiālus, ES finansētā *ESPON* projekta rezultātus, Norvēģijas Urbāno un reģionālo pētījumu institūta izstrādnes, kā arī Latvijā veikto pētījumu rezultātus.

1. Būtisku ieguldījumu reģionālistikā sniedz 1965. gadā Lielbritānijā dibinātā starptautiskā Reģionālo pētījumu asociācija (*Regional Studies Association*) un tās izdots žurnāls “Reģionālie pētījumi” (*Regional Studies*), kas publicē oriģinālus pētījumus, atsaukmes un diskusijas par reģionālo attīstību. Rejs Hadsons (*Ray Hudson*), Džons Bečtlers (*John Bachtler*), Kolins Uorens (*Colin Wren*), Roberts Leonardi (*Robert Leonardi*), Andrea Mairate (*Andrea Mairate*), Džons Bredlijs (*John Bradley*), Rons Marti (*Ron Marti*), Peters Tailers (*Peter Tyler*), Voicehs Kosiedovskis (*Wojciech Kosiedowski*) un citu pētnieku darbos atrodamas teorētiskas izstrādnes un praktiskas atziņas, kuras iespējams izmantot arī Latvijas apstākļos.

2. Viens no lielākajiem Eiropas projektiem, kas pēta reģionālo attīstību, ir Eiropas Telpiskās plānošanas novērošanas tīkls – *ESPON*. Policentriskums ir viena no *ESPON* projekta svarīgākajām tēmām, kas tiek pētīta vairākos aspektos, tai skaitā, izpratne par policentriskumu dažādos ģeogrāfiskajos līmeņos un reģionālo, nacionālo un Eiropas līmeņa politikas veidotāju iespējām ietekmēt urbāno teritoriju struktūru un stimulēt policentriskāku Eiropas teritorijas attīstību (www.espon.eu).

3. Iepazīstoties ar Norvēģijas Urbāno un reģionālo pētījumu institūta (*Norwegian Institute for Urban and Regional Research*, turpmāk – *NIBR*) darbību, tai skaitā ieguldījumu *ESPON* projekta policentriskuma tēmā, kā arī citās izstrādātajās metodikās, var secināt, ka šis institūts aktīvi sadarbojas ar reģionālajām pašvaldībām, ražošanas uzņēmumiem un citām institūcijām, lai radītu zinātniski pamatotus un praktiski pielietojamus modeļus. Piemēram, programma *Vērtības radīšana 2010 (Value Creation 2010)* tika izstrādāta sadarbībā ar Norvēģijas reģionālajām pašvaldībām un citām institūcijām, lai veicinātu inovācijas un pievienotās vērtības palielināšanu tautsaimniecībā. Programma paredz sadarbības mehānismu starp dažādām ražošanas nozarēm – metālapstrādi, kokapstrādi, pārtikas ražošanu, tūrisma nozari un citām. Zinātnieki tika piesaistīti stratēģiju un attīstības programmu izstrādei, klasteru izveidei, asociāciju izveidošanai sadarbībā ar ražošanas uzņēmumiem (*Annual Report..* 2006, p. 10).

NIBR ir vairākas pētnieciskās struktūrvienības, piemēram, Sociāli ekonomiskais un teritoriju izpētes departaments (*Department for Socioeconomic and Territorial Studies*), kas regulāri seko līdzi tautsaimniecības attīstībai reģionālā aspektā un norāda uz dažādām disproporcijām, piedāvā savas izstrādnes nacionālajām un reģionālajām institūcijām, uzņēmēj sabiedrībām. Departamenta galvenie darbības virzieni ir (*Annual Report.. 2007*, p. 11):

- ekonomikas izaugsme/ biznesa attīstība, sadarbība un inovācijas;
- teritoriālie pētījumi – reģionālās attīstības perspektīvas;
- publiskā sektora ekonomika un vietējo pašvaldību finanses;
- reģionālās politikas novērtējums un sadarbība reģionālajā politikā;
- sociālie apstākļi un teritoriālie nosacījumi Eiropā un pasaulē u.c.

Pēc raksta autoru domām, NIBR pielietotās metodes ir viens no efektīvākajiem veidiem, kas veicinātu zinātnieku un praktiķu sadarbību un reāli izmantojamu reģionālās attīstības plānu, programmu, metodoloģijas radīšanu.

4. Latvijā ir pieejams Eiropas Komisijas 6. Ietvarprogrammas finansētajā projektā *CRIPREDE – Creating a RTD Investment Policy for Regions in Emerging and Developed Economies* izstrādātais “Adaptīvais modelis” (*A practical methodology.. 2007*), kas nodrošina atbalstu reģioniem, kuri vēlas attīstīt un uzlabot savu pētniecības un tehnoloģiju attīstības (turpmāk – PTA) investīciju stratēģiju un politiku. *CRIPREDE* pieejas mērķi ir sniegt atbalstu tāda procesa vadībai, kas:

- veido reģionālo īpatnību pārskatu un īpašu uzmanību pievērš situācijai, kas attiecas uz PTA politiku un procesiem;
- dod skaidru priekšstatu par to, ko reģions vēlas sasniegt PTA procesu pilnveidošanā;
- nosaka iespējamo stratēģiju, lai panāku vēlamu situāciju attiecībā uz reģionālo PTA;
- veido saikni starp visiem atbilstošajiem lēmumiem;
- nodrošina tādu nepārtrauktās pilnveidošanas procesu realizēšanu un integrāciju, kas atbilst mainīgajām reģionālajām vajadzībām un iespējām.

Adaptīvais modelis paredzēts ieinteresētajām pusēm, kas ir atbildīgas par (vai iesaistītas) reģionālo PTA procesu un PTA politikas nepārtrauktā pilnveidošanā. Par galvenajām mērķa grupām tiek uzskatītas reģionālās (vai vietējās) pārvaldes iestādes. Tomēr modeli var izmantot arī sadarbībā ar citām ieinteresētajām pusēm, piemēram, uzņēmumiem, pētniecības un izglītības institūcijām.

Eiropas Savienības līdzfinansējuma analīzei izmantoti dažādu pētījumu un ziņojumu materiāli: “ES Struktūrfondi un teritoriju attīstība Latvijā” (2005), “Eiropas Savienības struktūrfondu ietekmes uz reģionālo attīstību Latvijā izvērtējums” (2006), ziņojumus “ES struktūrfondu 2004.–2006. gada plānošanas perioda uzņēmējdarbības un inovācijas aktivitāšu izvērtējums” (2007), “ES fondu makroekonomiskās ietekmes izvērtējuma” Pirmā posma ziņojums (2007) un Otrā posma ziņojums (2008), “Eiropas Savienības struktūrfondu 2004.–2006. gada plānošanas periodā apstiprināto projektu ietekme uz reģionālo attīstību Latvijā” (2008).

Eiropas Savienības līdzfinansējums uzņēmējdarbībai

Viens no būtiskākajiem valsts un reģiona labklājības un ekonomiskās situācijas attīstības faktoriem ir uzņēmējdarbība. Eiropas Savienības Reģionālās politikas dokumentos uzsvērts, ka mazie un vidējie uzņēmumi ir ES ekonomikas mugurkauls un būtisks kohēzijas politikas partneris, kas veicina izaugsmi un nodarbinātību. Mazo un vidējo uzņēmumu (turpmāk – MVU) nozīmi ES ekonomikā atspoguļo arī tiem piešķirtais finansējums laika posmam no 2007.

gada līdz 2013. gadam. MVU atbalstam Eiropas Savienībā ir paredzēti 27 milj. eiro, no kuriem 65% paredzēti ieguldījumiem tehnoloģijās, 14% – informācijas un datoru tehnoloģijām, bet 9% – videi draudzīgiem MVU. Sadarbībā ar Eiropas Investīciju banku izveidotas mikrokredītu iniciatīvas, kas piešķir finansējumu līdz 25 tūkst. eiro tiem, kas vēlas dibināt savu uzņēmumu, bet nevar nodrošināt nepieciešamo ķīlu. Finansējumu papildina dažādi pasākumi, tai skaitā *Mazās uzņēmējdarbības akts*, kas pieņemts ar mērķi mazināt birokrātiju un dotu MVU iespēju izmantot to potenciālu (*Inforegio News*, 1 2008, p. 2).

ES Reģionālā komiteja atzinīgi vērtē ES dalībvalstu valdību pieliktās pūles, lai sekmētu dialogu ar vietējām un reģionālajām pašvaldībām, nosakot mērķus, prioritātes un resursus, kas nepieciešami teritoriālajai attīstībai, īstenojot Eiropas un attiecīgās valsts politiku (<https://membersportal.cor.europa.eu>. 2008).

Latvijas uzņēmēji ir saņēmuši Eiropas Savienības līdzfinansējumu laika posmā no 2004. gada līdz 2006. gadam un var pieteikties uz to arī 2007. – 2013. gada plānošanas periodā. Tomēr jāatzīmē, ka ieguldījuma efekts pilnā apjomā jūtams tikai pēc četriem līdz septiņiem gadiem, kad uzņēmēji ir atmaksājuši struktūrfondu projektu īstenošanai ņemtus kredītus un atraduši jaunus noieta tirgus saražotajai produkcijai un pakalpojumiem.

Vienotajā programmdokumentā, kas noteica ES struktūrfondu līdzekļu piešķirumu Latvijā laika posmam no 2004. gada līdz 2006. gadam, viena no piecām prioritātēm bija “Uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana”. Tās ietvaros bija paredzēti pieci pasākumi:

- atbalsts inovāciju attīstībai;
- uzņēmējdarbības infrastruktūras attīstība;
- atbalsts mazās un vidējās uzņēmējdarbības attīstības veicināšanai;
- pieeja finansējumam maziem un vidējiem uzņēmumiem;
- atbalsts lietišķās zinātnes attīstībai valsts zinātniskajās institūcijās.

Kopējais sākotnēji plānotais publiskais finansējums šai prioritātei bija 208,5 milj. EUR (146,5 milj. LVL), no tiem 156,4 milj. EUR bija Eiropas Reģionālās attīstības fonda (turpmāk – ERAF) finansējums un 52,1 milj. EUR – Latvijas publiskais finansējums (*Eiropas Savienības struktūrfondu..* 2008, 53. lpp.).

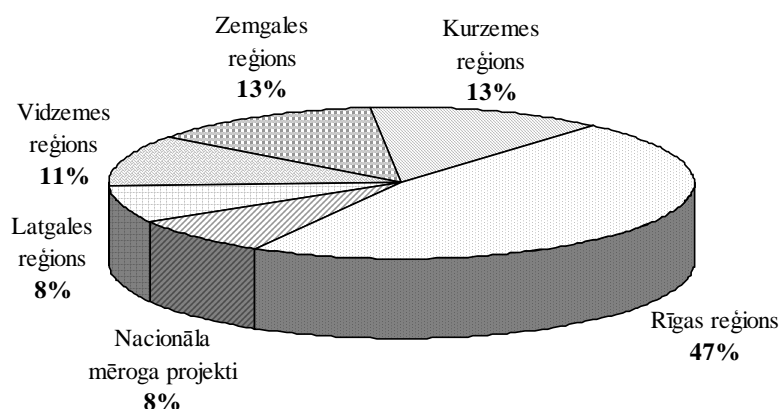
Komersantu aktivitāte bija samērā liela – par to liecina gan iesniegto projektu skaits, gan arī pieprasītais publiskais līdzfinansējums, kas pārsniedza aktivitātēm piešķirto finansējumu, dažās aktivitātēs – pat vairākas reizes. Zems pieprasījums bija vienīgi inovācijas atbalstošo pasākumu aktivitātēm, kas ļauj secināt, ka kopējais uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšanas prioritātes mērķis nav pilnībā sasniegts – nebija tik daudz inovatīvu projektu kā bija sākotnēji ielānots.

“Eiropas Savienības struktūrfondu 2004. g. – 2006. g. plānošanas periodā apstiprināto projektu ietekmes uz reģionālo attīstību Latvijā izvērtējuma” ziņojumā minēts, ka prioritātē “Uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana” kopā bija apstiprināts 1451 projekts ar kopīgo publisko finansējumu 190,26 milj. LVL. Šajā prioritātē gandrīz visas aktivitātes bija ar teritoriālu darbības rezultātu – tāpat ar zināmu ietekmi uz reģionālo attīstību.

1. attēlā redzams, ka absolūtā finansējuma sadalījumā ir ievērojams Rīgas reģiona pārsvars, jo 47% finansējuma piešķirts projektiem Rīgas reģionā. Tas ir likumsakarīgi un atbilst ekonomiskās attīstības līmenim šajā reģionā, kas ir stipri atšķirīgs no citiem Latvijas reģioniem. Starp reģioniem mazāko absolūto finansējumu ir piesaistījis Latgales reģions – 8%, tad seko Vidzemes reģions ar 11%, bet Kurzemes un Zemgales reģioni piesaistījuši katrs 13% finansējuma. Speciāli tikai uz vājāk attīstītām teritorijām vērsta finansējuma apjoms apakšprioritātē “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās” veido tikai 4,7%.

1. attēls

Prioritātē “Uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana” piešķirtā publiskā finansējuma sadalījums starp Latvijas plānošanas reģioniem 2004. g. – 2006. g.

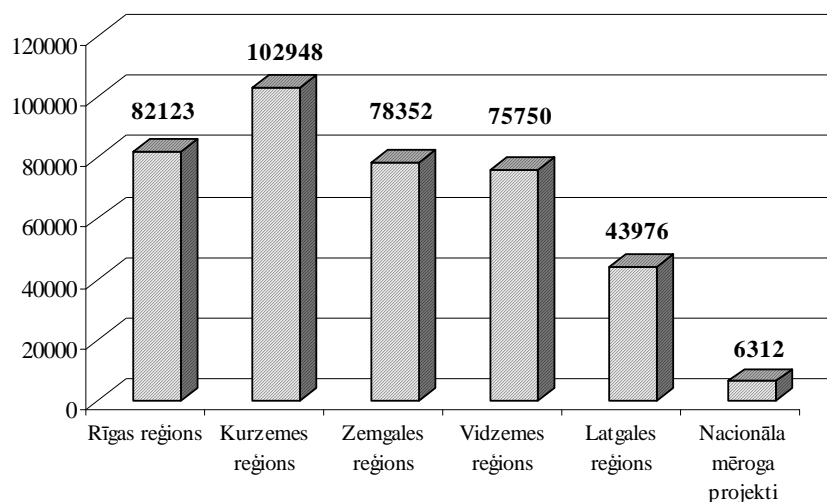

Avots: Eiropas Savienības.. 2008, 54. lpp.

Objektīvāks ir relatīvais rādītājs – finansējums uz 1000 iedzīvotājiem, kas redzams 2. attēlā. Vislielākais finansējums ir Kurzemes reģionā – 103 tūkst. latu, bet mazākais ir Latgales reģionā – 44 tūkst. latu, tātad atšķirība starp augstāko un zemāko rādītāju ir 2,3 reizes.

2. attēls

Prioritātes “Uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana” finansējums uz 1000 iedzīvotājiem latos Latvijas plānošanas reģionos 2004. g. – 2006. g.

Avots: autoru izveidots pēc Eiropas Savienības.. 2008, 55. lpp.

Kopumā var secināt, ka aktivitātes ir vērstas uz uzņēmēju atbalstīšanu, bet ne uz labvēlīgas uzņēmējdarbības vides attīstību, kas būtu īpaši svarīga teritorijās ārpus Rīgas. Tāpēc var izteikt pieņēmumu, ka šīs prioritātes finansējuma rezultātā atšķirības starp Latgali un pārējiem reģioniem nevis samazināsies, kā vajadzētu būt pēc reģionālās attīstības pamatprincipiem, bet gan palielināsies.

Uzņēmējdarbības vide Latvijas reģionos

Ikviens uzņēmējs darbojas noteiktā vidē, kuru ietekmē dažādi iekšējie un ārējie faktori. Uzņēmējdarbības vide ir objektīva realitāte no cilvēka gribas neatkarīgu saimniecisku, juridisku, administratīvu, ekoloģisku, demogrāfisku un citu nosacījumu un procesu reāla eksistence, aktīvu saimniekošanas subjektu, objektu, procesu un spēku kopums, kas pastāv reālā īstenībā neatkarīgi no cilvēka gribas (<http://termini.lza.lv/> 28.10.2008).

Uzņēmējdarbības vide nav atkarīga tikai no patērētāju uzvedības un uzņēmējdarbības aktualitātes vien, nozīmīga ir valstī pastāvošā likumdošana. Uzņēmējdarbības vides kvalitātei ir noteicoša loma valsts ekonomiskajā attīstībā un ārējo investīciju piesaistē. Tāpēc Latvijā ik gadu (no 1999. gada) tiek izstrādāts un Ministru kabinetā apstiprināts "Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plāns". Plāns ietver aktivitātes uzņēmējdarbības vides pilnveidošanai, nodokļu politikas uzlabošanai, Latvijas konkurētspējas Eiropas Savienībā veicināšanai u.c. Tas ir starpministriju politikas plānošanas dokuments, kurā noteikti uzņēmējdarbības vides uzlabošanas politikas rīcības virzieni, uzdevumi, veicamie pasākumi, atbildīgās institūcijas, rādītāji uzdevumu izpildes novērtēšanai un izpildes termiņi (www.em.gov.lv 01.11.2008.).

Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plāns 2008. gadā tika izstrādāts, balstoties uz *Ārvalstu investoru padomes* Latvijā, *Tautsaimniecības padomes*, LR *Mazo un vidējo uzņēmumu un amatniecības padomes* rekomendācijām un pētījumos apzinātajām problēmām. Kopumā plānā bija ietverti 32 pasākumi, kuru izpilde tika uzticēta šādām institūcijām: Ekonomikas ministrija (turpmāk – EM), Finanšu ministrija (turpmāk – FM), Tieslietu ministrija (turpmāk – TM), Labklājības ministrija (turpmāk – LM), Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrija (turpmāk – RAPLM), Zemkopības ministrija (turpmāk – ZM), Vides ministrija (turpmāk – VM) un citas institūcijas. Pasākumi tika sadalīti septiņās sadaļās:

- nodokļi un to administrēšana;
- nodarbinātība;
- būvniecība;
- ar naftas produktiem saistītas komercdarbības vienkāršošana;
- nekustamā īpašuma reģistrācijas sistēmas vienkāršošana;
- efektīva valsts pārvalde;
- uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plāna 2007. gadam identificēto veicamo pasākumu turpināšana (www.em.gov.lv 01.11.2008.).

Atbilstoši institūciju kompetencei veicamie pasākumi paredzēja sagatavot grozījumus normatīvajos aktos vai izstrādāt politikas plānošanas dokumentus.

Analizējot 2007. gada uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plānu, var secināt, ka kopumā plānā bija iekļauti 27 pasākumi, no kuriem pilnīgi ir izpildīts 21 pasākums, daļēji izpildīti 5 pasākumi, bet nav izpildīti 2 pasākumi:

- 1) Netika īstenots pasākums "Būvju kadastrālās uzmērīšanas procesa attīstība", jo 2007. gadā tika veikts tikai pētījums par būvju kadastrālās uzmērīšanas procesu, tā normatīvo regulējumu, valsts pārvaldes iestāžu funkciju sadalījumu un norises kārtību.
- 2) Netika īstenots pasākums "Valsts zemes dienesta infrastruktūras attīstīšana", bet tika izstrādāti projekti, kuros iekļauti konceptuāli risinājumi informācijas sistēmu pilnveidošanai, kas tika iekļauti 2008. gada uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plānā.

Uzņēmējdarbības vides analīzei var izmantot dažādus kritērijus. Šajā pētījumā izmantoti materiāli no Ekonomikas ministrijas "Latvijas uzņēmējdarbības vide: administratīvie kavēkļi un ieteicamās reformas", Pasaules Bankas *Doing Business 2008*, VRAA "Reģionu attīstība Latvijā" u.c.

2008. gadā publicētajā Pasaules Bankas ziņojumā *Doing Business 2009* Latvija 181 valsts vidū ir ierindota augstajā 29. vietā. Salīdzinot ar iepriekšējo gadu, Latvija novērtēta par trijām vietām zemāk. Salīdzinot Latviju ar kaimiņvalstīm konkurentēm – Igauniju un Lietuvu, var secināt, ka Lietuvas pozīcija nav mainījies – tā nemainīgi ieņem 28. vietu, bet Igaunija ieņem 22. vietu, kas ir par četrām vietām zemāk kā 2008 gadā (www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/ 19.11.08).

1. tabula

Uzņēmējdarbības vide Latvijā 181 pasaules valsts rangū tabulā

Rādītāji	<i>Doing Business</i> 2008* rangs	<i>Doing Business</i> 2009** rangs	Izmaiņas
Biznesa vide kopumā	26	29	-3
Biznesa uzsākšana	30	35	-5
Licenču saņemšana	83	78	+5
Nodarbinātība	99	103	-4
Īpašuma reģistrēšana	91	77	+14
Kredītu saņemšana	13	12	+1
Investoru aizsardzība	49	53	-4
Nodokļu administrēšana	30	36	-6
Muitas procedūras	18	25	-7
Līgumsaistību izpilde	5	4	+1
Maksātspēja	67	86	-19

* *Doing Business 2008* – dati par 2006. gada aprīli – 2007. gada jūniju

** *Doing Business 2009* – dati par 2007. gada aprīli – 2008. gada jūniju

Avots: Autoru veidots pēc *Doing Business Project 2008* datiem.

1. tabulā redzams, ka pēc Pasaules Bankas noteiktajiem uzņēmējdarbības vides kritērijiem Latvijas rādītāji vairākos aspektos ir pasliktinājušies 2009. gada vērtējumā, salīdzinot ar 2008. gadu. Salīdzinot pētījumus *Doing Business 2008* un *Doing Business 2009*, redzams, ka par 19 pozīcijām ir pasliktinājusies maksātspēja – tas ir ļoti zems vērtējums, ko varētu izskaidrot gan ar valsts, gan arī pasaules ekonomiskās situācijas pasliktināšanos. Par 7 pozīcijām samazinājušies muitas procedūru rādītāji, kam par iemeslu, iespējams, ir Latvijas – Krievijas robežas problēmas. Zemāka vieta rangū tabulā ir rādītājiem nodokļu administrēšanā, investoru aizsardzībā, nodarbinātībā, biznesa uzsākšanā. Tomēr ir rādītāji, kur ir uzrādīti labāki rezultāti, piemēram, īpašuma reģistrēšanā rādītāji uzlabojušies par 14 pozīcijām. Nedaudz augstāka vieta rangū tabulā Latvijai ir licenču saņemšanā, kredītu saņemšanā, līgumsaistību izpildē.

Iepazīstoties ar Latvijas EM izstrādāto plānu, var secināt, ka būtiskākie pasākumi uzņēmējdarbības vides uzlabošanai ir balstīti tieši uz tām nozarēm, kuras tiek apskatītas arī *Doing Business 2009* pētījumā. EM uzmanību pievērš nodokļu administrēšanai, nodarbinātības, investīciju, būvniecības un nekustāmā īpašuma problēmām. Balstoties uz pastāvošajām problēmām, būtiskākie pasākumi ir:

- reinvestētās peļņas neaplikšana ar nodokļiem;
- investīciju veicināšana uzņēmumu attīstībā un inovācijās;
- PVN pārmaksas/atmaksas sistēmas uzlabošana;
- vienas pieturas aģentūras principa izveide darba atļauju un uzturēšanās atļauju saņemšanai;
- stimuli komersantiem ar brīvības atņemšanu notiesāto personu nodarbināšanai ieslodzījumu vietās;

- uzņēmumu līdzdalības nodrošināšana administratīvo šķēršļu mazināšanā;
- darba nespējas lapu apmaksas kārtības reformu veikšana;
- būvniecības saskaņošanas procedūru vienkāršošana;
- būvniecības prasību pārskatīšana neliela apjoma publiskajām ēkām;
- nekustamā īpašuma reģistrācijas procedūru vienkāršošana;
- vienotas informācijas pieejas punkta izveide saistībā ar licencēm un atļaujām.

2007. gada uzņēmējdarbības vides uzlabošanas plānā uzsvars tika likts uz trīs virzieniem: nodarbinātību un darba apstākļiem, būvniecību, informācijas pieejamību.

Uzņēmēju vērtējums par uzņēmējdarbības vides attīstību

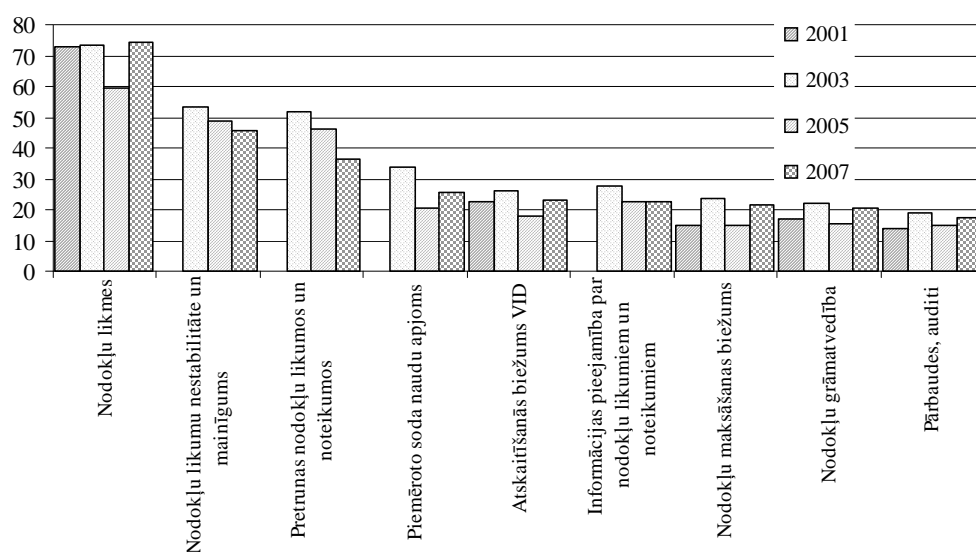
Ekonomikas ministrijas 2007. gada ziņojumā “Latvijas uzņēmējdarbības vide: administratīvie kavēkļi un ieteicamās reformas” analizēts Latvijas uzņēmēju viedoklis par pastāvošo uzņēmējdarbības vides situāciju. 3. attēlā redzams, ka lielākās problēmas uzņēmējdarbībai 2007. gadā radīja trīs administratīvie kavēkļi: inflācija, nodokļu likmes, likumu un noteikumu izmaiņu biežums.

Vislielākās problēmas izraisījusi inflācija no 2001. gada līdz 2007. gadam – 81,3% no aptaujātajiem uzņēmējiem bija uzsvēruši inflācijas problēmas 2007. gadā. Tā kā 2008. gadā inflācija vēl paaugstinājās, tad, iespējams, ja pētījums tiktu veikts 2008. gadā, tad vēl lielāks aptaujāto skaits minētu šo problēmu par kavēkli uzņēmējdarbības attīstībā.

No uzņēmēju viedokļa, nopietns uzņēmējdarbības kavēklis ir nodokļu likmes – lai gan no 2001. gada līdz 2005. gadam nodokļu problēmas bija pakāpeniski samazinājušās, tomēr 2007. gadā tās atkal bija aktualizējušās un 71,1% respondentu uzsvēra to kā problēmu. Uzņēmēji uzsvēruši arī likumu un noteikumu izmaiņu biežumu, jo ir grūti izsekot nemitīgajām izmaiņām – tas sarežģī uzņēmumu darbību. Kopumā analizējot 3. attēla rādītājus, var secināt, ka 2005. gads ir bijis vislabvēlīgākais uzņēmējdarbībai, jo gandrīz visos rādītājos ir vislabākie vērtējumi, t.i., kavēkļu ietekme novērtēta viszemāk.

4. attēls

Nodokļu administrēšanas un pārvaldes problēmu izplatība 2001. g. – 2007. g., %

Avots: autoru veidots pēc *Latvijas uzņēmējdarbības vide.. 2007.*

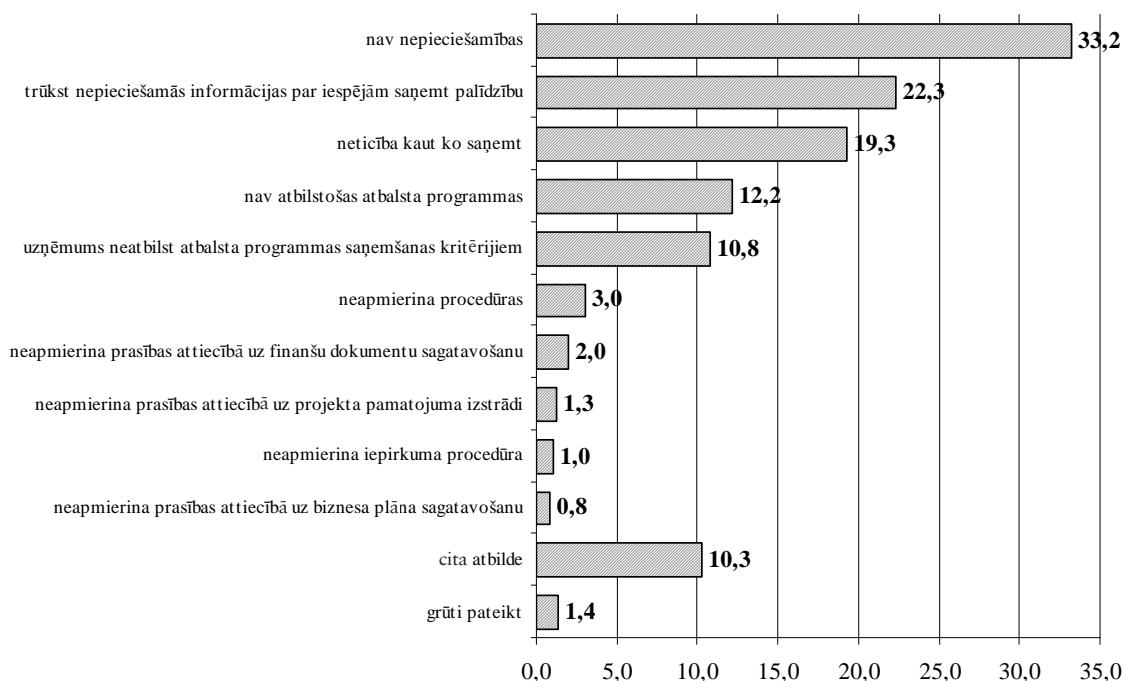
Pētījumā “Latvijas uzņēmējdarbības vide: administratīvie kavēkļi un ieteicamās reformas” uzņēmējiem tika jautāts par nodokļu sistēmas problēmām, un 4. attēlā redzams uzņēmēju vērtējums.

Uzņēmēji par galvenajiem šķēršļiem nodokļu politikas un pārvaldes jomā ir uzskatījuši nodokļu likmes: 2007. gadā 74,3% uzņēmēju tā bija problēma, nodokļu likumu nestabilitāti un mainīgumu uzsvēra 45,8%, bet pretrunas nodokļu likumos un noteikumos kā kavēkli minēja 36,5%. Šāda problēmu hierarhija lielā mērā atbilst arī 2003. un 2005. gadā fiksētajam uzņēmēju vērtējumam.

Aptaujātie uzņēmēji ir uzsvēruši arī to, ka uzņēmējdarbība Latvijā nav pietiekami atbalstīta, un par to liecina arī 5. attēls, kurā parādīti iemesli, kādēļ uzņēmēji nepiesakās valsts un ES fondu līdzekļiem.

5. attēls

Iemesli, kādēļ uzņēmēji nepieteicās valsts atbalsta programmām 2007. gadā, % no aptaujātajiem

Avots: *Latvijas uzņēmējdarbības vide..* 2007, 33. lpp.

Pētījuma ietvaros aptaujātie uzņēmēji sūdzējušies par atbalsta nepietiekamību, bet tajā pašā laikā aptauja rāda, ka 33,2% uzņēmēju atbalsts nav nepieciešams. Uzņēmēji uzsvēruši arī informācijas trūkumu un neticību palīdzības saņemšanai. Grūtības ar nepieciešamās informācijas pieejamību varētu izskaidrot ar interneta nepieejamību lauku rajonos vai arī ar zināšanu trūkumu datoru izmantošanā. Tomēr jāatzīmē fakts, ka visa informācija par valsts un ES finansiālo atbalstu ir pieejama internetā, un uzņēmējiem ir iespējams to izmantot, izstrādājot projektus. Kopumā var secināt, ka galvenie uzņēmējdarbības kavēkļi ir bijuši augsta inflācija, nodokļu sistēmas nesakārtotība, likumu un noteikumu izmaiņu biežums, maksātspēja.

Latvijas valdība, izstrādājot 2007. gada un 2008. gada uzņēmējdarbības vides attīstības plānus, lielu uzmanību ir pievērsusi nodokļu sistēmas uzlabošanai. Abos plānos bija pare-

dzētas aktivitātes nodokļu sistēmas sakārtošanai, piemēram, padarīt efektīvu un samērīgu normatīvo aktu piemērošanu nodokļu administrēšanā (2007. gada plānā), reinvestētās peļņas neaplikšana ar nodokļiem, PVN pārmaksas atmaksas sistēmas uzlabošana (2008. gada plānā). Veicot plānotās aktivitātes, varētu uzlaboties kopējā uzņēmējdarbības vides kvalitāte.

2008. gadā ir pieņemti nozīmīgi grozījumi likumā "Par uzņēmuma ienākuma nodokli", paredzot, ka:

- uz pieciem gadiem tiek paaugstināts pamatlīdzekļu vērtību palielinošais koeficients par 1,5;
- apliekamais ienākums samazināts par kredītprocentu summu;
- atbrīvota no aplikšanas ar UIN peļņa, kas gūta no pamatlīdzekļu realizācijas;
- pagarināts zaudējumu pārnesšanas laiks no 5 līdz 8 gadiem;
- izdevumus darbinieku nogādāšanai uz darbu un atpakaļ uz dzīvesvietu uzskatīt par izdevumiem, kas saistīti ar saimniecisko darbību.

Grozījumi likumā "Par nodokļiem un nodevām" VID nosaka tiesības sadalīt nodokļu parādu vai atlikt tā nomaksu.

Tomēr Latvijas uzņēmējdarbības vide joprojām nespēj konkurēt ar uzņēmējdarbības vidi citās Baltijas valstīs – cilvēkresursu izmaksas joprojām ir visaugstākās, atceltie sociālās apdrošināšanas iemaksu griesti ierobežo augsti kvalificētu darbinieku piesaisti un reģionālo pārstāvniecību attīstību, saglabājas augstas darba devēju izmaksas darbinieku veselības aprūpei un slimības dienu apmaksai, nav līdzsvarota atbildība starp darbinieku un darba devēju.

Doing Business 2009 pētījumā norādīts arī uz to, ka Latvijā ir pasliktinājusies uzņēmumu maksātspēja. Tajā pašā laikā speciālisti paredz produktivitātes pieauguma paātrināšanos nākamajos 2–3 gados, jo šie ekonomiski vājākie gadi veicinās uzņēmumu fokusēšanos uz efektivitāti un produktivitāti.

Īpaši atbalstāmās teritorijas Latvijā

Latvijas reģioni joprojām attīstās nevienmērīgi, un ir teritorijas, kur attīstība notiek lēnāk. Kvalitatīva uzņēmējdarbības vide veicina uzņēmējdarbības uzsākšanu un attīstību, konkurētspējas paaugstināšanos, jaundibināto uzņēmumu skaita pieaugumu, it īpaši teritorijās, kur ir salīdzinoši sliktāki uzņēmējdarbības vides apstākļi. Atbalsts no Eiropas Savienības un valsts palīdz uzņēmējiem realizēt idejas un uzsākt vai attīstīt savu biznesu, tomēr Latvijā vērojama tendence, ka attīstība galvenokārt notiek lielākajās pilsētās. Diemžēl arī Eiropas Savienības un valsts atbalsta līdzekļi lielākoties koncentrējas šajās teritorijās. Tāpēc ir svarīgi pievērst uzmanību uzņēmējdarbības veicināšanai, stimulēt iedzīvotājus nodarboties ar uzņēmējdarbību mazāk attīstītās teritorijās.

Saskaņā ar ES klasifikāciju Latvijas plānošanas reģioni – Latgales, Vidzemes, Zemgales, Kurzemes un Rīgas – atbilst NUTS 3 mērķa reģioniem. Lai veicinātu vienmērīgu reģionu attīstību, ekonomiski atpalikušajām teritorijām piešķir īpaši atbalstāmās teritorijas statusu.

Īpaši atbalstāmā teritorija: teritorija, kurā ilgstoši saglabājas negatīvas ekonomiskās un sociālās attīstības tendences vai viena no šīm tendencēm, un kurai ar likumu piešķirts īpaši atbalstāmās teritorijas statuss. Šāda statusa piešķiršanas mērķis ir radīt iespējas ekonomiski vāju vai mazāk labvēlīgu teritoriju ekonomiskajai un sociālajai attīstībai, lai veicinātu līdzvērtīgu sociālo un ekonomisko apstākļu izveidošanos visā valsts teritorijā. ĪAT attīstība tiek veicināta ar īpašu kredītpolitiku, nodokļu atvieglojumiem un Reģionālā fonda līdzekļiem, kas nodrošina papildu iespējas finansēt projektus, kuru īstenošana attiecīgajā teritorijā veicina saimniecisko darbību, rada jaunas un saglabā esošās darba vietas un sekmē šīs teritorijas iedzīvotāju dzīves līmeņa celšanos (www.vraa.gov.lv 25.10.2008.).

ĪAT statuss piešķirts lielākajai Latvijas teritorijas daļai (ap 77%) – galvenokārt teritorijām, kas atrodas tālāk no valsts galvaspilsētas Rīgas. Latgales plānošanas reģionā ĪAT nav piešķirts tikai divām pilsētām – Daugavpilij un Rēzeknei. Pārējai Latgales teritorijai piešķirts ĪAT statuss. Vismazāk īpaši atbalstāmo teritoriju ir Rīgas plānošanas reģionā.

Salīdzinot laika posmu no 2004. gada līdz 2006. gadam ar periodu no 2007. gada līdz 2009. gadam, var secināt, ka 2. periodā ĪAT statuss piešķirts vēl lielākam pašvaldību skaitam. Iemesls tam ir vājā ekonomiskā situācija un arī iespējama finansālā atbalsta, ko ĪAT var saņemt no ES fondiem. ĪAT statusu piešķir, rūpīgi izvērtējot katras teritorijas attīstības rādītājus pēc noteiktām prasībām. Atbalsts šīm teritorijām tiek piešķirts no Eiropas Sociālā fonda (turpmāk – ESF), Eiropas Reģionālā attīstības fonda (turpmāk – ERAF) un Valsts atbalsta programmām (turpmāk – VAP).

Atbalsta veidi uzņēmējiem īpaši atbalstāmajās teritorijās

Valsts reģionālās attīstības aģentūra (turpmāk – VRAA), kas izveidota 2004. gadā uz Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas bāzes, realizē valsts atbalsta politiku uzņēmējdarbības attīstībai ĪAT, nodrošina nacionālo, Eiropas Savienības un citu finanšu instrumentu ieviešanu, administrē vairākus valsts un ES finansētos projektus.

2007. g. – 2013. g. plānošanas periodā VRAA veic sadarbības iestādes funkcijas divām ESF finansētām aktivitātēm:

- 1) speciālistu piesaiste plānošanas reģioniem, pilsētām un novadiem;
- 2) plānošanas reģionu un vietējo pašvaldību administratīvās un attīstības plānošanas kapacitātes paaugstināšana;

kā arī divām ERAF finansētām aktivitātēm:

- 1) publisko interneta pieejas punktu attīstība;
- 2) nacionālas un reģionālas nozīmes attīstības centru izaugsmes veicināšana līdzsvarotai valsts attīstībai (www.vraa.gov.lv 01.11.2008.).

VRAA nodrošina arī citu projektu aktivitātes, kas saistīti ar reģionu attīstību, piemēram, veic Valsts atbalsta programmas “Īpaši atbalstāmo teritoriju uzņēmējdarbības (komercdarbības) attīstība” grantu shēmas “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās” administrēšanu. Programmas ieviešana tika uzsākta 1998. gadā, un tās mērķis ir līdzfinansēt komercsabiedrību un pašvaldību attīstības projektus, lai pātrinātu īpaši atbalstāmo teritoriju attīstību un veicinātu saimniecisko darbību. Programmas ietvaros tiek atmaksāti kredītprocenti par mērķkreditu, kas tiek izmantots saskaņā ar VRAA iesniegto projektu (www.vraa.gov.lv 01.11.2008.).

VRAA administrētās Eiropas Savienības struktūrfondu darbības programmas “Uzņēmējdarbības un inovācijas” pasākuma “Uzņēmējdarbības aktivitātes un konkurētspējas celšana” aktivitātei “Uzņēmējdarbības atbalsta aktivitātes” no valsts un ES struktūrfondu tiek piešķirti 12,87 milj. EUR, no tiem 12,44 milj. EUR no ES fondiem un 0,43 milj. EUR no valsts budžeta. Aktivitātes ietvaros ir paredzēts sniegt atbalstu ieguldījumiem mazo un vidējo uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās (2007–2009) (www.rapl.gov.lv 01.11.2008.).

Lai līdzsvarotu Latvijas reģionu attīstību, uzņēmējiem, kas darbojas ĪAT, tiek piedāvātas priekšrocības uzņēmējdarbības sekmīgai veikšanai – programmas finansālā atbalsta saņemšanai, nodokļu atvieglojumiem.

No 2004. gada īpaši atbalstāmajās teritorijās tiek īstenota Vienotā programmdokumenta Programmas papildinājumā 2. prioritātes “Uzņēmējdarbības un inovāciju veicināšana” ietvaros noteiktā grantu shēma “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās”, ko administrē VRAA. Grantu shēmas ietvaros ir noslēgti 173

finansējuma līgumi, privātais līdzfinansējums paredzēts 8 miljonu latu apmērā, izveidotas un saglabātas 2236 darba vietas. 6. attēlā redzams šīs grantu shēmas ietvaros piešķirtā finansējuma apjoms pa reģioniem (www.vraa.gov.lv 01.11.2008.).

Neskatoties uz to, ka Latgales reģionā ir trešdaļa no Latvijas īpaši atbalstāmajām teritorijām, vislielāko finansējumu ir saņēmis Vidzemes reģions 39%, Latgales reģions ir saņēmis 21%. Iespējams, ka Latgales reģiona uzņēmēji nav bijuši tik aktīvi un nav iesnieguši savus projektu pieteikumus, vai arī viņu izstrādātie projekti nav bijuši pietiekami kvalitatīvi, lai saņemtu finansiālo atbalstu, jo šajā programmā bija atklātais konkurss, un nebija paredzētas nekādas reģionu kvotas.

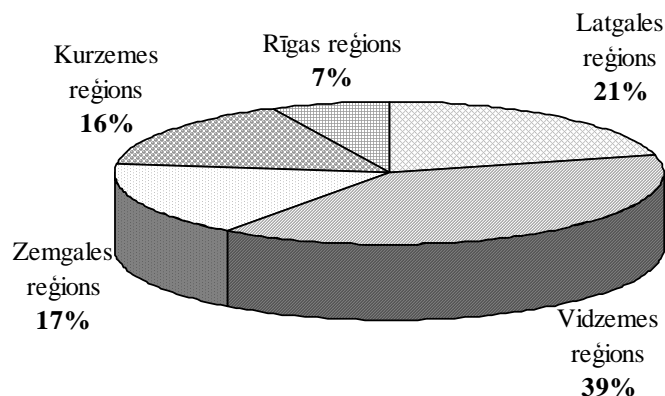
Saskaņā ar grantu shēmu par atbalstāmajām tiek uzskatītas šādas nozares (MK noteikumi Nr. 103, 2. daļa, 6. punkts):

- rūpniecība;
- būvniecība;
- pārstrāde (izņemot lauksaimniecības un zivsaimniecības produktu pārstrādi);
- pakalpojumi (izņemot iekārtu vai tehnikas izīrēšanu vai iznomāšanu, konsultāciju un finanšu starpniecības pakalpojumus un transporta pakalpojumus);
- lauksaimniecības pakalpojumu sniegšana, ja tie veido ne mazāk par 75% no to komersantu uzņēmuma apgrozījuma, kuri darbojas lauksaimniecības nozarē.

Lai gan atbalstāmo uzņēmējdarbības sfēru izvēle nav tik liela, tomēr zināmu ieguldījumu reģionu attīstībā šī grantu shēma ir devusi – ir saglabātas un no jauna izveidotas darba vietas, piesaistīts finansējums.

6. attēls

Grantu shēmas “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās” ietvaros piešķirtā publiskā finansējuma sadalījums Latvijas reģionos 2007. gadā

Avots: Valsts reģionālās attīstības aģentūra. <http://www.vraa.gov.lv> 01.11.2008.

Finansējums ĪAT tiek piešķirts arī no Reģionālā fonda līdzekļiem. Īpaši atbalstāmo teritoriju programmas ietvaros Reģionālā fonda līdzekļi ir paredzēti plašam atbalsta klāstam, bet no 1998. gada līdz 2007. gadam ap 90% tika novirzīti kredītprocentu atmaksai par mērķkredītu. Programmas ietvaros līdz 2007. gadam saņemti 1192 projektu iesniegumi, noslēgti 1073 finansējuma līgumi (īstenoti 845 projekti), izveidotas 5662 jaunas darba vietas, saglabātas 14 162 darba vietas, izveidotas 4687 sezonas darba vietas. Pavisam kopā no 1998. gada līdz 2007. gadam (ieskaitot) Reģionālā fonda atbalsta finansējums bija 11,5 miljoni Ls.

2007. gadā no Reģionālā fonda tika izmaksāti 439,15 tūkst. Ls kredīprocentu dzēšanai 230 projektiem īpaši atbalstāmajās teritorijās (2. tabula). Tā kā vairāk nekā trešā daļa (36,5%) īpaši atbalstāmo teritoriju atrodas Latgales reģionā, tad likumsakarīgi, ka 61,5% no Reģionālā fonda līdzekļiem saņēma šī reģiona uzņēmumi. Latgales reģionā atbalstīto projektu skaits sastāda pusi no kopējā atbalstīto projektu skaita.

2. tabula

Nacionālajiem projektiem veiktās reģionālā fonda izmaksas 2007. gadā

Plānošanas reģions	Izmaksas no reģionālā fonda, tūkst. Ls	Reģionālā fonda izmaksu īpatsvars reģionā %	Atbalstīto projektu skaits	Izmaksas no reģionālā fonda uz 1000 iedz., tūkst. Ls
Rīgas reģions	21,15	4,8	6	19,3
Vidzemes reģions	61,57	14	54	254,7
Kurzemes reģions	25,87	5,9	14	84,2
Zemgales reģions	60,41	13,8	19	211,6
Latgales reģions	270,16	61,5	137	756,4
<i>Kopā Latvijā</i>	<i>439,15</i>	<i>100</i>	<i>230</i>	<i>191,9</i>

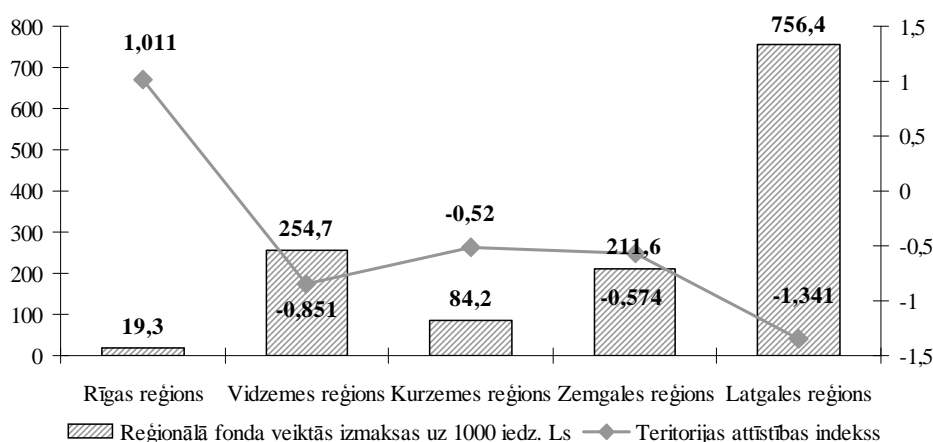
Avots: Valsts reģionālās attīstības aģentūra. <http://www.vraa.gov.lv> 01.11.2008.

Var secināt, ka Latgales uzņēmēji ir bijuši aktīvi projektu izstrādātāji, un viņu pūles arī attaisnojušās – ir piesaistīti ievērojami līdzekļi uzņēmumu un vienlaikus reģiona attīstībai. Jāatzīmē fakts, ka, salīdzinot ar grantu shēmu “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās” (skat. 6. attēlu), pieteikumi Reģionālajam fondam bija vienkāršāk aizpildāmi un iesniedzami.

Katram Latvijas plānošanas reģionam ir piešķirts teritorijas attīstības indekss, tādējādi var veikt šī indeksa salīdzinājumu ar Reģionālā fonda veiktajām izmaksām uz 1000 iedzīvotājiem katrā plānošanas reģionā. 7. attēlā redzams, ka Reģionālā fonda līdzekļi piešķirti atbilstoši teritorijas attīstības indeksam. Latgales reģionam ir viszemākais attīstības indekss no atbalstāmajām teritorijām, un lielāko finansējuma daļu arī ir saņēmuši Latgales reģiona uzņēmēji.

7. attēls

Reģionālā fonda izmaksas uz 1000 iedzīvotājiem un teritorijas attīstības indekss Latvijas reģionos 2006. gadā

Avots: autoru izveidots pēc Valsts reģionālās attīstības aģentūra. <http://www.vraa.gov.lv> 01.11.2008.

Uzņēmējiem, kas darbojas ĪAT, ir iespēja saņemt arī nodokļu atvieglojumus. Saskaņā ar Reģionālās attīstības likumu, likumu “Par uzņēmuma ienākuma nodokli” un likumu “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” nodokļu maksātāji, kas ir reģistrēti un darbojas īpaši atbalstāmajās teritorijās, VRAA var iesniegt attīstības projektu pieteikumus nodokļu atvieglojumu saņemšanai. 3. tabulā redzams, ka 2006. gadā atbalstīto projektu skaits bija vislielākais, un arī atvieglojumu summa vislielākā bija Latgales reģionā.

3. tabula

Īpaši atbalstāmajās teritorijās piemērotās nodokļu atlaides no 2005. g. – 2007. g.

Plānošanas reģions	2005		2006		2007
	Atbalstīto projektu skaits	Atvieglojuma apjoms (Ls)	Atbalstīto projektu skaits	Atvieglojuma apjoms (Ls)	Atbalstīto projektu skaits
Rīgas reģions	0	0	0	0	1
Vidzemes reģions	14	315966	16	444920	15
Kurzemes reģions	3	142619	6	986579	4
Zemgales reģions	0	0	1	62594	2
Latgales reģions	29	1183130	34	2241453	31
<i>Kopā Latvijā</i>	<i>46</i>	<i>1641715</i>	<i>57</i>	<i>3735544</i>	<i>53</i>

Avots: Valsts reģionālās attīstības aģentūra. <http://www.vraa.gov.lv> 01.11.2008.

Izanalizējot iepriekšminēto informāciju, var secināt, ka Latvijas reģionu uzņēmēji aktīvi piesakās finansiālā atbalsta saņemšanai. Piesaistīti Reģionālā fonda līdzekļi, saņemts atbalsts no grantu shēmas “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās”, saņemti nodokļu atvieglojumi. Lai to izdarītu, uzņēmējiem jāprot atrast informāciju par atbalsta veidiem, jābūt biznesa idejām, kā arī apņēmībai un prasmei uzrakstīt projektu finanšu līdzekļu piesaistei. Tāpēc valsts līmenī būtu jāuzlabo informācijas iegūšanas iespējas un dažāda veida uzņēmējdarbības atbalsta struktūras, piemēram, biznesa inkubatori, tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti utt.

Uzņēmēju, ekspertu vērtējumi par ES finansējuma piesaisti un Latvijas perspektīva finansējuma apgūšanā

“ES struktūrfondu 2004.–2006. gada plānošanas perioda uzņēmējdarbības un inovācijas aktivitāšu izvērtējumā” (2007) norādīti svarīgākie problēmjautājumi, ar kuriem saskārušies uzņēmēji projektu izstrādes gaitā un finansējuma saņemšanas procesā:

- aktivitātes ieviešanas veids – grantu shēma, jo ieviešanā ir iesaistītas ne tikai pirmā un otrā līmeņa starpniekinstitūcijas, bet arī grantu shēmas apsaimniekotāji;
- projektu iesniegšanas un vērtēšanas veids;
- birokrātija;
- aktivitāšu ieviešanas nosacījumu maiņa projekta izstrādes laikā;
- informācijas nepietiekamība un konsultāciju pieejamība.

Uzņēmēji atzīst, ka ES līdzfinansējums Latvijai no 2004. gada nācis mērķtiecīgi un pareizajā secībā, bet atbalsta izmantošanas lietderība ir pretrunīga (Livčāne 2008, 20. lpp.). Var izdalīt vairākas grantu piesaistes mērķa grupas:

- bezdarbnieki, kuru apmācībām iztērēti lieli finanšu līdzekļi;
- amatnieki, kuriem bija problemātiski pieteikties uz finansējumu dažādu ierobežojumu dēļ;

- biedrības, nodibinājumi, kam parasti nav pietiekoša pašfinansējuma;
- komersanti, kas struktūrfondu pirmajā plānošanas posmā (2004. g. – 2006. g) ERAF grantus ar 50–65% atbalsta intensitāti nevarēja saņemt, jo noteikumi paredzēja atbalstīt tikai komercsabiedrības nevis individuālos komersantus.

Mazajiem un vidējiem komersantiem kā potenciālajiem ES finansējuma saņēmējiem var identificēt kopīgas problēmas: stratēģiskā plānošana; juridiskie jautājumi; resursu pieejamība; zināšanas un prasmes; izpratne vai, pareizāk sakot, neizpratne par inovācijām un iespējām tās izmantot; atšķirīgi formulējumi, prasības un formas dažādās finansēšanas programmās; tirgus ekonomikas īpatnības; atbalsta pretendentu stereotipi.

No 2008. gada sākuma Latvijā ir pieejams Eiropas Biznesa atbalsta tīkls (*Enterprise Europe Network*, turpmāk – EEN), kas sniedz atbalstu mazajiem un vidējiem uzņēmējiem. EEN moto ir: “Atbalsts uzņēmējdarbībai – tepat blakus”. EEN ir oficiālais Eiropas Komisijas uzņēmējdarbības atbalsta tīkls, kura darbība aptver vairāk kā 40 valstis, un tas piedāvā:

- konsultācijas uzņēmējiem;
- tirdzniecības veicināšanas pasākumus;
- informatīvos un apmācību seminārus visā Latvijā;
- informācijas izplatīšanu par inovācijām;
- zināšanu un tehnoloģiju pārneses pakalpojumus;
- konsultācijas par Eiropas Kopienas 7. Ietvarprogrammu;
- atbalstu biznesa kontaktu dibināšanā.

“ES fondu makroekonomiskās ietekmes izvērtējumā” (2008) secināts, ka piecu gadu laikā ES līdzfinansējuma ietekmē Latvijas IKP pieaudzis par 21,3%, bet kopumā IKP ir pieaudzis vairāk nekā par 50% – tātad Eiropas naudas ietekme ir būtiska. Nozīmīgs rādītājs ir produktivitātes pieaugums – no 2004. gada – 2008. gadam tieši struktūrfondu ietekmē valstī kopumā tā pieaugusi gandrīz par 10%, jo tika ieviestas modernas tehnoloģijas, uzlabota infrastruktūra un investēts cilvēkresursos.

Ietekmi uz reģionālo attīstību raksturo fakts, ka 88,7% no VPD plānotā finansējuma veido finansējums aktivitātēm, kuru darbības rezultāts izpaužas konkrētās teritorijās, tādā veidā ietekmējot to attīstību. Reģions ar augstākajiem attīstības rādītājiem (Rīgas reģions) ir piesaistījis lielāko finansējumu, bet reģions ar zemākajiem rādītājiem (Latgales reģions) – mazāko finansējuma apjomu. Pastāv tieša sakarība starp piesaistīto apjomu un reģiona attīstības indeksu. Struktūrfondu projektu finansējums uz vienu iedzīvotāju ir atšķirīgs – Kurzemes reģions, Vidzemes reģions un Zemgales reģions saņem lielāku finansējumu nekā Rīgas un Latgales reģioni, rēķinot uz vienu iedzīvotāju. Latgales reģions saņēmis vismazāko finansējumu gan absolūtā, gan relatīvā kopsummā (*Eiropas Savienības.. 2008, 94.–96. lpp.*).

Tā kā 2009. gada valsts budžetā ir būtiski samazināts valsts finansējums ES fondu projektu īstenošanai, tad šāds valdības solis faktiski nozīmē apstāšanos pie šogad un pagājušajā gadā (2007. g. un 2008. g. – aut.) sasniegtā – noslēgtajiem 114 līgumiem par ES projektu īstenošanu 350,9 miljonu latu apmērā, kas ir tikai 9,6% no kopējā 2007. – 2013. gada perioda publiskā finansējuma ES fondu projektu īstenošanai.

Ekonomikas recesijas periodā valsts budžetā taupīt uz to izdevumu rēķina, kas domājami paredzēti uzņēmējdarbības attīstības veicināšanai, investīcijām infrastruktūrā un tautsaimniecības stabilizācijā un attīstībā nav saprātīgi (Broks www.esfondi.lv 30.12.2008.).

Tajā pašā laikā var atzīmēt, ka Darbības programmas “Uzņēmējdarbības un inovācijas” ietvaros 2007. g. – 2008. g. noslēgti 68 līgumi par 138,09 Ls no 569 milj. Ls jeb 24,3% no kopējā publiskā finansējuma.

Nemot vērā ekonomisko situāciju Latvijā, 2008. gada 22. decembra Ministru kabineta sēdē tika pieņemts lēmums par aktivitātēm, kuru īstenošanas uzsākšana 2009. gada laikā būtu atsevišķi izvērtējama un pieļaujama tikai pēc Ministru kabineta konceptuāla lēmuma,

kā arī prioritāri īstenojamām Eiropas Savienības fondu aktivitātēm. Pozitīvi ir vērtējams fakts, ka 2009. gadā pie prioritāri īstenojamām ES fondu aktivitātēm pieskaitītas arī tās, kas veicinās uzņēmējdarbību un reģionu attīstību, piemēram:

- “Ieguldījumu fonds investīcijām garantijās, paaugstināta riska aizdevumos, riska kapitāla fondos un cita veida finanšu instrumentos” (valsts budžeta izdevumi 64 437 212 LVL apmērā jeb 50% un finansējuma saņēmējam jānodrošina 50% finansējums no kredītresursiem);
- “Atbalsts ieguldījumiem mikro un mazo komersantu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās” (valsts budžeta izdevumi 2 737 066 LVL);
- “Tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti” (valsts budžeta izdevumi 450 000 LVL).

ES fondu finansējuma saglabāšana 2009. gada valsts budžetā pēc iespējas lielākā apmērā ir vitāli nepieciešama ne tikai, lai izrāptos no bedres, kurā atrodamies, bet arī lai būtu līdzekļi valsts ārējo aizdevumu atmaksai. Neparedzot pietiekamus līdzekļus ES fondu apguvei 2009. gada valsts budžetā, mēs automātiski “pārnesam” budžeta deficītu uz 2010. un 2011. gadu, kad šie 2009. gadā nepiešķirtie līdzekļi neienāks no Eiropas Komisijas atmaksām valsts budžeta ieņēmumu daļā (Broks www.esfondi.lv. 30.12.2008.).

Valsts politikai jābūt vērstai uz uzņēmējdarbības atbalstīšanu un maksimāli labvēlīgāku apstākļu nodrošināšanu individuālajiem komersantiem, mikro, mazo, vidējo un lielo komersantu atbalstam, kas ražo vai sniedz pakalpojumus iekšējos un ārējos tirgos.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Veicot pētījumus par reģionālo attīstību, uzņēmējdarbības vidi, bet jo īpaši par ĪAT, var secināt, Latvijā joprojām ir problēmas ar jaunākās informācijas iegūvi, nav metodikas pilnvērtīgai reģionālās attīstības rādītāju analīzei un perspektīvo modeļu izstrādei.
2. 88,7% no VPD plānotā finansējuma veido finansējums aktivitātēm, kuru darbības rezultāts izpaužas konkrētās teritorijās, tādā veidā ietekmējot to attīstību.
3. Rīgas reģions, kuram ir augstākie attīstības rādītāji ir piesaistījis lielāko finansējumu, bet Latgales reģions ar zemākajiem rādītājiem – mazāko finansējuma apjomu. Struktūrfondu projektu finansējums uz vienu iedzīvotāju ir atšķirīgs – Kurzemes reģions, Vidzemes reģions un Zemgales reģions saņēmis lielāku finansējumu nekā Rīgas un Latgales reģioni. **Latgales reģions saņēmis vismazāko finansējumu gan absolūtā, gan relatīvā kopsummā.**
4. Galvenie uzņēmējdarbības kavēkļi ir: augstā inflācija, nodokļu sistēmas nesakārtotība, likumu un noteikumu izmaiņu biežums.
5. Latvijas uzņēmēji aktīvi piesakās finansiālā atbalsta saņemšanai no Reģionālā fonda, no grantu shēmas “Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās”, saņem nodokļu atvieglojumus. Lai to izdarītu, uzņēmējiem jāprot atrast informāciju par atbalsta veidiem, jābūt idejai, kā arī apņēmībai un prasmei uzrakstīt projektu finanšu līdzekļu piesaistei. Tāpēc jāuzlabo informācijas iegūšanas iespējas un dažāda veida atbalsta struktūras, piemēram, biznesa inkubatori, tehnoloģiju pārneses kontaktpunkti utt.
6. Lai nodrošinātu līdzsvarotu Latvijas reģionu attīstību, 77% teritorijas ir piešķirts ĪAT statuss. Vairāk kā trešā daļa (36,5%) ĪAT atrodas Latgales reģionā, un šī reģiona uzņēmumi, piemēram, 2007. gadā saņēma 61,5% no Reģionālā fonda līdzekļiem. Latgales reģionā atbalstīto projektu skaits sastāda pusi no kopējā atbalstīto projektu skaita valstī. Tā kā reģions pēc attīstības indeksa ierindojas pēdējā vietā starp Latvijas reģioniem, tad viens no ĪAT mērķiem – līdzsvarot reģionu attīstību – ir daļēji īstenots, jo Latgales reģions ir saņēmis vislielāko atbalstu.

- ES struktūrfondu 2004.–2006. gada plānošanas perioda uzņēmējdarbības un inovācijas aktivitāšu izvērtējums. (2008) Rīga, 2007. <http://www.esfondi.lv/page.php?id=302>
- ESPN project. www.espon.eu/mmp/online/website/content/publications/98/1681/index_EN.html
- Hudson R. (2007) Regions and Regional Uneven Development Forever? Some Reflective Comments upon Theory and Practice. *The journal of the Regional Studies Association*, Volume 41, Number 9, December. p. 1149-1160.
- In a Changing Europe, News from Norwegian Institute for Urban and Regional Research*, (2005) Nr. 1.
- Inforegio News*. (2008) Eiropas Savienība Reģionālā politika. Ziņas 2008. gada augusts Nr. 171.
- Jermolajeva E. (2007) Eiropas Savienības līdzfinansējums Latvijas reģionu ilgtspējīgas attīstības nodrošināšanai. *Sociālo Zinātņu Vēstnesis* Nr 1(5). Daugavpils. 7.–31. lpp.
- Jermolajeva E. (2008) Reducing Disparities As One of the European Union Goals – Example Of Latvia. *Global Business & Economics Anthology, Volume II, December 2008*, Business & Economics Society International. p. 327 – 334.
- Latvijas Nacionālais attīstības plāns 2007. – 2013. gadam*. (2006) <http://www.esfondi.lv/page.php?id=777>
- Latvijas uzņēmējdarbības vide: administratīvie kavēkļi un ieteicamās reformas*. (2007) Ekonomikas Ministrija, <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=21086> (23. 10.2008).
- Livčāne N. (2008) Komersanta pārdomas par projektiem un fondiem. *Komersanta Vēstnesis*, 2. aprīlis. 20.–22. lpp.
- Martin R., Tyler P. (2006) Evaluating the Impact of the Structural Funds on Objective 1 Regions: An Explotatory Discussion. *Regional Studies. The journal of the Regional Studies Association*, Volume 40, Number 2, April 2006. p. 201 – 210.
- MK noteikumi Nr. 103 "Noteikumi par projektu iesniegšanas un finansēšanas kārtību grantu shēmā "Atbalsts ieguldījumiem uzņēmumu attīstībā īpaši atbalstāmajās teritorijās"" 18.02.2006. ar grozījumiem 07.07.2008. <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490>
- Pelane A., Ukenābele I. (2008) Zāles pret strauju ekonomikas atdzišanu. *Komersanta Vēstnesis*, Nr. 29 (136). 20.–21. lpp.
- Reģionu attīstība Latvijā*. (2004) Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Reģionu attīstība Latvijā*. (2007) Rīga: Valsts reģionālās attīstības aģentūra.
- Rešina G. (2008) *Eiropas Savienības finanšu resursi un budžets*. Rīga: SIA Biznesa augstskola Turība.
- The World Bank *Doing Business Projetc*. (2008). <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=108> (19.11.08).
- Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plāns no 2007. gada 1. janvāra līdz 31. decembrim*. (2008) (informatīvā daļa). polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file45415.doc (15.10.2008).
- Uzņēmējdarbības vides uzlabošanas pasākumu plāns 2008. gadam*. (2008) (informatīvā daļa). <http://polsis.mk.gov.lv/LoadAtt/file59429.doc> (15.10.2008).
- Uzņēmēji nenāk pēc naudas. Kāpēc? (2008) *Komersanta Vēstnesis*, Nr. 7 (114). 10.–11. lpp.
- Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (2008) <http://www.vraa.gov.lv/lv/petnieciba/petijumi/> (23. 10.2008).
- Vienotais programmdokuments (VPD) 2004. – 2006. gadam*. <http://www.esfondi.lv/page.php?id=402>
- Vīksna, A. (2007) *Savs bizness*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests.
- Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību* (2008) Rīga: Ekonomikas ministrija. <http://www.em.gov.lv/em/2nd/?cat=17804> (11.11.2008)

Summary

DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN REGIONS OF LATVIA – GOVERNMENT SUPPORT CO-FINANCING OF EUROPEAN UNION

Elita Jermolajeva, Rita Baltere, Daina Švarce

The objective of the article is to explore the state support and co-financing opportunities of European Union for development of entrepreneurship in the regions of Latvia, paying in-depth attention to Specially Supported Territories (SST). The authors make efforts to define the impact of business support measures on regional development objectives and principles set out in Latvia's planning documents for the years 2004–2006 and 2007–2013. The article focuses on the analysis of business environment indicators and kinds of support, the factors hampering entrepreneurship development, the research of SST status impact on entrepreneurship development in Latvia's planning regions and share of EU co-financing received by the regions for entrepreneurship development. The opinions of entrepreneurs and experts about the problems in developing projects and receiving funding have been collected and analysed as well as the perspectives for 2009 have been considered.

The main conclusions: Riga Region with the highest development indicators has attracted the major share of EU funding, but Latgale Region with the lowest development indicators – the minor share. The main entrepreneurship obstacles are as follows: high inflation, weak tax system, frequent changes in laws and regulations. In order to ensure balanced development of Latvia's regions, 77% of the territory has been granted the SST status. More than one third (36,5%) of SST are located in Latgale Region, and the companies of the region, for instance, in 2007 received 61,5% of Regional Fund means. Nevertheless the possibilities to obtain information on project development should be improved and different kinds of entrepreneurship support structures should be established, for instance, business incubators, technology transfer contact points etc. In the period of economy recession it is not wise to economize on expenditures foreseen for promotion of entrepreneurship, investments and development. Therefore the preservation and maintenance of EU funding in the state budget to the possibly largest share is substantially required.

The authors use national studies, international level regional development materials and the methodology examined by the means of the grant (2008) allocated by the Latvian Council of Science. The monographic, synthesis and analysis, logically constructive and statistical data analysis methods have been used in the research.

Резюме

РАЗВИТИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕГИОНАХ ЛАТВИИ: ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОДДЕРЖКА И СОФИНАНСИРОВАНИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Элита Ермолаева, Рита Балтере, Дайна Шварце

Целью статьи является изучение возможностей государственной поддержки и финансирования ЕС в развитии предпринимательства в регионах Латвии, особое внимание уделяя анализу территорий “особой поддержки”. Авторы статьи анализируют особенности влияния мероприятий по поддержке предпринимательства на цели и принципы политики регионального развития Латвии, отмеченных в документах стратегического планирования Латвии в период с 2004 г. по 2006 г. и с 2007 г. по 2013 г. В статье проанализированы показатели развития предпринимательской среды, формы поддержки, а также факторы, тормозящие развитие предпринимательства, исследованы формы влияния статуса территории “особой поддержки” на развитие предпринимательства в регионах Латвии и оценены объемы софинансирования ЕС, которое было получено для развития предпринимательства в Латвии. В ходе исследования были проанализированы мнения предпринимателей и экспертов о проблемах в разработке и получении финансирования проектов, а также рассмотрены перспективы на 2009 год.

Основные выводы: Рижский регион, которому характерны самые высокие показатели развития, привлекает большую часть финансирования европейских структурных фондов. В свою очередь регион с самыми низкими показателями развития – Латгалия – меньшую часть финансирования ЕС. Главными препятствиями предпринимательской активности является высокая инфляция, неупорядоченная налоговая система, частые изменения законов и правил. Для обеспечения равномерного развития регионов Латвии 77% территории государства присвоен статус территории “особой поддержки”. Более трети территорий “особой поддержки” находится в Латгальском регионе и предприятия Латгалии в 2007 году получили 61,5% средств Регионального фонда. Однако, необходимо повысить доступность информации о разработке проектов, создавать различные структуры поддержки предпринимательства, например, бизнес инкубаторы, центры трансферта технологий, и т.д. В период экономической рецессии нецелесообразно экономить на издержках, которые предназначены для развития предпринимательства, инвестиций и развития. В связи с этим, сохранение финансирования фондов ЕС в государственном бюджете по возможности в больших объемах является необходимым фактором дальнейшего развития.

В статье были использованы национальные исследования, методика и материалы региональных исследований международного уровня, которые были адаптированы в рамках гранта Совета по науке Латвии в 2008 году. В исследовании использован монографический, абстрактно-логический метод и метод статистического анализа данных.

MAIZES RAŽOŠANAS UZŅĒMUMU FINANSIĀLAIS IZVĒRTĒJUMS UN TO PERSPEKTĪVAS NĀKOTNĒ

Aija Eglīte, Ingrīda Kantiķe

Maizes ražošana ir nozīmīga pārtikas tirgus sastāvdaļa. Pēdējo gadu laikā maizes tirgū vērojama ļoti asa konkurence ražotāju vidū, kas saistīta ar ražošanas resursu sadārdzināšanos, lielražotāju un lielveikalu ietekmes pieaugumu un arī patērētāju uzvedības maiņu, kā sekas tam ir daudzu maizes ražotāju aiziešana no tirgus. Daudzi vidējo un mazo maizes ražošanas uzņēmumu (turpmāk tekstā maiznīcas) vadītāji skarajā konkurences tirgū neredz perspektīvu un ir nedroši par nākotni. Tāpēc bija nepieciešams pētījums, lai noskaidrotu, vai uzņēmēju nedrošība ir finansiāli un ekonomiski pamatota. Pētījuma **mērķis** – izvērtēt tirgus situāciju no ražotāju viedokļa, veicot maiznīcu finanšu rādītāju analīzi un uzņēmumu vadošo speciālistu aptauju. Pētījumā izmantotas vispārzinātniskās, statistiskās un socioloģiskās pētījumu metodes (dokumentu analīze, ekspertu aptauja), finanšu rādītāju analīze. Aprēķināts un analizēts maizes ražošanas uzņēmumu *Z-score* rādītājs un citi finanšu rādītāji.

Pētījumā tika noskaidrots, ka mazie un vidējie maizes ražošanas uzņēmumi ir vienmērīgi izvietojusies pa visu Latvijas teritoriju un ir nozīmīgi darba devēji, tāpēc it īpaši sāpīgs maiznīcu likvidācijas process ir reģionu iedzīvotājiem. Analīzes piecu gadu periodā situācija ir ļoti mainīga. Kopumā maiznīcām ļoti zemi ir rentabilitātes rādītāji, vairāk kā pusei uzņēmumu ir augsta bankrota iespējamība. Ar peļņu strādā tikai aptuveni 2/3 no maizes ražošanas uzņēmumiem. Bieži maizes ražošanas uzņēmuma peļņa ir atkarīga no uzņēmuma papildus nodarbošanās. Krietni ir pieaugušas ražošanas izmaksas, visstraujāk palielinājušās pārdošanas izmaksas, bet vismazākais pieaugums ir nozares vidējais neto apgrozījums. Daudzas maiznīcas strādā ar vecām iekārtām.

Atslēgas vārdi: maizes ražošanas uzņēmumi, rentabilitāte, neto apgrozījums, peļņa, zaudējumi, *Z-score* rādītājs.

Ievads

Maizes ražošanas nozare ir viena no nozīmīgākajām pārtikas produktu ražošanas nozarēm, tā ir labi attīstīta un tajā darbojas gan lieli uzņēmumi, kuros būtiska kapitāla daļa ir ārvalstu investoriem, gan arī daudz mazu uzņēmumu. Salīdzinot ar citām Eiropas valstīm, Latvijā darbojas salīdzinoši daudz vidēja lieluma un mazas maiznīcas.

Maizes tirgū var darboties daudz uzņēmumu, arī sīkas ražotnes, nav sevišķu šķēršļu jaunu uzņēmumu dibināšanai, taču noteiktai, diferencētai produkcijai vai ierobežotā teritorijā ir viens pārdevējs. Maizes tirgū ir pamats runāt par monopolistisku konkurenci. Konkurence un monopols nav pretstatīti, jo katram pārdevējam tirgū lielākā vai mazākā mērā ir monopola vara, bet katra monopolista spēku ierobežo konkurence.

Ar katru dienu palielinās lielveikalu tīklu nozīme, kas izvirza ļoti stingras prasības, ko lielākā daļa mazo un vidējo maiznīcu nespēj nodrošināt. Lielveikalu diktāts ir viens no svarīgākajiem iemesliem, kuru min darbību pārtraukušās maiznīcas. Daudzu vidējo un mazo maizes ražošanas uzņēmumu vadītāji skarajā konkurences tirgū neredz perspektīvu un ir nedroši par nākotni. Tādēļ tika veikts pētījums, kurā apzināti maizniekiem aktuālie jautājumi un izvērtēts maiznīcu finansiālais stāvoklis.

Pētījuma **mērķis** – izvērtēt tirgus situāciju maizes ražotāju skatījumā, veicot maiznīcu finanšu rādītāju analīzi un uzņēmumu vadošo speciālistu aptauju.

Pētījuma **uzdevumi:**

1. Veikt maizes ražošanas uzņēmumu finanšu analīzi.
2. Noskaidrot maizes ražotāju viedokli par maizes nozares problēmām un uzņēmumu saimniecisko darbību.
3. Noteikt maizes tirgus perspektīvas un finansiālo rādītāju sakarības.

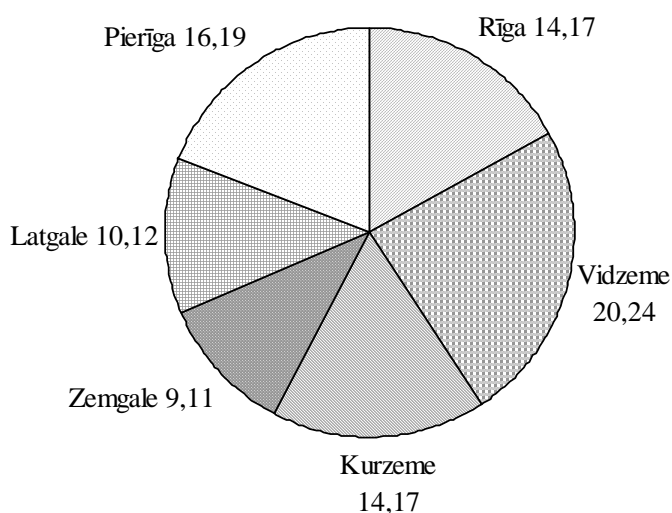
Vispārīgās reģionālās tendences izpaužas arī maizes un miltu ražošanas uzņēmumu izvietojumā (sk. 1. attēlu). Pēc Pārtikas un veterinārā dienesta (turpmāk – PVD) datiem 2006. gadā Rīgā vien bija izvietojusies 119 uzņēmumu, kas ir trešdaļa no visiem valstī šajā apakšnozārē esošajiem ražošanas uzņēmumiem. Rīgā un Rīgas reģionā vien atrodas 50% no maizes un miltu izstrādājumu ražošanas uzņēmumiem. Pārējos Latvijas reģionos uzņēmumu skaitu var uzskatīt par proporcionālu iedzīvotāju skaitam. Vidzemē un Kurzemē ir 14% no visiem maizes un miltu izstrādājumu uzņēmumiem, Latgalē – 13%, Zemgalē – 10%.

Saskaņā ar Ekonomiskās darbības statistisko klasifikāciju Eiropas Savienībā (NACE 1.1. red.), Maizes ražošanas nozare attiecas uz Pārtikas produktu un dzērienu ražošanu (NACE kods-15.) un tiek iedalīta: 15.8 – Citu pārtikas produktu ražošana; 15.81 – Maizes ražošana, svaigi ceptu miltu mīklas izstrādājumu un kūku ražošana. Pēc Latvijā CSP veiktās statistiskās uzskaites, pie citiem pārtikas rūpniecības veidiem pieskaitāma dzērienu ražošana, augu un dzīvnieku eļļu un tauku ražošana, maizes un smalkmaizīšu, svaigi ceptu kūku, pīrāgu, toršu, sausiņu, sauso cepumu, saldo un sāļo uz kodu u.c. sauso maizes izstrādājumu ražošana, saldo cepumu un vafeļu ražošana, ilgi glabājamu konditorejas izstrādājumu un kūku ražošana, cukura ražošana; kakao, šokolādes, konfekšu un citu cukuroto konditorejas izstrādājumu ražošana; makaronu, nūdeļu, pelmeņu un līdzīgu miltu izstrādājumu ražošana, arī tējas un kafijas pārstrāde; homogenizēto un diētisko pārtikas produktu ražošana; specializētā bērnu pārtika, produkti ar mazu vai samazinātu enerģētisko vērtību; rauga, olu pulvera, cepamo pulveru, iesala ekstrakta u.tml. ražošana.

Tāpēc par maiznīcu skaitu varam spriest nevis pēc NACE klasifikatora, bet gan pēc nevalstiskās profesionālās organizācijas Latvijas Maiznieku biedrības datiem, kas pulcinājusi savās rindās gandrīz visus maizes ražotājus un ir informēta par visiem maizes cepējiem Latvijā. Pēc Maiznieku biedrības datiem 2006. gadā darbojās vidēji 83 maiznīcas, samērā vienmērīgi sadaloties pa visu Latvijas teritoriju. Pēc LMB datiem 2005. gada sākumā Latvijā ir reģistrētas 86 maiznīcas, kurās cep kviešu un rudzu maizi, 2006. gada beigās to skaits bija vairs 75. Vairāki uzņēmumi ir pārtraukuši darbu vai specializējušies citu izstrādājumu ražošanā (piemēram, *Zelta Klingēris, Valmieras Maiznieks*).

2. attēls

Maizes ražošanas uzņēmumu sadalījums Latvijas reģionos 2006. gadā

Avots: autoru aprēķini pēc Maiznieku biedrības datiem

Vidzemē ir vislielākais maiznīcu skaits – 20 jeb gandrīz viena ceturtdā daļa no visām Latvijas maiznīcām. Rīgas reģionā (2. attēlā – Pierīga) ir 16 maiznīcas, pa 14 maiznīcām darbojas Rīgā un Kurzemē, Latgalē tikai 10.

Pēc pētījumā veiktās aptaujas datiem noskaidrotas 51 maizes ceptuves attīstības tendences, kā arī ekspertu – maizes ražošanas uzņēmumu speciālistu viedoklis par maizes nozares problēmām un perspektīvām. Veikta 66 maizes ražošanas uzņēmumu finanšu analīze. Izvērtēti maizes ražošanas uzņēmumu bilances, peļņas un zaudējumu aprēķina un citu būtisku finansiālo indikatoru vidējie rādītāji. Pētījuma gaitā tika izvirzītas vairākas hipotēzes, kas tika pārbaudītas un apstiprinātas, izmantojot SPSS programmu paketi (Kunkulberga 2007, 51. lpp.):

1. *Maizes uzņēmumu peļņa ir atkarīga no tā, vai uzņēmumam ir papildus darbības veids.*

Ar 80% varbūtību var apgalvot, ka pastāv vidēji cieša sakarība ($p=0.19$) starp uzņēmumu peļņu un papildus darbības veidu. Tas pierāda, ka, lai maiznīcas iegūtu lielāku peļņu, tām ir nepieciešams papildus darbības veids.

2. *Ražošanas apjoma izmaiņas ietekmē darbinieku skaita izmaiņas uzņēmumā.*

Ar 99.9% varbūtību var apgalvot, ka pazīmes ir atkarīgas ($p=0.00$). No tā var apgalvot, ka samazinoties ražošanas apjomam, mainās arī darbinieku skaits, kas ir raksturīgi maizes ražošanas uzņēmumiem, jo tajos ir salīdzinoši liels roku darba īpatsvars.

3. *Samazinoties ražošanas apjomam, pasliktinās arī uzņēmuma finansiālā situācija.*

Ar 96% varbūtību var apgalvot, ka pastāv vidēji cieša sakarība ($p=0.04$) starp ražošanas apjomu un uzņēmuma finansiālo situāciju. Samazinoties neto apgrozījumam, samazinās arī peļņa, kas reizēm uzņēmumam rada tikai zaudējumus.

4. *Tirgojot maizi savos veikalos, uzņēmums ir labākā finansiālā situācijā.*

Ar 95% varbūtību var apgalvot, ka pastāv vidēji cieša sakarība ($p=0.05$) starp uzņēmuma finansiālo stāvokli un maizes tirdzniecību sava uzņēmuma veikalos. Tas nozīmē, ka tirgojot savā veikalā, uzņēmējs var piedāvāt maizi par lielāku cenu, bet piedāvājot to lielveikalos, pārdošanas apjomi var būt lielāki, bet jāievēro lielveikalu izvirzītās prasības. Tas var izpausties kā soda naudas maksāšana, ja netiek izpildīts kāds no līguma punktiem vai piedāvātā zemā cena (Vilciņa 2007, 74.–75. lpp.).

Maizes ražošanas uzņēmumu bilances rādītāju izvērtējums

Maizes ražošanas uzņēmumu finanšu rādītāju aprēķināšanā tika izmantoti maizes uzņēmumu gada pārskata bilances un peļņas un zaudējumu aprēķina rādītāji par laika periodu no 2001. gada – 2005. gadam. Pētījuma veikšanai dati tika apsekoti: par 2001. gadu – 63 uzņēmumi, par 2002. gadu – 65 uzņēmumi, par 2003. gadu – 63 uzņēmumi, par 2004. gadu – 66 uzņēmumi, par 2005. gadu – 62 uzņēmumi.

Izvērtējot 1. tabulā iegūtos rezultātus, var secināt, ka maizes uzņēmumu bilances aktīvu posteņi laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam ir palielinājušies. Būtiski ir palielinājušies iekārtas vērtība, tas ir par 73%, kas arī kopumā palielināja kopējo pamatlīdzekļu vērtību par 49% (sk. 1. tabulu). Tas ir skaidrojams ar jaunu iekārtu iegādi, kuru vērtība arī ir palielinājusies. 4. attēlā atspoguļotie rezultāti arī parāda, ka pieaug maizes ražošanas uzņēmumu skaits, kuriem iekārtu vērtības daļa no pamatlīdzekļiem ir vairāk par 40%, pat dažiem uzņēmumiem sasniedzot 80%, bet neskatoties uz šo pieaugumu, vidējais iekārtu īpatsvars pētāmā perioda laikā ir samazinājies (sk. 3. attēlu). Ir tādi maizes ražošanas uzņēmumi, kuri jaunas iekārtas nav iegādājušies, bet vecās iekārtas ir nolietojušās, un to vērtība ir niecīga, kas arī ietekmē vidējo iekārtas īpatsvara rādītāju. Pēc aptaujas datiem tika noskaidrots, ka jaunas iekārtas nav iegādājušies 11 uzņēmumi, jo trūkst finansiālo līdzekļu.

1. tabula

Maizes uzņēmumu bilances aktīvu vidējie rādītāji 2001. g. – 2005. g., Ls

Bilances postenis \ Gads	2001	2002	2003	2004	2005	2005/2001, %
Iekārtas	102191	119938	161175	174654	177150	73.4
Pamatlīdzekļi	364802	430139	495776	509547	542220	48.6
Apgrozāmie līdzekļi	213158	223826	241453	256449	229458	7.6
Aktīvi	589638	647003	762622	771637	772329	31.0

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Apskatot vidējos aktīvu rādītājus, ir redzams, ka arī aktīvu vērtība ir pieaugusi par 31%. Pēc 1. tabulas datiem var redzēt, ka ir tendence samazināties apgrozāmo līdzekļu daļai no aktīvu kopsummas, tas ir no 36% uz 30%, un līdz ar to pieaug pamatlīdzekļu daļa no aktīvu vērtības, kas ir vērtējams pozitīvi. Situāciju maizes ražošanas uzņēmumu vidū var aplūkot 2. tabulā, kur ir parādīti 10 maizes ražošanas uzņēmumu reitingi pēc aktīvu lieluma.

Pirmo vietu reitinga tabulā ieņem *Hanzas maiznīcas*, kuru aktīvu apjoms ir 6,5 miljoni Ls. Reitinga aktīvu apjomus salīdzinot ar aktīvu vidējo rādītāju var secināt, ka šie 10 uzņēmumi ir vadošie uzņēmumi maizes tirgū, bet pārējie maizes uzņēmumi ir mazie uzņēmumi, skatoties pēc Mazo un vidējo uzņēmumu klasifikācijas pēc neto apgrozījuma (kuru aktīvu apjoms ir vairāki simti tūkstoši, pat desmiti tūkstoši latu).

2. tabula

10 lielāko maizes uzņēmumu reitings pēc aktīvu lieluma 2005. gada beigās

N.p.k.	Uzņēmumu nosaukums	Aktīvu apjoms, Ls
1	AS <i>Hanzas maiznīcas</i>	6571900
2	SIA <i>Fazer maiznīcas</i>	5180494
3	AS <i>LPB</i>	4384296
4	SIA <i>firma MADARA 89</i>	3781715
5	SIA <i>Daudznozaru kompānija "Daugava"</i>	3498256
6	SIA <i>Ogres jumis</i>	3309930
7	SIA <i>Zelta vārpa 5</i>	2690800
8	AS <i>Maiznīca DINELLA</i>	2356916
9	AS <i>Jelgavas maiznieks</i>	1944554
10	SIA <i>Vecā maiznīca</i>	1923512

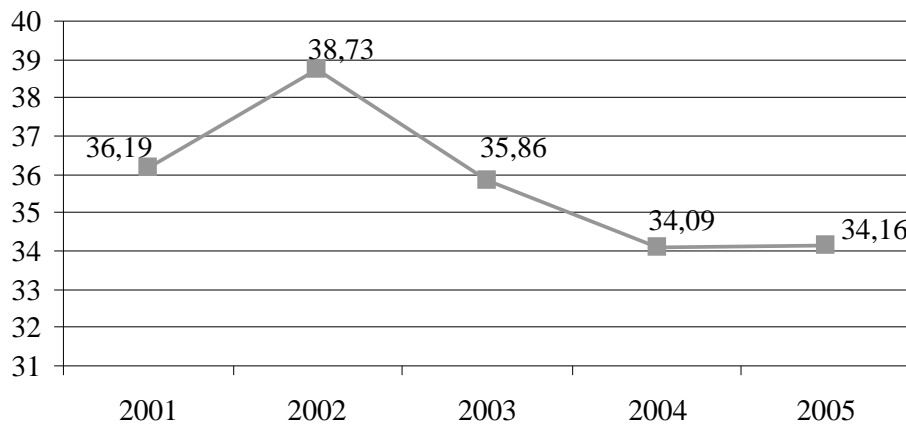
Avots: autoru izveidota pēc Lursoft datiem

Analizējot maizes uzņēmumus pēc iekārtu īpatsvara no pamatlīdzekļiem (sk. 3. attēlu), var secināt, laika posmā no 2001. gada līdz 2005. gadam visvairāk ir to uzņēmumu, kuru iekārtu īpatsvars ir lielāks par 40%, bet vismazāk to, kur iekārtu īpatsvars mazāks par 20%, izņemot 2004. gadu. Zemais iekārtu īpatsvars ir vai nu uzņēmumiem, kuriem pamatnodarbošanās ir tirdzniecība, bet maizes ražošana ir tikai maza palīgnozare pēc kopējā apgrozījuma, piemēram, *Firma MADARA 89* un *Ogres jumis*, vai arī tiem uzņēmumiem, kuri gadiem ilgi nav neko iegādājušies, jo iekārtu vērtība bilancē ir 0.

Vairāki maizes ražošanas uzņēmumi samērā regulāri iepērk jaunas, ražīgākas iekārtas, lai konkurētu maizes tirgū, bet ir arī uzņēmumi, kuri jau gadiem ilgi nevar atļauties tās iegādāties un "velk savu dzīvību" ar esošo bāzi.

3. attēls

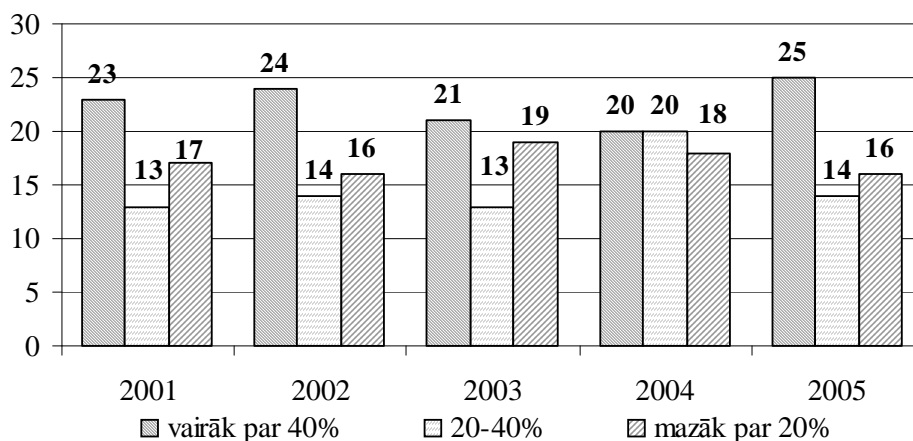
Maizes ražošanas uzņēmumu ražošanas iekārtu īpatsvars
no pamatlīdzekļu vērtības (%)

Avots: autoru izveidots

4. attēls

Maizes uzņēmumu sadalījums pēc iekārtu īpatsvara pamatlīdzekļos
(uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidota pēc autoru aprēķiniem

Pētījuma rezultāti parādīja, ka, iegādājoties jaunas iekārtas un atvieglojot darbaspēka roku darbu, iespējams palielināt neto apgrozījumu, bet 11 uzņēmumi laika posmā no 2002. līdz 2005. gadam nav iegādājušies jaunas iekārtas.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu bilances pasīvu rādītājus, vērojamas pašu kapitāla vidējā rādītāja samērā lielas svārstības laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam (sk. 3. tabulu). Pašu kapitāla vidējais rādītājs 2005. gadā salīdzinot ar 2001. gadu pieaudzis tikai par 3,8%, aizņēmumi no kredītiestādēm pieauguši par 7,1%, salīdzinot ar 2001. gadu, īstermiņa parādi – par 36,5%, bet visstraujāk ir auguši ilgtermiņa parādi – vairāk kā par 78%.

3. tabula

Maizes uzņēmumu bilances pasīvu vidējie rādītāji, Ls

Bilances postenis \ Gads	2001	2002	2003	2004	2005	2005/2001, %
Pašu kapitāls	295032	302997	368135	372270	306414	3.8
Aizņēmumi no kredītiestādēm	191937	167209	198052	182026	205482	7.1
Īstermiņa parādi	195413	231663	240846	249131	266725	36.5
Ilgtermiņa parādi	130190	135227	175988	193146	232094	78.3

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Pēc pašu kapitāla apjoma lielākie maizes ražošanas uzņēmumi pamatā ir tie paši, kas pēc aktīvu lieluma (sk. 4. tabulu). Lai gan šajā sarakstā nav ietverta *Hanzas maiznīcas*, pēc pašu kapitāla lieluma pirmajā desmitniekā parādās tādi uzņēmumi, kuru pamatnodarbošanās ir maizes cepšana, piemēram, *Lāči*, *Ratiko*, bet pazūd tirdzniecības uzņēmumi, kuriem maizes cepšana ir salīdzinoši neliela palīdzība, piemēram, *Firma MADARA 89* un *Ogres jumis*. Mainītās lomās ir Jelgavas un Liepājas maiznieki, ja pirmajā desmitniekā pēc aktīvu lieluma 2005. gada beigās ir *Jelgavas maiznieks*, tad pēc pašu kapitāla lieluma 2005. gada beigās bija *Liepājas maiznieks*. Tas liecina par pareizu apvienošanās stratēģiju, kopēji nodibinot *JLM grupu*.

4. tabula

10 lielāko maizes uzņēmumu reitings pēc pašu kapitāla lieluma
2005. gada beigās

N.p.k.	Uzņēmumu nosaukums	Pašu kapitāla apjoms, Ls
1	AS LPB	2018956
2	SIA Fazer maiznīcas	1980215
3	SIA Daudznozaru kompānija "Daugava"	1549864
4	SIA Vecā maiznīca	1368342
5	SIA Ratiko	1082456
6	AS Maiznīca DINELLA	984005
7	SIA Zelta vārpa 5	953163
8	AS Liepājas maiznieks	905115
9	SIA Ogres jumis	820261
10	SIA Lāči	636791

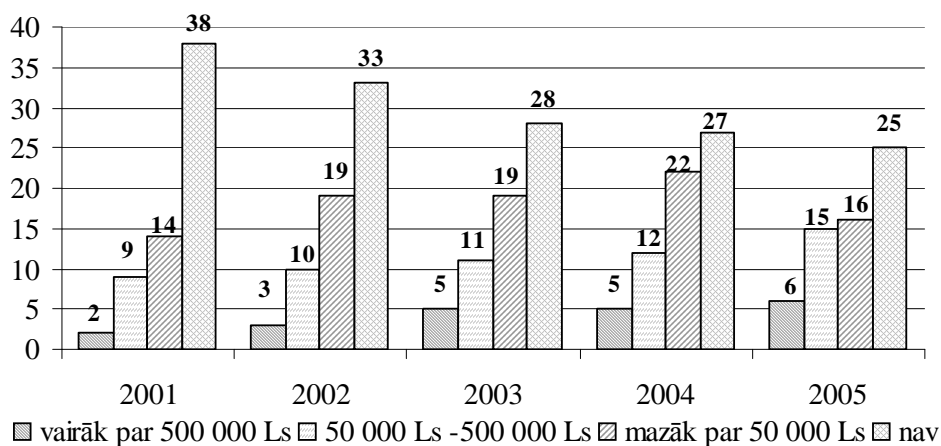
Piezīme: nav ietverta *Hanzas maiznīcas*

Avots: autoru izveidota pēc Lursoft datiem

Ar katru gadu samazinās to maiznīcu daudzums, kurām nav aizņēmumu no kredītiestādēm, tomēr to skaits 2005. gada beigās joprojām bija ievērojams – 25 jeb 40% no visām analizējamām maiznīcām (sk. 5. attēlu). Analizējot maizes ražošanas uzņēmumus pēc aizņēmuma lieluma no kredītiestādēm laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam, galvenā tendence ir tā, ka pieaug kredītņēmēju skaits. Visvairāk ir saistības kredītiestādēs, kuru apjoms nepārsniedz 50 tūkst. latu, taču ar katru gadu pieaug gan to maiznīcu skaits, kuru aizņēmumi ir gan no 50 līdz 500 tūkst. latu, gan virs 500 tūkst. latu. Virs 500 tūkst. latu aizņēmumi kredītiestādēs bija gandrīz 10% maiznīcu. Jāatzīmē, ka uzņēmumi izmanto salīdzinoši daudz lizinga pakalpojumus, ko apliecina pētījuma rezultāti. Vislielākie kredītņēmēji ir uzņēmumi *Daugava* un *LPB*, kuru kredītapjoms ir vairāk nekā 1 milj. latu.

5. attēls

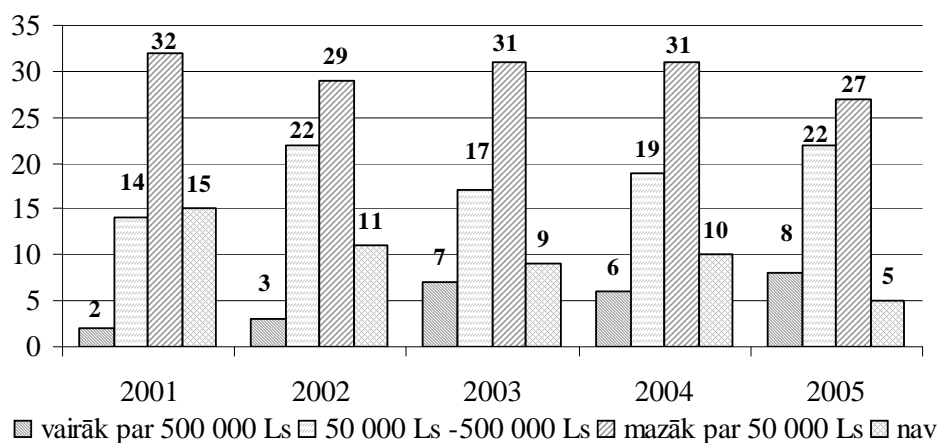
Maizes uzņēmumu iedalījums pēc aizņēmumu lieluma no kredītiestādēm (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

6. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc ilgtermiņa parādu lieluma (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidota pēc autoru aprēķiniem

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumus pēc ilgtermiņa parādu lieluma, visvairāk ir ilgtermiņa parādi līdz 50 tūkstošiem latu, kas sakrīt ar aizņēmumiem no kredītiestādēm, kas ir galvenā ilgtermiņa parādu galvenā sastāvdaļa. Ar katru gadu samazinās to maiznīcu skaits, kurām nav ilgtermiņa parādu. 2005. gada beigās to nebija tikai pieciem uzņēmumiem. Tā ir pozitīva tendence, jo pamatlīdzekļi ir jānosedz ar pašu kapitālu un ilgtermiņa parādiem. Lai gan maizes uzņēmumu vidū ir uzņēmumi, kuriem jau pašu kapitāls ir ar mīnusa zīmi un ir tikai īstermiņa parādi, kas nozīmē, ka viņam ir nepārtrauktas grūtības ar samaksu kreditoriem, piegādātājiem.

Maizes ražošanas uzņēmumu peļņas un zaudējumu aprēķina rādītāju izvērtējums

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu peļņas un zaudējumu aprēķina rādītājus, ir vērojams neto apgrozījuma un izmaksu pieaugums (sk. 5. tabulu) laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam. Neto apgrozījuma vidējais rādītājs 2005. gadā salīdzinot ar 2001. gadu ir pieaudzis par 14%. Straujāk ir pieaugušas izmaksas. Pārdotās produkcijas ražošanas izmaksas (turpmāk – PPRI) ir pieaugušas par 28%, pārdošanas izmaksas ir pieaugušas par 56% un administrācijas izmaksas ir pieaugušas par 27% salīdzinot ar 2001. gadu.

5. tabula

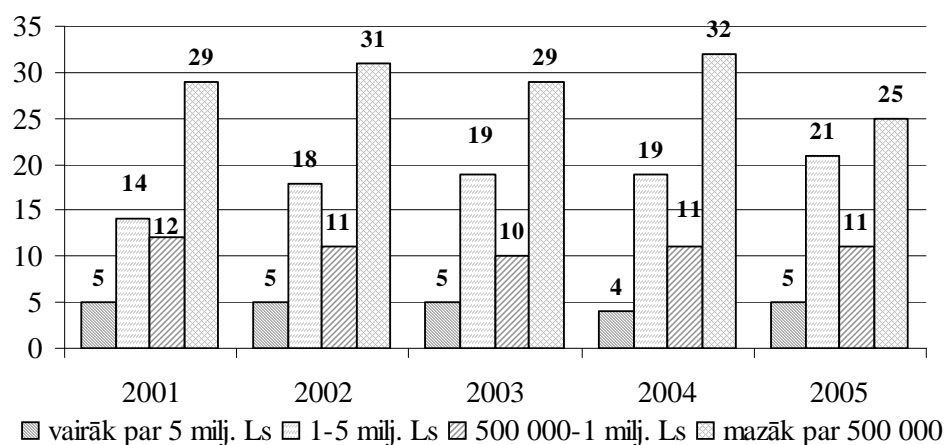
Maizes uzņēmumu peļņas un zaudējumu pārskata vidējie rādītāji, Ls

Gads	2001	2002	2003	2004	2005	2005/2001, %
Neto apgrozījums	1293520	1381746	1409469	1479810	1475075	14.0
PPRI	-951291	-036834	-073246	-103616	-219249	28.2
Pārdošanas izmaksas	-143333	-175560	-176190	-195456	-220133	53.6
Administrācijas izmaksas	-43079	-45697	-47346	-49812	-54717	27.0
Procentu maksājumi	-11751	-13143	-14769	-15125	-13413	14.1
Peļņa pirms nodokļiem	18103	28499	23309	27553	34901	92.8
Tirā peļņa	16439	15953	9079	24869	22337	35.9

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

7. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc neto apgrozījuma (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidota pēc autoru aprēķiniem

Laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam, palielinoties aizņēmumiem no kredītiestādēm, ir palielinājušies arī procentu maksājumi. Pozitīvi vērtējams ir peļņas pieaugums pirms nodokļiem, kas parāda, ka maizes ražošanas uzņēmumi kopumā izpētes periodā savu peļņu pirms nodokļiem ir palielinājuši par 93%. Izvērtējot pēc neto peļņas vidējiem rādītājiem, ir vērojamas svārstības pa gadiem, bet kopumā ir palielinājušies par 36%. Vismazākā neto peļņa maizes ražošanas uzņēmumiem ir bijusi 2003. gadā, kas skaidrojams ar to, ka 2003. gadā lielākajai daļai uzņēmumu ir bijusi neliela neto peļņa vai pat nelieli zaudējumi, kas samazināja kopējo vidējo neto peļņu (sk. 8. attēlu).

Detalizētāk analizējot, kā ir mainījies neto apgrozījums sadalījumā maizes ražošanas uzņēmumos (sk. 7. attēlu), ir vērojams, ka pieaug to uzņēmumu skaits, kuru neto apgrozījums ir no 1. milj. – 5. milj. latu. To skaits 2005. gada beigās bija 21, kas veidoja 33% no uzņēmuma kopskaita. Uzņēmuma skaits, kam neto apgrozījums gada laikā pārsniedza 1 milj. latu ir 26 uzņēmumi 2005. gadā, kas veidoja jau 42% no kopējā uzņēmumu skaita.

6. tabula

Maizes uzņēmumu izmaksu struktūra (%)

Izmaksu postenis	Gads				
	2001	2002	2003	2004	2005
PPRI / Izmaksas kopā	84.22	83.31	82.55	81.58	79.63
Pārdošanas izmaksas / Izmaksas kopā	11.84	13.15	13.58	14.57	16.07
Administrācijas izmaksas / Izmaksas kopā	3.94	3.54	3.86	3.85	4.30
Kopā	100	100	100	100	100

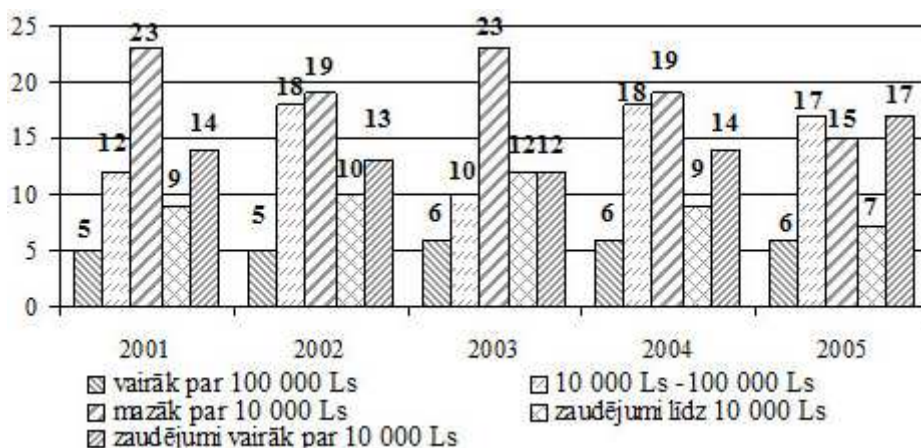
Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu izmaksu struktūru (sk. 6. tabulu), ir vērojams, ka samazinās pārdotās produkcijas ražošanas izmaksu daļa no kopējām izmaksām, kuras jau 2005. gada beigās sastāda 79%. Uz tā rēķina ir palielinājušās pārdošanas izmaksas, kas ir skaidrojams ar straujo degvielas cenas pieaugumu. 2005. gada beigās pārdošanas izmaksu daļa izmaksu struktūrā jau veidoja 16%.

Detalizētāk analizējot maizes ražošanas uzņēmumus pēc neto peļņas lieluma (sk. 8. attēlu), ir vērojams, ka stabili ir 5–6 uzņēmumi, kuru neto peļņa ir lielāka par 100 000 Ls. Savukārt to uzņēmumu skaits, kuru neto peļņa ir robežās no 10 000 – 100 000 Ls ir ļoti mainīgs laika periodā no 2001. – 2005. gadam. Ir redzama sakarība, ka, palielinoties to uzņēmumu skaitam, kuru neto peļņa ir robežās no 10 000 – 100 000 Ls, samazinās to uzņēmumu skaits, kuru neto peļņa ir mazāka par 10 000 Ls. Caurmērā 60% maizes ražošanas uzņēmumu strādā ar peļņu, kaut tikai daļa uzņēmumu strādā ar nelielu peļņu, bet to skaits jau 2005. gada beigās sarūk un palielinās to uzņēmumu skaits, kuru peļņa ir lielāka par 10 000 Ls.

8. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc neto peļņas (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

Savukārt to uzņēmumu skaits, kuri strādā ar zaudējumiem ir gandrīz nemainīgs, to skaits katru gadu ir 23–24 uzņēmumi. Līdz ar to maizes ražošanas uzņēmumu tirgū veidojas 2 grupu uzņēmumi, kur viena grupa strādā ar peļņu, bet otra grupa strādā ar zaudējumiem visu piecu gadu garumā, kas noved pie pašu kapitāla samazināšanas, un tas veidojas ar mīnusa zīmi. Tādam uzņēmumam ir tikai parādi, bet tomēr viņi ir vēl dzīvotspējīgi, ja uzņēmumam ir liels neto apgrozījums.

Maizes ražošanas uzņēmumu finansiālo rādītāju izvērtējums

Lai izvērtētu uzņēmuma finansiālo situāciju, tiek rēķināti dažādi finansiālie rādītāji, kuri ir sadalīti grupās. Šajā sadaļā ir apskatīti: maizes ražošanas uzņēmumu likviditātes rādītājs, līdzekļu izmantošanas efektivitātes rādītājs, rentabilitātes rādītāji, maksātpējas rādītāji, ienesīguma rādītāji un *Z-score* bankrota iespējamības rādītājs.

Katrs rādītājs, kas ir izrēķināts atsevišķi, nedod nekādu informāciju par uzņēmumu. Tikai rādītāju kopums un to izmaiņas laikā, kā arī salīdzinājums ar nozares vidējiem rādītājiem dod vērtīgu informāciju par uzņēmuma finansiālo pozīciju. Finanšu rādītāju analīzes mērķis ir aprēķināt svarīgākos rādītājus un noteikt to izmaiņu dinamiku analīzes periodā.

Likviditātes rādītāji parāda uzņēmuma spēju atmaksāt savus parādus. Visbiežāk uzņēmuma finanšu situācijas izvērtēšanai izmanto kopējās likviditātes rādītāju.

7. tabula

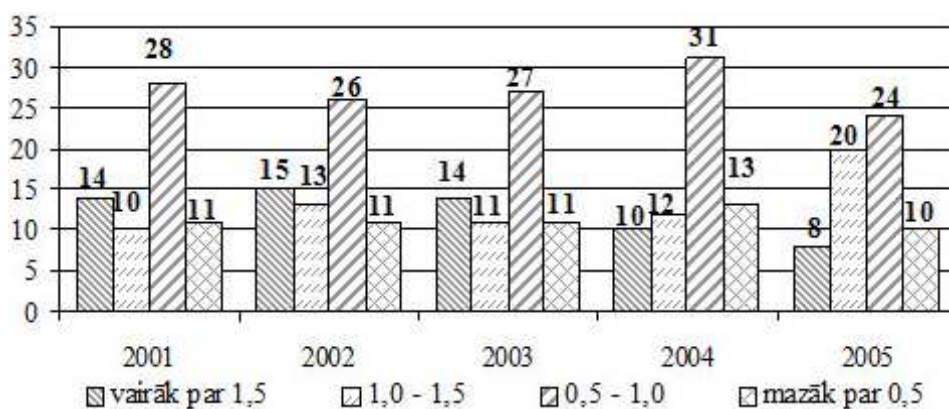
Maizes uzņēmumu vidējie rentabilitātes un likviditātes rādītāji

Koeficients	Gads				
	2001	2002	2003	2004	2005
Kopējās likviditātes rādītājs, %	1.35	1.41	1.31	1.26	1.10
Aktīvu apertes koeficients	—	3.08	2.84	3.07	2.72
Apgrozījuma rentabilitāte, %	-0.34	0.11	-0.15	0.08	0.41
Aktīvu rentabilitāte, %	—	1.81	0.46	0.36	2.12
Pašu kapitāla rentabilitāte, %	—	2.14	-2.66	-1.49	14.16

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Par veiksmīgu uzņēmuma darbību var uzskatīt, ja kopējās likviditātes rādītājs ir lielāks par 1. Kad šis rādītājs ir mazāks par 1, uzņēmumam var rasties problēmas ar saistību izpildi. Apsekojot maizes ražošanas uzņēmumu kopējās likviditātes rādītāju (sk. 7. tabulu), var secināt, ka vidējie rādītāji ir lielāki par 1, tomēr ar tendenci samazināties. Izvērtējot detalizētāk kopējās likviditātes rādītāju pēc konkrēta uzņēmuma, ir vērojams, ka šis rādītājs ir ar plašu diapazonu (sk. 9. attēlu). Apsekojot visu analizējamo periodu, var apgalvot, ka vidēji 11 uzņēmumiem kopējās likviditātes rādītājs ir mazāks par 0,5, kas ir 17% no kopējā uzņēmumu skaita, un tas nozīmē, ka šiem uzņēmumiem ir problēmas ar saistību izpildi.

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc kopējā likviditātes rādītāja (uzņēmumu skaits)

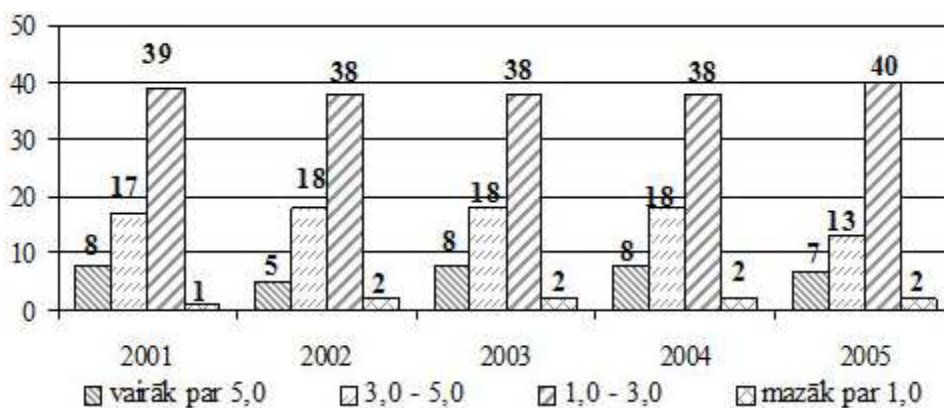

Avots: autoru izveidots

Līdzekļu izmantošanas efektivitātes rādītāji raksturo uzņēmuma vadības spēju pārvaldīt savus aktīvus un efektīvi izmantot šos aktīvus peļņas radīšanai. Pētījumā tiek izvērtēts tikai aktīvu aprites koeficients.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu aktīvu aprites koeficientu, ir vērojams, ka vidējais rādītājs analizējamā laika periodā ir bijis svārstīgs un ir svārstījies ap 3, kas ir ieteicamais lielums. Analizējot konkrētus uzņēmumus, veidojas situācija, ka aptuveni 60% uzņēmumu aktīvu aprites rādītājs ir zemāks par 3, kas parāda, ka maizes uzņēmumiem nav pietiekošs ražošanas apjoms, lai nosegtu ieguldītos līdzekļus.

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc aktīvu aprites koeficienta (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

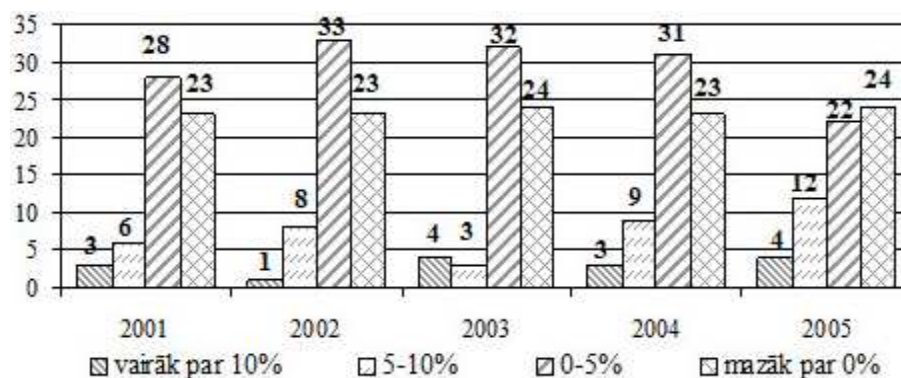
Pēc pētījuma rezultātiem noskaidrojās, ka 21 uzņēmums savus ražošanas apjomus ir samazinājis un vēl 10 uzņēmumi savu ražošanas apjomu nav mainījuši, kas apliecina, ka maizes ražošanas uzņēmumiem šis rādītājs nav pietiekošā apjomā. Lai palielinātu šo rādītāju, ir vairākas iespējas – vai nu palielināt ražošanas apjomu vai palielināt cenu, vai arī samazināt apgrozāmo līdzekļu apjomu. Šajā gadījumā lēmums ir jāpieņem konkrētam uzņēmumam konkrētā situācijā.

Rentabilitātes rādītāji parāda uzņēmuma darbības efektivitāti. Vispazīstamākie rentabilitātes rādītāji ir apgrozījuma rentabilitāte, aktīvu rentabilitāte un pašu kapitāla rentabilitāte.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu rentabilitātes rādītājus (sk. 7. tabulu), ir vērojama ne visai iepriecinoša aina, kad vidējie rentabilitātes rādītāji parādās ar mīnusa zīmi. Tāda aina ir vērojama gan 2001. gadā, gan 2003. gadā, gan 2004. gadā pašu kapitāla rentabilitātei, kas skaidrojams ar to, ka analizējamo uzņēmumu vidū ir uzņēmumi, kuru pašu kapitāls ir ar mīnusa zīmi. Kopumā visi rentabilitātes rādītāji visā analīzes periodā ir ļoti zemi, kas liecina, ka maizes ražošanas nozarē lielākā daļa uzņēmumu strādā ar zemu efektivitāti.

11. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc apgrozījuma rentabilitātes rādītāja (uzņēmumu skaits)

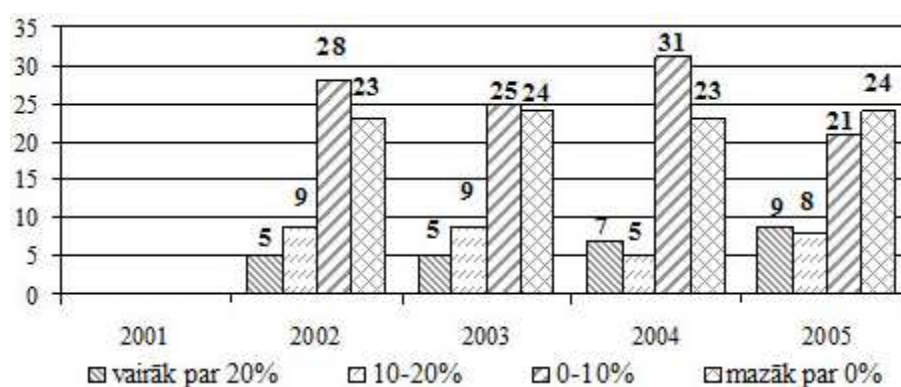

Avots: autoru izveidots

Analizējot konkrētu uzņēmuma rentabilitātes rādītājus, ir vērojams, ka gan apgrozījuma rentabilitāte, gan aktīvu rentabilitāte ir mazāka par 0 aptuveni 40% uzņēmumu, kuriem ir bijuši zaudējumi (sk. 11. un 12. attēlus). Par pozitīvu momentu var uzskatīt to, ka 2005. gada beigās ir pieaudzis uzņēmumu skaits, kur apgrozījuma rentabilitāte ir lielāka par 5%, kas sastāda 26% no kopējā uzņēmumu skaita un salīdzinot ar 2001. gadu, tā ir palielinājusies par 11%. Līdzīga situācija ir vērojama aktīvu rentabilitātei, bet nav vērojams tik straujš pieaugums. 2005. gada beigās aktīvu rentabilitātes rādītājs vairāk par 10% ir sastopams 27% uzņēmumu, bet, salīdzinot ar 2002. gadu, tas ir pieaudzis tikai par 4%.

12. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc aktīvu rentabilitātes rādītāja (uzņēmumu skaits)

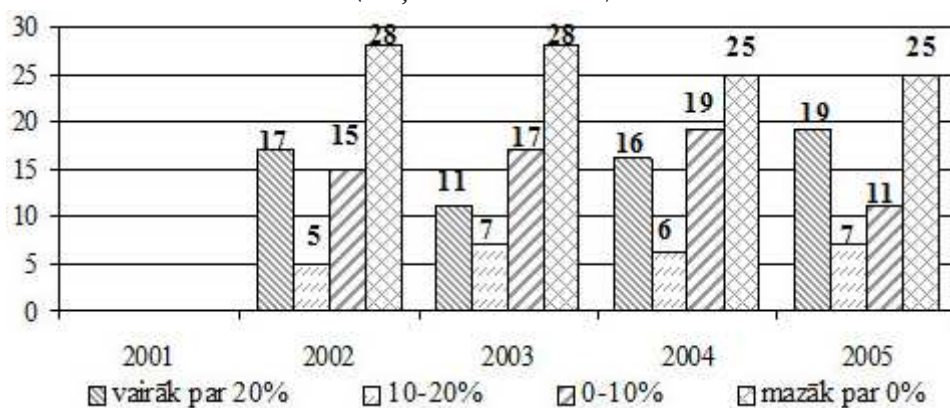

Avots: autoru izveidots

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumus pēc pašu kapitāla rentabilitātes (sk. 13. attēlu), ir vērojams, ka aptuveni 30% uzņēmumu pašu kapitāla rādītājs ir lielāks par 20%, bet ir gluži pretēja situācija, kad ap 40% uzņēmumu pašu kapitāla rādītājs ir mazāks par 0, kas būtiski ietekmē vidējo pašu kapitāla rentabilitāti maizes nozarē.

13. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc pašu kapitāla rentabilitātes rādītāja (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

Maksātspējas rādītāji atspoguļo uzņēmuma ilgtermiņa maksātspēju un finansiālo stabilitāti. Uzņēmuma ilgtermiņa maksātspēja lielā mērā ir atkarīga no uzņēmuma kapitāla struktūras. Maksātspējas rādītāji sniedz informāciju kreditoriem un investoriem par uzņēmumu finanšu stabilitāti. Plaši pielieto sekojošus maksātspējas rādītājus: parādu rādītājs, aizņemtā kapitāla rādītājs, pašu kapitāla īpatsvars, ilgtermiņa parāda rādītājs un procentu seguma rādītājs.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu maksātspējas rādītājus (skatīt 8. tabulu), ir vērojams, ka parādu rādītājs maizes nozares uzņēmumiem sasniedz 71%, kas līdz ar to samazina pašu kapitāla īpatsvaru līdz 29%. 2001. gadā pašu kapitāla īpatsvars sastādīja gandrīz 36%, kas liecina par kreditoru pieaugumu maizes ražošanas uzņēmumiem, un to apliecina arī aizņēmumu pieaugums no kredītiestādēm.

8. tabula

Maizes uzņēmumu finansiālās stabilitātes (maksātspējas) rādītāji

Koeficients	Gads				
	2001	2002	2003	2004	2005
Parādu rādītājs, %	64.4	69.3	68.7	67.2	71.0
Aizņemtā kapitāla rādītājs	7.7	2.4	4.2	1.7	3.0
Pašu kapitāla īpatsvars, %	35.6	30.7	31.3	32.8	29.0
Ilgtermiņa parāda rādītājs, %	38.5	36.9	30.0	16.9	36.4

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Aizņemtā kapitāla rādītājs analīzes periodā ir samazinājies, kas ir vērtējams pozitīvi, jo maizes ražošanas uzņēmumu pašu kapitāla daļa ir palielinājusies, kuru var palielināt gan uzņēmuma peļņa, gan pašu īpašnieku iemaksas uzņēmuma kapitālā. Pētījums parādīja, ka notiek abi šie procesi. Ilgtermiņa parāda rādītājs analīzes periodā ir bijis svārstīgs, bet kopumā tas turas ap 30% līmenī. Tas parāda, ka maizes ražošanas uzņēmumiem ir maz ilgter-

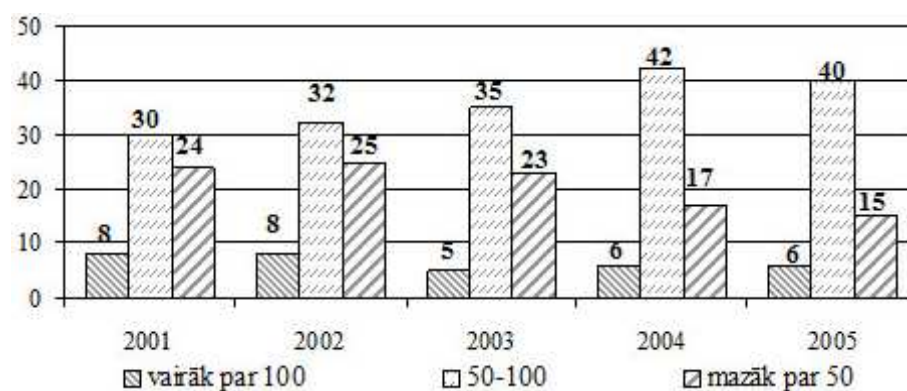

miņa saistību, ko apliecina arī ilgtermiņa un īstermiņa parādu analīze, kur noskaidrojās, ka ir arī maizes ražošanas uzņēmumi, kuriem ir tikai īstermiņa parādi.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu parādu rādītāju konkrētā uzņēmumā, ir vērojams, ka ir samazinājies to uzņēmumu skaits, kur parādu rādītājs ir lielāks par 100% (sk. 14. attēlu). Šāda situācija veidojas, kad pašu kapitāls ir ar mīnusa zīmi. 2001. gadā šādu uzņēmumu bija 8, savukārt 2005. gadā to skaits vairs ir tikai 6. Tas parāda, ka arī šādi uzņēmumi spēj darboties ilglaicīgi, bet kā jau iepriekš minēts, tad nevar vērtēt uzņēmuma darbību tikai pēc viena rādītāja. Precīzāks finansiālās situācijas izvērtējums tiks veikts turpmāk, kur tiks noteiktas uzņēmuma bankrota iespējamās robežas. Aplūkojot 14. attēla datus, ir redzams, ka samazinās to uzņēmumu skaits, kur parāda rādītājs ir mazāks par 50%, kas apliecina, ka maizes uzņēmumi arvien vairāk ņem kredītus, lai attīstītos, jo ar pašu līdzekļiem ir par maz.

14. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc parādu rādītāja (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

9. tabula

Maizes uzņēmumu vidējais procentu seguma rādītājs

Koeficients	Gads				
	2001	2002	2003	2004	2005
Procentu seguma rādītājs	8,16	1,63	6,86	7,23	6,56
Procentu maksājumu īpatsvars no aizņēmumiem no kredītiestādēm, %	32,2	20,0	29,3	20,1	25,4

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

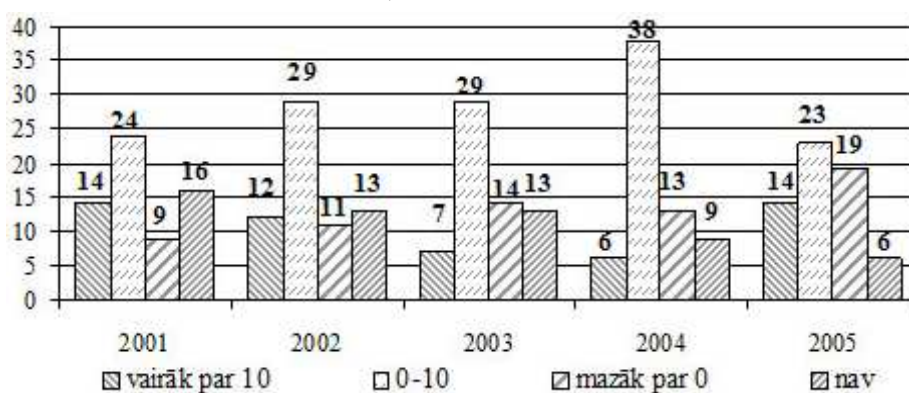
Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu vidējo procentu seguma rādītāju (sk. 9. tabulu), ir vērojamas svārstības laika periodā no 2001. g. – 2005. g., bet vidēji analīzes periodā procentu seguma rādītājs ir ap 6. Kopumā tas vērtējams pozitīvi, kas parāda, ka peļņa pirms nodokļiem un procentu maksājumiem ir lielāka par procentu maksājumiem 6 reizes. Ja apskatām procentu maksājumu daļu no aizņēmumiem no kredītiestādēm, tad ir vērojams, ka tas analīzes periodā ir izteikti svārstīgs, un tā vidējā vērtība pa visu periodu ir 25%. Kopumā skatoties, tas ir augsts rādītājs, bet jāņem vērā, ka tas ir netieši saistīts, jo aizņēmumos no kredītiestādēm nav ietverti līzings pakalpojumi, par kuriem arī tiek maksāti procenti.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu procentu seguma rādītāju konkrētā uzņēmumā, ir vērojamas lielas svārstības (sk. 15. attēlu). Vienīgi samazinās to uzņēmumu skaits, kuriem nav procentu maksājumu, ko arī apliecināja to maizes uzņēmumu skaita palielināšanās,

kuri ņem kredītu. Kā negatīvu tendenci var minēt, ka pieaug to uzņēmumu skaits, kur procentu seguma rādītājs ir mazāks par 0, jo veidojas tas, ka peļņa pirms nodokļiem un procentu maksājumiem ir ar mīnusa zīmi. Tas nozīmē, ka 2005. gada beigās jau 30% uzņēmumu ir strādājuši ar zaudējumiem. 2005. gada beigās arī vērojama gluži pretēja situācija, kad ir palielinājies to uzņēmumu skaits, kur procentu seguma rādītājs pārsniedz 10. Šajā gadā ir izteikti vērojama uzņēmumu noslāņošanās divās grupās, kur viena grupa uzņēmumu gūst peļņas pieaugumu, bet otra uzņēmumu grupa, strādā ar zaudējumiem. Tāda tendence apliecina, ka maizes ražošanas uzņēmumu skaits, kuri cep maizi, arvien vairāk samazināsies, un uzņēmumi pāriet tikai uz konditorijas izstrādājumu ražošanu, kas jau bija vērojams 2006. gadā.

15. attēls

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc procentu seguma rādītāja (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

Ienesīguma rādītāji parāda ieguldīto līdzekļu atdevi. Ienesīguma rādītāji ir seguma koeficients, ienesīgums uz vienu izmaksu vienību un ienesīgums no pārdošanas.

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu vidējo bruto segumu (sk. 10. tabulu), ir vērojams, ka bruto segums pieaug laika periodā no 2001. g.– 2004. g., bet 2005. gadā tas ir strauji krities par 29% salīdzinot ar 2004. gadu.

10. tabula

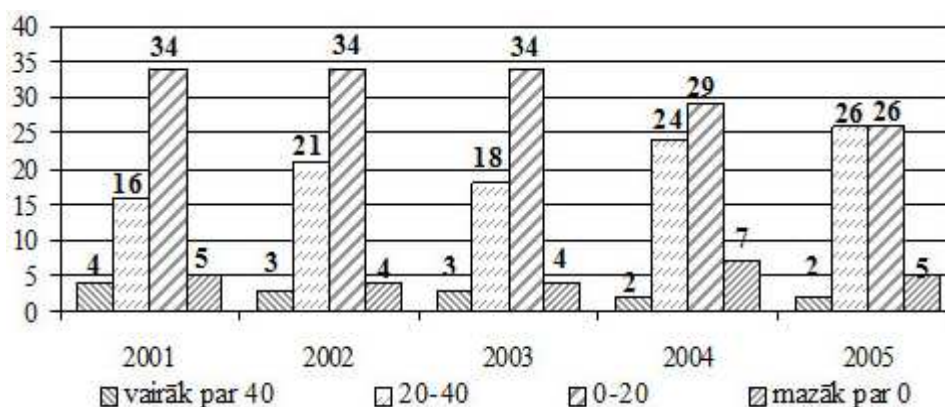
Maizes uzņēmumu ienesīguma vidējie rādītāji

Koeficients	Gads				
	2001	2002	2003	2004	2005
Bruto segums, Ls	358084	392766	404366	443080	314822
Seguma koeficients, %	17.09	21.03	17.10	22.81	23.74
Ienesīgums uz izmaksām, %	3.98	1.39	1.38	1.58	2.58
Ienesīgums no pārdošanas, %	0.82	1.18	1.14	1.29	2.04

Avots: autoru aprēķini pēc Lursoft datiem

Savukārt seguma koeficients ir bijis svārstīgs analīzes periodā no 2001.g. – 2005. g. Līdz 2002. gadam seguma koeficients pieaug, bet tad 2003. gadā ir kritums, un pēc tam 2004. g. un 2005. g. atkal pieaug. Salīdzinot ar bruto seguma svārstībām, var secināt, ka seguma koeficienta lielums ir bijis atkarīgs arī no neto apgrozījuma nevienmērīgajām izmaiņām.

**Maizes uzņēmumu iedalījums pēc seguma koeficienta
(uzņēmumu skaits)**

Avots: autoru izveidots

Analizējot 16 attēlu ir vērojams, ka ir uzņēmumi, kuriem bruto segums ir ar mīnusa zīmi, kas ir ļoti negatīvs rādītājs, jo šāda situācija var veidoties tikai pie jauna produkta ieviešanas un tirgus daļas iekarošanas, nosakot dempinga cenas. 2005. gadā šādu uzņēmumu skaits ir 5, bet pavērojot iepriekšējo gadu, tad šo uzņēmumu skaits ir bijis mainīgs, 2001. gadā – 5 uzņēmumi, 2002. g. un 2003. g. – 4 uzņēmumi, 2004. gadā – 7 uzņēmumi.

Izmaksu ienesīguma rādītājs parāda, cik liela peļņa ir uz 1 naudas vienību no izmaksām. 10. tabulā ienesīgums uz izmaksām parāda, ka vidēji analīzes perioda ir 2%, kas ir ļoti zems rādītājs, bet vēl zemāks ir ienesīgums no pārdošanas, kurš ir viens procents. Arī šie rādītāji apliecina, ka maizes uzņēmumi ir ar zemu rentabilitāti. Vispopulārākais prognozēšanas modelis, lai prognozētu uzņēmumu bankrotu, ir E. Altmana izstrādāta z-aprēķinu formula (*Z-score*). Tā ir balstīta uz pieciem finanšu rādītājiem. Šie rādītāji tiek reizināti ar korelācijas koeficientu, kas norāda, cik cieši apskatāmā attiecība ir saistīta ar doto parādību.

E. Altmans ir izstrādājis jaunus modeļus, kur par pamatu ņem kapitāla vērtību no bilances akciju tirgus vērtības vietā. Jaunais pārveidotais modelis ir šāds (Altman 2003):

$$Z' = 0,717 * X_1 + 0,847 * X_2 + 3,107 * X_3 + 0,420 * X_4 + 0,998 * X_5 \quad (3.14), \text{ kur}$$

X_1 = (apgrozāmie līdzekļi – īstermiņa parādi) / aktīvi kopā

X_2 = nesadalītā peļņa / aktīvi kopā

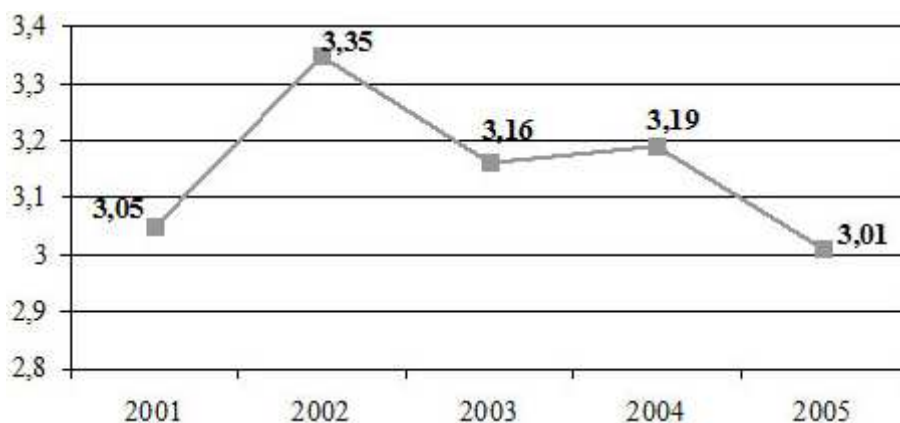
X_3 = peļņa pirms nodokļiem un procentu maksājumiem / aktīvi kopā

X_4 = pašu kapitāla vērtība / aizņemtā kapitāla vērtība

X_5 = neto apgrozījums / aktīvi kopā

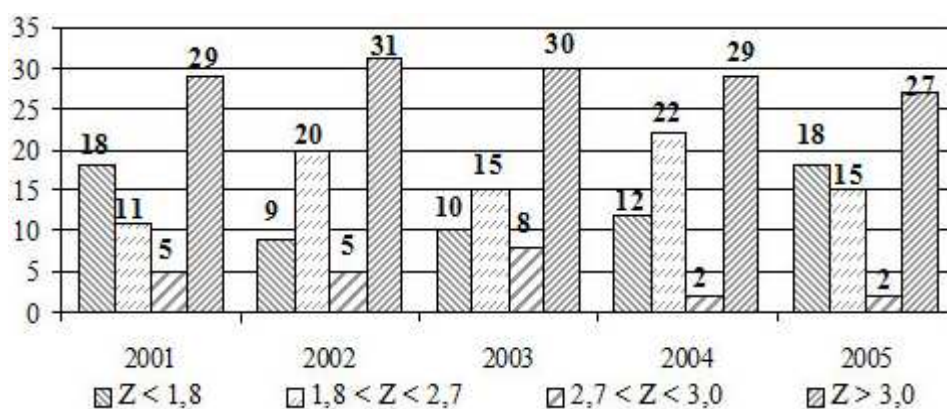
Kreditreitingu nosaka kā pamatmodelim. E. Altmans noteica sekojošu uzņēmumu klasifikāciju:

- 1) ja $Z < 1,8$, tad ir ļoti augsta bankrota iespējamība;
- 2) ja $1,8 < Z < 2,7$, tad ir augsta bankrota iespējamība;
- 3) ja $2,7 < Z < 3$, tad ir iespējams bankrots;
- 4) ja $Z > 3$, tad bankrota iespējamība ir niecīga.

Maizes uzņēmumu vidējie *Z-score* rādītāji

Avots: autoru izveidots

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu vidējos *Z-score* rādītājus laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam (sk. 17. attēlu), ir vērojams, ka šim rādītājam ir bijušas nelielas svārstības, bet kopumā pa visu periodu tas ir bijis 3,15, kas pēc Altmana klasifikācijas nozīmē, ka maizes uzņēmumiem bankrota iespējamība ir zema.

Maizes uzņēmumu iedalījums pēc *Z-score* rādītāja (uzņēmumu skaits)

Avots: autoru izveidots

Analizējot maizes ražošanas uzņēmumu *Z-score* rādītājus, sagrupējot pēc konkrēta uzņēmuma, ir vērojams, ka 2005. gada beigās 30% uzņēmumu ir ļoti augsta bankrota iespējamības robeža, vēl 24% uzņēmumu ir augstas bankrota iespējamības robeža. No tā izriet, ka 54% uzņēmumu ir augstas bankrota iespējamības robežas, ko arī pārādīja iepriekšveiktais finansiālo rādītāju novērojums. Ja izvērtējam pēc iepriekšējiem gadiem, tad veidojas šāda situācija: 2001. gadā augsta bankrota iespējamības robeža bija 46% uzņēmumu, 2002. gadā – 45%, 2003. gadā – 39%, 2004. gadā – 51%. Kā redzams, maizes tirgū situācija ir mainīga un grūti prognozējama, līdz ar to uzņēmumiem ir jābūt mobiliem, lai spētu strādāt atbilstoši tirgus pieprasījumam. Šādiem apstākļiem vieglāk piemērojas mazie uzņēmumi, bet zināmas grūtības rodas vidējiem uzņēmumiem, jo ir jāpārstrukturē visa darba organizācija, ko apliecināja arī pētījuma rezultāti.

Secinājumi

Maizes ražošanas uzņēmumi ir būtiski darba devēji visos Latvijas reģionos. Maiznīcu skaits vienmērīgi sadalīts pa visiem Latvijas statistiskajiem reģioniem, atbilstoši iedzīvotāju blīvumam.

Maizes ražošanas nozares vidējais iekārtu īpatsvars no pamatlīdzekļu vērtības pētāmajā periodā ir samazinājies un 2005. gada beigās tas ir 34%. Starp maizes ražošanas uzņēmumiem ir arī tādi maizes uzņēmumi, kuri jaunas iekārtas nav iegādājušies, bet vecās iekārtas ir nolietojušās, to vērtība ir niecīga, kas arī ietekmē vidējo iekārtas īpatsvara rādītāja samazinājumu.

Ar katru gadu samazinās to maiznīcu daudzums, kurām nav aizņēmumu no kredīties-tādēm, tomēr to skaits 2005. gada beigās joprojām bija ievērojams – 25 jeb 40% no visām analizējamajām maiznīcām.

Maizes ražošanas uzņēmumu vidū ir uzņēmumi, kuriem jau pašu kapitāls ir negatīvs un ir tikai īstermiņa parādi, kas nozīmē, ka tiem ir nepārtrauktas grūtības ar samaksu kreditoriem, piegādātājiem, kas rada arī šķēršļus jaunu finanšu līdzekļu piesaistei.

Maizes nozares neto apgrozījuma vidējais rādītājs 2005. gadā salīdzinot ar 2001. gadu ir pieaudzis par 14%. Savukārt pārdotās produkcijas ražošanas vidējās izmaksas ir pieaugušas par 28%, pārdošanas vidējās izmaksas ir pieaugušas par 56% un administrācijas vidējās izmaksas ir pieaugušas par 27%.

Laika periodā no 2001. gada līdz 2005. gadam ir pieaudzis to maizes ražošanas uzņēmumu skaits, kuru neto apgrozījums pa gadu pārsniedz 1 milj. latu. 2005. gadā ir jau 26 uzņēmumi, kas sastāda 42% no kopējā uzņēmumu skaita.

Caurmērā 60% maizes ražošanas uzņēmumu strādā ar peļņu. Daļa uzņēmumu strādā ar peļņu, kas ir mazāka par 10 000 Ls, bet to skaits jau 2005. gada beigās sarūk un palielinās to uzņēmumu skaits, kuru peļņa ir lielāka par 10 000 Ls. Pēc apsekotā 51 uzņēmuma ir konstatēts, ka 18 maiznīcas strādā ar zaudējumiem, pie tam 16 uzņēmumiem zaudējumi pārsniedz Ls 10 000. Vislielākie zaudējumi ir ražotnēm, kurām nav papildus saimnieciskās darbības.

Analīzes periodā vidēji 11 uzņēmumiem kopējās likviditātes rādītājs ir mazāks par 0,5, kas ir 17% no kopējā uzņēmumu skaita, un tas nozīmē, ka šiem uzņēmumiem ir problēmas ar saistību izpildi.

Aptuveni 60% maizes ražošanas uzņēmumu aktīvu aprites rādītājs ir zemāks par 3, kas parāda, ka maizes uzņēmumiem nav pietiekošs ražošanas apjoms, lai nosegtu ieguldītos līdzekļus.

Kopumā visi rentabilitātes rādītāji visā analīzes periodā ir ļoti zemi, kas liecina, ka maizes ražošanas nozarē lielākā daļa uzņēmumu strādā ar zemu efektivitāti.

Parādu rādītājs maizes nozares uzņēmumiem sasniedz 71%, kas līdz ar to arī samazina pašu kapitāla īpatsvaru līdz 29%. 2001. gadā pašu kapitāla īpatsvars veidoja gandrīz 36%. Pētījumā tika atklāts, ka 35 maiznīcām (no 51 apsekotās) ir parādsaistības bankā, un vairākiem uzņēmumiem ir ļoti augsta bankrota iespējamības.

Maiznīcas galvenokārt izmanto kredītus un līzingu pakalpojumus jaunu iekārtu iegādei, bet ir uzņēmumi, kuri izmanto tikai pašu uzņēmumu ierobežotos līdzekļus. Eiropas Savienības struktūrfondu līdzekļi maiznīcu attīstībai varētu tikt izmantoti plašāk, taču daudzu maiznīcu finanšu rādītāji neatbilst Struktūrfondu līdzekļu saņemšanas nosacījumiem. Arī Struktūrfondu līdzekļu saņemšanas nosacījumi neatbilst maiznieku pamatvajadzībām, tie neveicina tieši ražošanas iekārtu atjaunošanu. Nepieciešamais ieguldījums, pēc maiznieku vērtējuma, nav adekvāts sagaidāmajam rezultātam.

Maizes ražošanas nozarē ir vērojams, ka ir uzņēmumi, kuriem bruto segums ir negatīvs. Šāda situācija var veidoties tikai pie jauna produkta ieviešanas un tirgus daļas iekarošanas, nosakot dempinga cenas. 2005. gadā šādu uzņēmumu skaits ir 5, bet pavērojot iepriekšējos gadus, tad šo uzņēmumu skaits ir bijis mainīgs: 2001. gadā – 5 uzņēmumi, 2002. un 2003. gadā – 4 uzņēmumi, 2004. gadā – 7 uzņēmumi.

2005. gada beigās 54% uzņēmumu ir augsta bankrota iespējamība, ko arī parādīja iepriekšteiktais finansiālo rādītāju novērtējums. Ja izvērtējam pēc iepriekšējiem gadiem, tad veidojas šāda situācija: 2001. gadā augsta bankrota iespējamība bija novērojama 46% uzņēmumos, 2002. gadā – 45%, 2003. gadā – 39%, 2004. gadā – 51%. Vairāk nekā 24 uzņēmumiem finanšu rādītāji ir stabili. Aizvien konkurētspējīgākas kļūst vairākas Latvijas uzņēmējiem piederošas maiznīcas, piemēram, SIA *Lāči*, SIA *Ķelmēni*, *Priekules PB* maizes ceptuve un SIA *Lestenes maiznīca*.

Maizes tirgū situācija ir mainīga un grūti prognozējama, līdz ar to uzņēmumiem ir jābūt mobiliem, lai spētu strādāt atbilstoši tirgus pieprasījumam. Šādiem apstākļiem vieglāk pielāgojas mazie uzņēmumi, bet zināmas grūtības ir vidējiem uzņēmumiem, jo ir jāpārstrukturē visa darba organizācija, ko apliecināja arī pētījuma rezultāti.

Priekšlikumi

- Valstij izstrādāt atbalsta nodokļu politiku, lai veicinātu jaunu iekārtu un tehnoloģiju iepirkšanu, īpaši MVU.
- Sekmēt aktīvāku ES struktūrfondu līdzekļu piesaisti maizes ražošanas darbības pilnveidei, kritiski izvērtējot to saņemšanas nosacījumus.
- Mazo uzņēmumu vidū nepieciešams aktivizēt ražotāju apvienības izveidi darbības koncentrēšanai.

Bibliogrāfija

- Altman E. (2003) Credit Scoring models in use today for risk evolution. *Treasury & cash management*. March/April, pp. 7-12.
- Altman E. (2002) *Revisiting Credit Scoring Models in a Basel 2 Environment*. May.
- Kunkulberga D., Straumīte E., Vilciņa A., Eglīte A., Kantiķe I. (2007) Maizes tirgus vērtējums ražotāju skatījumā. [Bread Market Assessment in Producers' View]. *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference*. Nr. 13., Jelgava. 46.–52. lpp.
- Latvijas lauksaimniecība un lauki 2004: politika un attīstība*. (2005) Rīga: Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts. 109.–113. lpp.
- Latvijas lauksaimniecība, lauki un pārtika – ekonomikas attīstības procesi*. (2006) Rīga: Latvijas Valsts agrārās ekonomikas institūts. 144.–157. lpp.
- Latvijas makroekonomika skaitļos*. (2005) Statistikas datu krājums. Rīga: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde.
- Latvijas rūpniecība 2005*. (2006) Rīga: Latvijas Republikas Centrālās statistikas pārvalde.
- Ziņojums par Latvijas tautsaimniecības attīstību*. (2006) Rīga: Latvijas Republikas Ekonomikas ministrija. 2006. gada jūnijs.
- Latvijas lauksaimniecība un lauki*. (2005) Rīga: Latvijas Republikas Zemkopības ministrija.
- Vilciņa A., Eglīte A., Kunkulberga D., Kantiķe I., Straumīte E. (2007a) *Maizes tirgus Latvijā*. LLU Zinātniskais projekts Nr. 06.15-xp22. Jelgava.
- Vilciņa A., Kantiķe I., Eglīte A. (2007b) "Development and Perspectives of Bread Producing Enterprises in Latvia". *Economic Science for Rural Development. Proceedings of the International Scientific Conference*. Nr. 13. Jelgava.
- <http://www.csb.lv>
- <http://www.lursoft.lv>
- <http://www.em.gov.lv>
- <http://www.pvd.gov.lv>

Summary

ANALYSIS OF FINANCIAL INDICATORS OF BREAD PRODUCING ENTERPRISES

Aija Eglīte, Ingrida Kantiķe

Bread is an important component of the food market. In the recent years, very tough competition could be observed in the bread market among producers. It is related to an increase in the prices of production resources, an increasing impact of large producers and supermarkets as well as changes in consumer behaviour. As a result, small bread producers leave the market. Many managers of medium and small bread producing enterprises do not see any prospects in the market due to the tough competition and are not sure about their future. It is necessary to carry out a study to ascertain whether the lack of confidence of entrepreneurs is financially and economically justified.

The **aim of the study** is to assess the situation in the market from the point of view of producers by analysing financial performance indicators of bread producers and by surveying leading specialists at these enterprises. General, statistical and sociological research methods (analysis of documents, surveying of experts) and analysis of financial performance indicators were applied in the study. Z-score indicators and other financial indicators were computed and analysed for bread producing enterprises.

It was concluded in the study that bread producers are small and medium enterprises which are evenly spread in the whole territory of Latvia. They are important employers and, therefore, in case of their liquidation, it is very painful for local residents in Latvian regions. The situation changed very much in the analysed five year period. In general, bread producers report very low profitability rates; a possibility of going bankrupt for more than half of them is high. Profits are reported by less than 2/3 of bread producing enterprises. Profits of bread producers often depend on their additional businesses. Production costs have increased substantially, but sales costs have increased at the highest rate; the average net turnover of the bread industry increased least. Many bakeries use obsolete equipment. A great deal of bread producers have not borrowed loans from banks, however, their number constantly decreases.

Резюме

АНАЛИЗ ФИНАНСОВЫХ ДАННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛЕБА

Айя Эглите, Ингрида Кантিকে

Хлебопродукция является значительной составной частью рынка продовольствия. В последние годы наблюдается острая конкуренция среди производителей хлебобулочных изделий, что связано с дорожанием производственных ресурсов, а также увеличением влияния крупных производителей и магазинов (супермаркетов) на потребительский рынок и несомненно, изменение поведения потребителей этой продукции, в результате чего наблюдается уход с рынка многих производителей. В связи с жесткой конкуренцией на рынке, значительная часть руководителей средних и малых предприятий не видят перспектив и не уверены в дальнейшем будущем своих предприятий. Поэтому была необходимость провести исследование, чтобы выяснить – обоснована ли эта неуверенность предпринимателей финансово-экономически.

Цель исследования – оценить с точки зрения производителей ситуацию на рынке, провести анализ финансовых показателей и опрос ведущих специалистов предприятий. В исследовании использованы общенаучные, статистические и социологические методы (анализ документов, экспертный опрос), а также финансовый анализ.

По результатам исследования можно сделать вывод, что хлебопекарни в Латвии – это малые и средние предприятия, причем они равномерно расположены на территории государства, являясь существенным работодателем. Поэтому ликвидация хлебопекарен особенно болезненно воспринимается жителями регионов. Пятилетний анализ отображает изменчивость ситуации. В целом же показатели рентабельности хлебопекарен очень низкие, что вызывает высокую вероятность банкротства более половины предприятий. С прибылью работают только

около $2/3$ от общего количества производителей хлеба. Часто прибыль предприятий зависит от видов деятельности. Значительно выросли производственные затраты, а особенно быстро издержки реализации, в тоже время самый низкий прирост наблюдается в среднем нетто обороте. Многие предприятия работают на старом оборудовании. У большей части предприятий, занимающихся производством хлеба, нет займов в кредитных учреждениях, в тоже самое время, число таких предприятий неуклонно сокращается.

LATVIJAS UN EIROPAS SAVIENĪBAS VALSTU PAŠVALDĪBU BUDŽETU SALĪDZINOŠĀ ANALĪZE

Sandra Zelča

Pašvaldību budžetu sastādīšana ir sarežģīts process, kuram ir virkne īpatnību, pie tam katrā valstī ir savas nianse pašvaldību budžetu formēšanā un pašvaldību administratīvi teritoriālās reformas realizācijā. Tādēļ pētījumā tiek analizētas pašvaldību budžetu sistēmas un to veidošanas īpatnības Eiropas valstīs.

Pētījuma mērķis ir veikt Latvijas un Eiropas Savienības valstu pašvaldību budžetu salīdzinošu analīzi, lai noskaidrotu Latvijas pašvaldību budžetu pilnveidošanas perspektīvas.

Veiktās analīzes rezultātā varam secināt, ka valstīs ar vislielāko nodokļu slogu (Dānija, Somija, Zviedrija), arī pašvaldību budžetu īpatsvars IKP un kopbudžetā ir visaugstākais starp visām ES valstīm. Rezumējot vietējo pašvaldību budžetu ieņēmumu struktūras izpēti Latvijā un parējās Eiropas Savienības valstīs, var secināt, ka ieņēmumu daļas formēšanā noteicošā loma ir nodokļu ieņēmumiem un dotācijām. Atšķirīga ir nodokļu ieņēmumu struktūra: kaut arī vairākumā valstu, tāpat kā Latvijā, pašvaldību ieņēmumus veido iedzīvotāju ienākuma nodokļa un īpašuma nodokļa ieņēmumi, daudzās valstīs pašvaldību ieņēmumus veido arī ieņēmumi no uzņēmējdarbības nodokļiem, kas Latvijā netiek realizēti. Analizējot Eiropas valstu vietējo pašvaldību izdevumus, vērojams, ka vislielākais īpatsvars ir izglītībai un sociālajai aizsardzībai. Dažādu valstu pašvaldību sistēmas ir ne tikai ļoti atšķirīgas, bet arī mainīgas. Pašvaldību reformas regulāri ir valstu publiskās pārvaldes attīstības darba kārtībā. Pēdējā laikā aktuālākas ir reformas, kas saistītas ar pašvaldību darbības efektivitātes pieaugumu un plašāku iedzīvotāju iesaistīšanu pašvaldību darbībā.

Atslēgas vārdi: nodokļu slogs, kopbudžets, pašvaldību budžets, ieņēmumi, izdevumi, nodokļi, dotācijas.

Lai novērtētu vietējo varas orgānu finanšu lomu Latvijā, kā arī Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstīs, vispirms jāizpēta divi svarīgi un savstarpēji saistīti jautājumi šajā jomā: nodokļu slogs un pašvaldību budžetu daļa iekšzemes kopproduktā un kopbudžetā.

Nodokļu slogs parāda kopējo nodokļu ieņēmumu attiecību pret iekšzemes kopproduktu. (sk. 1. tabulu)

1. tabula

**Nodokļu īpatsvars IKP Eiropas Savienības valstīs
1996. g., 2005. g. un 2006. g. (% no IKP)**

Valstis \ Gads	Nodokļu ieņēmumi, % no IKP		
	1996	2005	2006
ES (27 valstis)	40.3	39.3	39.9
ES (15 valstis)	40.7	39.8	40.5
Beļģija	44.4	44.9	44.6
Bulgārija	–	34.1	34.4
Čehija	34.7	37.1	36.2
Dānija	49.2	50.7	49.1
Vācija	40.7	38.7	39.3
Igaunija	35.1	30.6	31.0
Īrija	33.1	30.8	32.6

1. tabulas turpinājumu skat. 50. lpp.

1. tabulas turpinājums

Grieķija	29.4	31.3	31.4
Spānija	33.1	35.6	36.5
Francija	43.9	43.8	44.2
Itālija	41.8	40.6	42.3
Kipra	26.4	35.5	36.6
Latvija	30.8	29.0	30.1
Lietuva	27.9	28.8	29.7
Luksemburga	37.6	37.8	35.6
Ungārija	40.6	37.4	37.2
Malta	25.4	33.7	33.8
Nīderlande	40.2	37.9	39.5
Austrija	42.6	42.0	41.8
Polija	37.2	32.8	33.8
Portugāle	32.8	35.1	35.9
Rumānija	–	27.9	28.6
Slovēnija	39.1	39.3	39.1
Slovākija	39.4	31.5	29.3
Somija	47.0	44.0	43.5
Zviedrija	50.3	49.5	48.9
Lielbritānija	35.0	36.6	37.4
Norvēģija	42.4	43.5	44.0

Avots: Taxation trends in the EU

Kopējais nodokļu ieņēmumu apjoms IKP ES-27 dalībvalstīs ir pieaudzis no 39,3% 2005. gadā līdz 39,9% 2006. gadā. Neskatoties uz šo palielinājumu, nodokļu sloga rādītājs ir zemāks nekā tas bija 1996. gadā (40,3%) un zemāks par maksimālo rādītāju 41,0% 1999. gadā. Pazeminājuma tendence, kas aizsākās 1999. gadā, lielākajā daļā dalībvalstu tika pārtraukta 2005. gadā. Nodokļu slogs dažādās dalībvalstīs ir atšķirīgs, variējot no mazāk nekā 30% Rumānijā (28,6%), Slovākijā (29,3%), Lietuvā (29,7%) līdz gandrīz 50% Dānijā (49,1%) un Zviedrijā (48,9%).

Periodā no 1996. gada līdz 2006. gadam lielākās izmaiņas nodokļu sloga lielumā ir notikušas daudzās dalībvalstīs. Vislielākais kritums novērots Slovākijā, kur kopējais nodokļa sloga lielums samazinājās no 39,4% 1996. gadā līdz 29,3% 2006. gadā, kā arī Igaunijā, kur notika nodokļu sloga samazinājums no 35,1% līdz 31,0% minētajā desmitgadē. Vislielākais pieaugums tika novērots Kiprā (no 26,4% līdz 36,6%) un Maltā (no 25,4% līdz 33,8%).

2. tabula

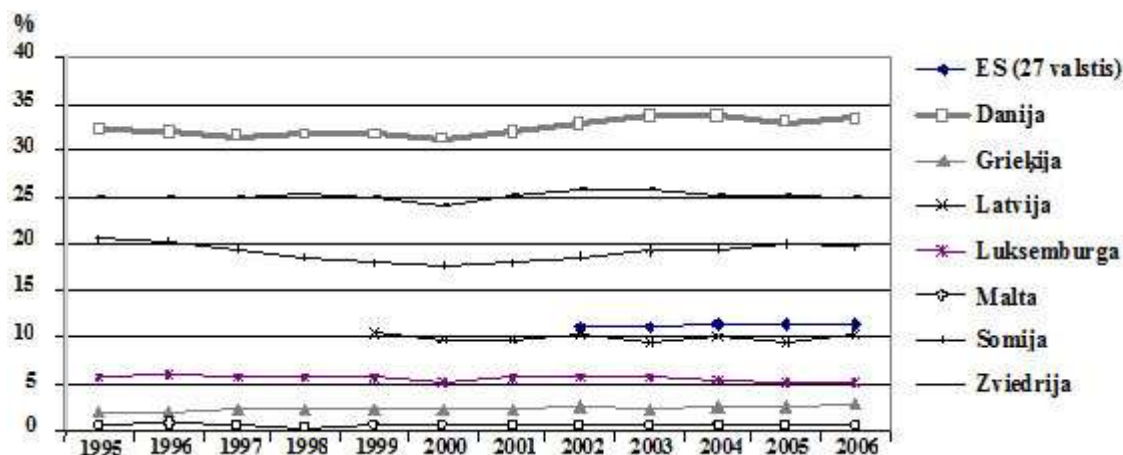
Pašvaldību budžetu ieņēmumi ES valstīs 1995. g. –2006. g. (% no IKP)

Valstis \ Gads	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ES (27 valstis)	-	-	-	-	-	-	-	11,0	11,2	11,2	11,2	11,3
ES (25 valstis)	-	-	-	-	-	10,9	10,9	11,0	11,2	11,2	11,2	11,3
ES (15 valstis)	11,1	10,9	10,7	10,7	10,7	10,9	10,9	11,0	11,2	11,2	11,2	11,3
Eiro zona	10,1	9,9	9,8	9,8	9,8	9,9	9,7	9,7	9,8	9,9	9,9	9,9
Eiro zona (13 valstis)	10,0	9,7	9,7	9,6	9,6	9,7	9,7	9,7	9,8	9,9	9,8	9,8
Eiro zona (12 valstis)	10,0	9,7	9,7	9,6	9,6	9,7	9,7	9,7	9,8	9,9	9,8	9,8
Beļģija	6,7	6,7	6,5	6,4	6,5	6,2	6,4	6,6	6,9	6,6	6,8	6,7
Bulgārija	-	-	-	-	-	-	-	7,8	6,2	7,2	6,2	7,0
Čehija	11,5	14,6	9,2	10,2	9,2	9,1	9,7	10,6	12,8	12,4	11,8	11,5
Dānija	32,9	32,1	31,6	32,0	32,2	31,7	32,3	32,7	33,5	33,4	32,7	32,9
Vācija	7,9	8,0	7,7	7,6	7,6	7,6	7,2	7,1	6,9	7,0	7,3	7,4
Igaunija	-	-	-	-	-	8,1	9,2	9,1	8,6	8,5	8,3	8,4
Īrija	12,9	12,5	12,4	11,7	12,1	12,3	13,3	14,0	14,5	14,6	6,7	7,0
Grieķija	2,0	2,2	2,2	2,3	2,3	2,5	2,6	2,6	2,5	2,6	2,7	2,8
Spānija	5,8	5,8	6,0	6,2	6,2	6,1	5,9	5,9	5,8	5,9	6,0	6,2
Francija	9,6	10,1	9,8	9,8	9,9	9,9	9,8	10,1	10,3	10,6	10,7	10,9
Itālija	13,0	12,9	13,4	13,5	13,4	13,9	14,5	14,1	14,5	14,5	14,7	14,4
Kipra	-	-	-	1,3	1,3	1,5	1,5	1,5	1,6	1,8	2,1	2,0
Latvija	-	-	-	-	9,8	9,4	8,8	9,3	9,3	9,9	9,3	9,9
Lietuva	-	-	-	-	-	9,1	9,7	9,6	9,0	9,0	8,1	8,2
Luksemburga	6,3	6,4	6,3	6,1	5,7	5,7	5,8	6,0	5,8	5,4	5,0	5,0
Ungārija		12,7	12,4	12,6	12,4	1,4	11,9	12,0	13,0	12,5	12,5	12,2
Malta	0,6	0,8	0,6	0,6	0,6	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6
Nīderlande	23,0	16,9	16,5	15,7	15,8	15,7	15,7	15,8	16,5	16,0	15,7	15,4
Austrija	10,1	10,3	9,7	9,7	9,8	9,3	8,3	8,3	8,0	8,1	8,2	8,0
Polija	10,0	14,8	9,3	8,8	13,6	12,9	13,6	13,1	12,5	12,9	13,0	13,2
Portugāle	4,5	4,7	5,0	5,6	6,0	5,6	5,9	5,9	5,7	5,9	6,0	6,1
Rumānija	-	-	-	-	-	-	6,6	6,6	6,9	6,8	7,0	8,4
Slovēnija	8,2	8,1	8,4	8,3	8,7	8,6	8,7	8,6	8,7	8,7	8,7	8,7
Slovākija	3,1	3,8	3,3	2,7	2,8	3,0	2,9	3,8	7,2	6,9	6,8	6,3
Somija	21,8	21,2	19,1	18,3	17,9	17,9	17,6	18,3	18,6	18,8	19,3	19,4
Zviedrija	24,7	24,7	24,4	25,6	25,1	24,4	24,9	25,2	25,6	25,3	25,7	25,4
Lielbritānija	11,6	11,5	10,9	10,7	10,8	11,4	11,5	12,0	12,6	12,5	12,8	13,0
Islande	-	-	-	10,9	11,2	11,5	11,8	11,8	12,1	12,3	13,1	12,9
Norvēģija	18,4	17,5	17,4	17,1	17,5	15,7	16,5	14,9	14,3	13,7	13,1	12,9

Avots: autora aprēķini pēc: *Government Finance Statistics.. 2008.*

Vidējais pašvaldību budžeta ienākums Eiropas Savienībā sastāda 11,2% no IKP. Visās ES dalībvalstīs no 1995. gadā līdz 2006. gadam pašvaldību budžeta ienākumu īpatsvars IKP nav krasi mainījies, izņemot Īrijas pašvaldību, kur pašvaldību budžetu ieņēmumu īpatsvars IKP samazinājās no 12,9% līdz 7%.

Pašvaldību budžetu ieņēmumu īpatsvars IKP ES valstīs 1995. g. –2006. g., %

Avots: autora aprēķini pēc: *Government Finance Statistics.. 2008.*

2006. gadā mazākais pašvaldību budžeta īpatsvars IKP konstatēts Maltā (0,6%), Grieķijā (2,8%) un Luksemburgā (5,0%), lielākais – Dānijā (32,9%), Zviedrijā (25,4%) un Somijā (19,4%). Latvijas pašvaldību budžeta īpatsvars ir nedaudz zemāks par ES vidējo rādītāju un veido 9,9% 2006. gadā.

3. tabula

Pašvaldību budžetu izdevumi ES valstīs 1995. g. –2006. g. (% no IKP)

Valstis \ Gads	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ES (27 valstis)	-	-	-	-	-	-	-	11,2	11,3	11,4	11,4	11,4
ES (25 valstis)	-	-	-	-	-	10,9	11,0	11,2	11,4	11,5	11,5	11,5
ES (15 valstis)	11,2	10,9	10,7	10,7	10,7	10,9	10,9	11,2	11,4	11,5	11,5	11,4
Eiro zona	10,2	9,9	9,7	9,7	9,7	9,8	9,7	9,9	10,0	10,1	10,1	10,2
Eiro zona (13 valstis)	10,0	9,8	9,6	9,5	9,6	9,6	9,7	9,9	10,0	10,1	10,1	10,0
Eiro zona (12 valstis)	10,0	9,8	9,6	9,5	9,6	9,6	9,7	9,9	10,0	10,1	10,1	10,0
Beļģija	6,4	6,5	6,4	6,3	6,5	6,5	6,4	6,8	7,0	6,8	6,9	6,9
Bulgārija	-	-	-	-	-	-	-	7,6	6,4	6,8	6,6	6,8
Čehija	9,3	12,2	9,9	9,8	9,2	9,6	10,1	11,0	13,3	12,6	11,8	12,0
Dānija	32,1	32,0	31,5	31,8	31,8	31,1	31,9	32,7	33,5	33,5	33,0	33,4
Vācija	8,1	8,0	7,7	7,4	7,3	7,3	7,2	7,3	7,3	7,1	7,3	7,2
Igaunija	-	-	-	-	-	8,5	10,1	9,7	8,8	8,9	8,6	8,4
Īrija	12,7	12,4	12,2	11,6	11,9	12,4	13,8	14,3	14,2	14,5	6,4	6,8
Grieķija	2,0	2,1	2,2	2,2	2,2	2,5	2,5	2,6	2,4	2,7	2,7	2,8
Spānija	5,9	5,8	5,9	6,1	6,2	6,0	5,9	6,0	6,1	5,9	6,0	6,2
Francija	9,8	10,0	9,6	9,5	9,6	9,7	9,7	10,0	10,3	10,7	10,9	11,1
Itālija	12,9	13,3	13,6	13,7	14,0	14,1	14,7	14,9	15,0	15,5	15,6	15,6
Kipra	-	-	-	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	1,8	1,9	2,2	2,1

3. tabulas turpinājumu skat. 53. lpp.

3. tabulas turpinājums

Latvija	-	-	-	-	10,4	9,7	9,6	10,2	9,4	10,0	9,4	10,2
Lietuva	-	-	-	-	-	9,1	10,1	9,5	9,0	8,9	8,2	8,5
Luksemburga	5,9	6,0	5,8	5,8	5,6	5,2	5,7	5,9	5,8	5,5	5,3	5,2
Ungārija	-	12,8	12,8	13,0	12,4	11,6	11,8	12,9	13,1	12,7	12,9	12,9
Malta	0,6	0,8	0,6	0,5	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6
Nīderlande	22,9	16,7	15,6	15,7	15,8	15,7	15,8	16,3	16,8	16,2	15,9	15,4
Austrija	10,5	10,4	9,5	9,6	9,8	9,3	8,0	8,0	7,9	8,0	8,0	7,8
Polija	11,0	15,9	10,3	9,8	14,5	13,4	14,0	13,5	12,9	12,9	13,1	13,5
Portugāle	4,4	5,0	5,4	5,2	5,7	6,0	6,3	6,4	6,0	5,9	6,3	6,0
Rumānija	-	-	-	-	-	-	6,5	6,6	6,7	7,1	7,1	8,4
Slovēnija	8,0	8,0	8,0	8,0	8,6	8,6	8,7	8,8	8,8	8,8	8,8	8,8
Slovākija	6,3	5,9	4,7	3,7	3,5	2,7	3,0	3,6	7,3	6,5	6,8	6,6
Somija	20,5	20,3	19,5	18,4	18,0	17,7	18,0	18,6	19,2	19,5	19,9	19,6
Zviedrija	25,0	25,0	24,9	25,4	25,0	24,1	25,1	25,8	25,8	25,1	25,1	25,0
Lielbritānija	12,0	11,6	11,1	11,0	11,0	11,7	11,7	12,1	12,5	12,7	13,1	12,9
Islande	-	-	-	11,	11,8	12,0	12,4	13,1	12,9	12,9	12,7	12,4
Norvēģija	18,5	17,7	17,5	18,5	18,3	16,1	17,2	14,8	15,3	14,3	13,1	12,8

Avots: autora aprēķini pēc: *Government Finance Statistics.. 2008.*

Izpētot ES valstu pašvaldību budžetu izdevumu īpatsvaru, varam atzīmēt tās pašas pašvaldības, kas tika analizētas, pētot ieņēmumu īpatsvaru. Dānijas izdevumu īpatsvars, tāpat kā ienākumu, ir vislielākais, ko var izskaidrot ar to, ka vietējās pašvaldības sniedz plaša spektra pakalpojumus sociālajā, izglītības, tehniskajā, vides aizsardzības un kultūras sfērās. To kompetencē ietilpst pamatzglītība, bērnudārzi, rūpes par veciem cilvēkiem, bibliotēkas, vietējās sporta aktivitātes, nodarbinātība, noteiktie pakalpojumi, vietējie ceļi, sabiedriskais transports, apkārtējās vides aizsardzība utt. Reģionālo pašvaldību pārziņā ir sabiedriskais transports, slimnīcas, sociālā aprūpe, vidējā izglītība, kultūras iestādes, reģionālā plānošana, ES struktūrfondu administrēšana, apkārtējās vides aizsardzība, lielceļi. Par lielo decentralizācijas pakāpi liecina arī tas, ka pašvaldību izdevumu īpatsvars sastāda 32% no iekšzemes kopprodukta.

4. tabula

**Pašvaldību budžeta deficīts vai pārpalikums ES valstīs 1995. g. –2006. g.
(% no IKP)**

Valstis	Gads												
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	
ES (27 valstis)	-	-	-	-	-	-	-	-0,2	-0,1	-0,2	-0,2	-0,1	
ES (25 valstis)	-	-	-	-	-	-	-0,1	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3	-0,2	
ES (15 valstis)	-0,1	0	0	0	0	0	0	-0,2	-0,2	-0,3	-0,3	-0,1	
Eiro zona	-0,1	0	0,1	0,1	0,1	0,1	0	-0,2	-0,2	-0,2	-0,2	-0,3	
Eiro zona (13 valstis)	0	-0,1	0,1	0,1	0	0,1	0	-0,2	-0,2	-0,2	-0,3	-0,2	
Eiro zona (12 valstis)	0	-0,1	0,1	0,1	0	0,1	0	-0,2	-0,2	-0,2	-0,3	-0,2	
Beļģija	0,3	0,2	0,1	0,1	0	-0,3	0	-0,2	-0,1	-0,2	-0,1	-0,2	
Bulgārija	0	0	0	0	0	0	0	0,2	-0,2	0,4	-0,4	0,2	

4. tabulas turpinājumu skat. 54. lpp.

4. tabulas turpinājums

Dānija	0,8	0,1	0,1	0,2	0,4	0,6	0,4	0	0	-0,1	-0,3	-0,5
Vācija	-0,2	0	0	0,2	0,3	0,3	0	-0,2	-0,4	-0,1	0	0,2
Igaunija	0	0	0	0	0	-0,4	-0,9	-0,6	-0,2	-0,4	-0,3	0
Īrija	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	-0,1	-0,5	-0,3	0,3	0,1	0,3	0,2
Grieķija	0	0,1	0	0,1	0,1	0	0,1	0	0,1	-0,1	0	0
Spānija	-0,1	0	0,1	0,1	0	0,1	0	-0,1	-0,3	0	0	0
Francija	-0,2	0,1	0,2	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0	-0,1	-0,2	-0,2
Itālija	0,1	-0,4	-0,2	-0,2	-0,6	-0,2	-0,2	-0,8	-0,5	-1	-0,9	-1,2
Kipra	0	0	0	-0,2	-0,2	0	-0,2	-0,2	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1
Latvija	-	-	-	-	-0,6	-0,3	-0,8	-0,9	-0,1	-0,1	-0,1	-0,3
Lietuva	0	0	0	0	0	0	-0,4	0,1	0	0,1	-0,1	-0,3
Luksemburga	0,4	0,4	0,5	0,3	0,1	0,5	0,1	0,1	0	-0,1	-0,3	-0,2
Ungārija	0	-0,1	-0,4	-0,4	0	-10,2	0,1	-0,9	-0,1	-0,2	-0,4	-0,7
Malta	0	0	0	0,1	-0,1	0,1	0,1	0	0	0	0,1	0
Nīderlande	0,1	0,2	0,9	0	0	0	-0,1	-0,5	-0,3	-0,2	-0,2	0
Austrija	-0,4	-0,1	0,2	0,1	0	0	0,3	0,3	0,1	0,1	0,2	0,2
Polija	-1	-1,1	-1	-1	-0,9	-0,5	-0,4	-0,4	-0,4	0	-0,1	-0,3
Portugāle	0,1	-0,3	-0,4	0,4	0,3	-0,4	-0,4	-0,5	-0,3	0	-0,3	0,1
Rumānija	0	0	0	0	0	0	0,1	0	0,2	-0,3	-0,1	0
Slovēnija	0,2	0,1	0,4	0,3	0,1	0	0	-0,2	-0,1	-0,1	-0,1	-0,1
Slovākija	-3,2	-2,1	-1,4	-1	-0,7	0,3	-0,1	0,2	-0,1	0,4	0	-0,3
Somija	1,3	0,9	-0,4	-0,1	-0,1	0,2	-0,4	-0,3	-0,6	-0,7	-0,6	-0,2
Zviedrija	-0,3	-0,3	-0,5	0,2	0,1	0,3	-0,2	-0,6	-0,2	0,2	0,6	0,4
Lielbritānija	-0,4	-0,1	-0,2	-0,3	-0,2	-0,3	-0,2	-0,1	0,1	-0,2	-0,3	0,1
Islande	0	0	0	-0,1	-0,6	-0,5	-0,6	-1,3	-0,8	-0,6	0,4	0,5
Norvēģija	-0,1	-0,2	-0,1	-1,4	-0,8	-0,4	-0,7	0,1	-1	-0,6	0	0,1

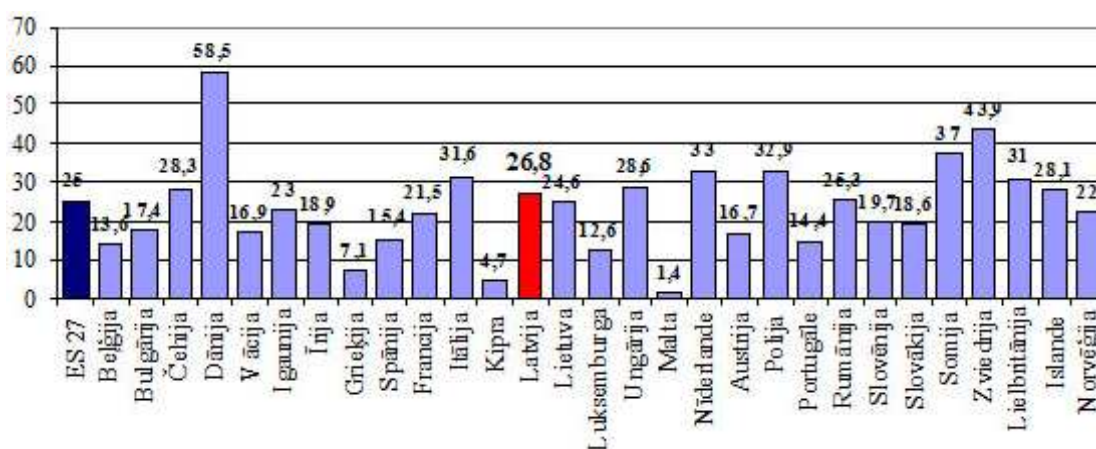
Avots: *Government Finance Statistics.. 2008.*

Kā redzams 3. tabulā, gandrīz visu ES pašvaldību budžetos tiek novērots deficīts.

Vēl viens rādītājs, kas raksturo pašvaldības autonomijas pakāpi un decentralizācijas līmeni ir pašvaldību budžetu daļa kopbudžetā. (sk. 2. attēlu)

Pašvaldību budžeta īpatsvara vidējais līmenis valsts kopbudžetā ES dalībvalstīs ir 25%, un Latvijā dotais rādītājs atrodas šī līmeņa robežās – 26,8%. Piemēram, Maltas, Kipras un Grieķijas pašvaldībās šis rādītājs sastāda attiecīgi 1,4%, 4,7% un 7,1%. Mūsu kaimiņvalstīm Igaunijai un Lietuvai šis rādītājs ir zemāks un sastāda attiecīgi 23,0% un 24,6%. Vislielākais pašvaldību budžeta ienākumu īpatsvars ir Dānijas pašvaldībām, kas sastāda aptuveni 58,5% no kopbudžeta, ko var izskaidrot ar to, ka Dānijas municipalitātes nav pakļautas reģionālajām pašvaldībām. Katram pašvaldību līmenim ir savi uzdevumi, kas noteikti 1991. gadā pieņemtajā pašvaldību likumā. 2001. gadā pieņemtajā pašvaldību likumā nav norādītas konkrētas pašvaldību funkcijas. Sadalot funkcijas starp pārvaldes līmeņiem, Dānija cenšas pēc iespējas vairāk funkciju veikt zemākajā līmenī, tuvāk iedzīvotājiem. Līdzīga situācija ir izveidojusies Somijas un Zviedrijas pašvaldībās, kur pašvaldību budžeta īpatsvars valsts budžetā sastāda attiecīgi 37,0% un 43,9%.

Pašvaldību budžetu ieņēmumu daļa valsts kopbudžetā ES valstīs 2006. gadā, %

Avots: autora aprēķini pēc: *Government Finance Statistics.. 2008.*

Izanalizējot iepriekšminētos rādītājus, noskaidrojas šāda likumsakarība: valstīs ar vislielāko nodokļu slogu (Dānija, Somija, Zviedrija) arī pašvaldību budžetu īpatsvars IKP un kopbudžetā ir visaugstākais starp visām ES dalībvalstīm.

Pašvaldību budžetu sastādīšana ir sarežģīts process, kuram ir virkne īpatnību, pie tam katrā valstī ir savas nianse pašvaldību budžetu formēšanā un pašvaldību administratīvi teritoriālās reformas realizācijā. Tādēļ turpmāk pievērsīsimies pašvaldību budžetu sistēmām un to veidošanai Eiropas valstīs.

Pašvaldības var klasificēt pēc pārvaldes teritoriālā līmeņa, kurā tās darbojas:

- vietējās pašvaldības (municipalitātes) ir pirmā līmeņa pašvaldības (pilsētu un lauku municipalitātes);
- reģionālās pašvaldības ir otrā līmeņa (apgabalu, reģionu, grāfistu, rajonu) un arī trešā līmeņa pašvaldības.

Visbiežāk sastopama situācija, ka pašvaldības darbojas divos teritoriālās pārvaldes līmeņos (Beļģija, Čehija, Dānija, Norvēģija, Grieķija, Ungārija, Latvija, Nīderlande, Slovēnija, Zviedrija, Apvienotā Karaliste, Vācija, Portugāle). Vairākās valstīs pašvaldības darbojas tikai vienā līmenī (Īrija, Kipra, Malta, Austrija, Somija, Igaunija, Lietuva, Islande, Luksemburga, Slovēnija, arī atsevišķas Apvienotās Karalistes daļas). Savukārt Francijā, Itālijā, Polijā un Spānijā ir trīs līmeņu pašvaldību sistēma.

Galvenais pašvaldības darba adresāts un vienlaikus arī pastāvēšanas priekšnoteikums ir iedzīvotāji. Salīdzinot Eiropas valstu pašvaldības pēc iedzīvotāju skaita, var konstatēt, ka vismazākās pašvaldības Eiropā ir Francijā, t.i., vairāk nekā trīs ceturtdaļās municipalitāšu (76%) iedzīvotāju skaits nepārsniedz 1 000. Mazākās pašvaldības ir arī Šveicē (2,1 tūkst. iedzīvotāju), Austrijā (3,3 tūkst. iedzīvotāju), Latvijā (4,3 tūkst. iedzīvotāju). Šveicē nākotnē mazās pašvaldības var tikt pārvērstas par reģionālām pašvaldībām. Vācijā municipalitātes ir mazas gan pēc teritorijas platības, gan pēc iedzīvotāju skaita. Vācijas vietējās pašvaldības pēc iedzīvotāju skaita ir tikai par 28% lielākas nekā Latvijas vietējās pašvaldības, bet pēc platības tās ir 5 reizes mazākas. Arī Norvēģijas vietējās pašvaldības pēc iedzīvotāju skaita ir visai mazas. Tāpēc pirms dažiem gadiem tika izvirzīts priekšlikums veidot lielākas vietējās pašvaldības, tās apvienojot, lai paaugstinātu to darbības efektivitāti un uzlabotu pakalpojumus.

Vislielākās pēc iedzīvotāju skaita vietējās pašvaldības Eiropā ir Apvienotajā Karalistē (118,4 tūkst. iedzīvotāju). Pastāv uzskats, ka Apvienotajā Karalistē pašvaldības ir politiski un funkcionāli vājas un pārmērīgi lielas. Lielākās pašvaldības pēc iedzīvotāju skaita ir arī Lietuvā (67,0 tūkst. iedzīvotāju), Zviedrijā (30,0 tūkst. iedzīvotāju), Dānijā (18,8 tūkst. iedzīvotāju), Norvēģijā (9,0 tūkst. iedzīvotāju), Igaunijā (6,2 tūkst. iedzīvotāju).

Lietuvā turpinās pašvaldību reforma, kur viens no aktuālākajiem uzdevumiem ir palielināt pašvaldību skaitu līdz 80–90. Prakse pierādījusi, ka Lietuvā 90-to gadu vidū tika izveidotas pārmērīgi lielas pašvaldības, kas apgrūtināja iedzīvotājiem pakalpojumu saņemšanu un iesaistīšanos pašvaldību darbībā.

Katrs pašvaldības līmenis veic savas pašvaldības likumos noteiktās funkcijas.

Dažādās valstīs pašvaldību kompetence vairāk vai mazāk atšķiras, bet visās valstīs vienmēr ir aktuāls jautājums par kompetences sadali starp valsts centrālajām institūcijām un pašvaldībām, kā arī starp dažādiem pašvaldības līmeņiem. Jāatzīmē, ka funkciju sadalījums nebūt nav pastāvīgs, laika gaitā tas var mainīties.

Pēdējos gadu desmitos lielākajā daļā valstu pārsvarā vērojama valsts varas un pārvaldes decentralizācijas tendence – daļa agrāk valsts centrālajā līmenī veicamo funkciju tiek nodotas pašvaldībām. Tomēr ir arī izņēmumi, proti, kad atsevišķas pašvaldības funkcijas tiek centralizētas, t.i., nodotas valsts pārziņā. Piemēram, Zviedrijā savulaik bija municipālā policija, bet šobrīd visu policiju uzrauga valsts. Francija ir viena no viscentralizētākajām valstīm Eiropā. Savukārt Dānija ir viena no visdecentralizētākajām valstīm Eiropā. Viena no decentralizētākajām valstīm ir arī Zviedrija.

Slovēnijas Konstitūcijā norādīts, ka bez vietējām pašvaldībām var būt reģionālās pašvaldības, bet šodien vēl neviena reģionālā pašvaldība Slovēnijā nav izveidota. Otrā līmeņa pašvaldību trūkums kavē efektīvu decentralizāciju. Vairums municipalitāšu ir pārāk mazas, lai pildītu valsts uzdevumus, kurus varētu decentralizēt.

Nosakot funkciju sadalījumu starp valsti, pašvaldībām un privāto sektoru, vajadzētu vadīties pēc principa, kas paredz funkcijas veikšanu pēc iespējas zemākā pārvaldes līmenī – jo tuvāk iedzīvotājiem funkcija var tikt izpildīta, jo labāk.

Daudzās valstīs pašvaldību kompetencē ietilpst:

- likumdošana, valsts pārvalde, uzraudzība un inspekcija;
- ekonomiskā politika;
- ārējā politika;
- aizsardzība;
- sabiedriskā kārtība un drošība (policija, tiesas, prokuratūra);
- lielu attālumu komunikācijas (pasts, telekomunikācijas, gaisa un dzelzceļa satiksme un transports, stratēģiskie autoceļi u.c);
- darba tirgus un nodarbinātība;
- enerģijas avoti;
- augstākā izglītība un zinātne;
- sociālā nodrošināšana un citas funkcijas.

Daļu no minētajām funkcijām valsts veic kopā ar pašvaldībām un privāto sektoru. Jāatzīmē, ka Latvijā valsts funkcijas ir līdzīgas.

Pirmā jeb pamatlīmeņa pašvaldību – municipalitāšu galvenās funkcijas:

- pirmsskolas bērnu iestādes;
- pamatskolas, vidusskolas, pieaugušo izglītība;
- sociālie pakalpojumi;
- primārā medicīniskā palīdzība;
- kultūras, sporta un atpūtas iestādes;
- dabas aizsardzība;

- vietējie ceļi, ielas un sabiedriskais transports;
- elektrība, gāze, ūdens, kanalizācija;
- atkritumu savākšana un izvešana;
- civilā aizsardzība, ugunsdrošība;
- municipālā policija;
- zemes izmantošana, celtniecība;
- dzīvokļu celtniecība;
- telpiskā plānošana.

Otrā līmeņa, t.i., reģionālo (apgabalu, grāfistu, rajonu) pašvaldību kompetencē parasti ir:

- slimnīcas;
- speciālās skolas;
- reģionālās nozīmes kultūras iestādes;
- reģionālās nozīmes ceļi un sabiedriskais transports;
- reģionālā plānošana.

Vairumā Eiropas valstu par galveno vietējo pašvaldību funkciju ir kļuvusi izglītības sfēra. Dažas funkcijas tiek dalītas ar citiem varas un pārvaldes līmeņiem, piemēram, Grieķijā skolu uzturēšana ir municipalitāšu kompetencē, bet par skolotāju un cita personāla komplektēšanu atbildīgas ir 2. līmeņa pašvaldības (prefektūras). Ari Francijā, piemēram, izglītības funkcijas tiek dalītas starp 3 pašvaldību pārvaldes teritoriālajiem līmeņiem: 1. līmeņa pašvaldībām (municipalitātēm) – pamatskolu izveidošana un uzturēšana; 2. līmeņa pašvaldībām (departamentiem) – vidējā izglītība (koledžas); 3. līmeņa pašvaldībām (reģioniem) – vidējās izglītības nodrošināšana (liceji) un pieaugušo izglītība.

Spānijā tikai lielās municipalitātes veic tādus pakalpojumus kā izglītība un veselības aizsardzība. Savukārt Īrijā vietējām pašvaldībām ir zems autonomijas līmenis. Atšķirībā no daudzām citām Eiropas valstīm, Īrijas pašvaldības minimāli ir iesaistītas tādu funkciju veikšanā kā izglītība, veselības aizsardzība, sabiedriskais transports, elektrības un gāzes apgāde.

Itālijā vietējo pašvaldību galvenā kompetence ir sociālie pakalpojumi, pilsētu plānošana un ekonomiskā attīstība.

Dānijā administratīvi teritoriālā reforma balstījās uz principu, ka municipalitātēm jābūt atbildīgām par pamatskolas izglītību un apgabalu pašvaldībai – par slimnīcas uzturēšanu. Savukārt Norvēģijā neseno parādījusies tendence vājināt reģionālās pašvaldības, atņemot tām svarīgas funkcijas. Visraksturīgākais piemērs tam ir slimnīcu sektors. Līdz 2002. gada 1. janvārim tas bija reģionālo pašvaldību pārziņā. Tagad visas publiskās slimnīcas ir centrālās valdības pārziņā. Kopš 2002. gada 1. janvāra “slimnīcu reformām” reģionālās pašvaldības ir zaudējušas 60% no saviem finanšu resursiem.

Zviedrijā apgabalu pašvaldību galvenais uzdevums ir veselības aprūpe, kas veido 90% no apgabalu pašvaldību izdevumiem. Savukārt vietējo pašvaldību funkcijas ir daudz plašākas.

Jāatzīmē, ka Latvijas pašvaldību funkcijas ir visai līdzīgas Rietumvalstu pašvaldību funkcijām. Tikai ugunsdrošības jautājumi Latvijā joprojām ietilpst valsts funkcijās, bet Rietumeiropā tie ir municipalitāšu kompetence.

Praktiski nav valstu, kurās būtu pilnīgi vienādas pašvaldību funkcijas. Katrā valstī ir savas īpatnības un pašvaldību kompetences vairāk vai mazāk atšķiras no otrā (apgabalu, grāfistu, rajonu) un pirmā (pilsētu un lauku municipalitātes) līmeņa pašvaldību tradicionālās kompetences.

Kā jau tika minēts, viena no pašvaldības pazīmēm ir tiesības iekasēt ar likumu noteiktos nodokļus un nodevas un veidot patstāvīgu budžetu. Pašvaldību budžets atspoguļo pašvaldības ieņēmumus pēc to veidiem un šo ieņēmumu izlietošanu. Pašvaldību budžetu var uzskatīt par pašvaldības iespējamo finanšu resursu izlietošanas plānu izvirzīto mērķu sasniegšanai.

Jāatzīmē, ka Rietumeiropas valstīs ir raksturīgas vietējā budžeta sastādīšanas tradīcijas, kā arī izstrādāta metodoloģija un augsta stabilitāte. To, diemžēl, nevar teikt par Latviju. Biežās izmaiņas apgrūtina normālu budžeta izstrādes un saskaņošanas procesu Latvijā, kā arī to analīzi dinamikā.

Salīdzinot ar Latvijā pastāvošo pašvaldību budžetu dalījumu pamatbudžetā un speciālajā budžetā, citās valstīs pašvaldību budžets tiek dalīts pēc citiem principiem. Tur pašvaldību budžets sastāv no saimnieciskā jeb operāciju budžeta un investīciju budžeta, piemēram, Luksemburgā. Šāds dalījums nodrošina efektīvu pašvaldību budžetu vadību un analīzi, jo ir iespējams atdalīt kārtējos pakalpojumus (kas tiek nodrošināti katru gadu) un esošos ieņēmumus (kas tiek iegūti katru gadu) no kapitāla izdevumiem un ienākumiem, kas saistīti ar konkrētiem projektiem un investīcijām. Atdalītas saimnieciskās izmaksas no kapitāla izdevumiem atvieglo iespējas veikt pašvaldību salīdzinājumu pārraudzības un izvērtēšanas nolūkam.

5. tabula

Vietējo pašvaldību budžetu ieņēmumu struktūra Eiropas valstīs*, %

Ieņēmumu posteņi	Valsts												
	Latvija	Francija	Grieķija	Luksemburga	Portugāle	Spānija	Apvienotā Karaliste	Īrija	Dānija	Nīderlande	Somija	Vācija	Zviedrija
Nodokļi	54	63	13	32	23	36	51	27	55	10	36	33	56
Dotācijas un subsīdijas	27	25	52	41	38	40	43	45	9	84	30	33	21
Maksas pakalpojumi	10	12	24	27	14	15	6	28	25	6	18	28	11
Citi ieņēmumi	9		11	0	25	9		0	11		16	6	12

* Latvija – 2006.g.; Eiropas valstis – 2001.g.

Avots: autora sastādīta tabula pēc Vanags, Vilka 2005.

Lai gan Francija ir ļoti centralizēta valsts, pašvaldībām ir augsta finanšu autonomijas pakāpe. 63% no municipalitāšu ieņēmumiem sastāda vietējie nodokļi, 24% – valsts dotācijas, 13% – citi ieņēmumi, ieskaitot maksu par pakalpojumiem (skat. 5. tabulu). Pašvaldību investīciju ieguldījumus sedz ar valsts dotācijām un pašvaldību aizņēmumiem. Pēdējās desmitgadēs Francijā vērojama izteikta valsts pārvaldes decentralizācijas tendence.

Arī Grieķijā (52%), Luksemburgā (41%), Īrijā (45%), Portugālē (38%) lielāko daļu pašvaldību ieņēmumu veido dotācijas un subsīdijas. Grieķijā aktuāla ir darbības efektivitātes paaugstināšana, izveidojot lielākas un autonomākas pašvaldības ar spēcīgāku finansiālo bāzi. Portugālē ieviesta pašvaldību finanšu izlīdzināšanas sistēma, kā arī notiek debates par pašvaldību tiesībām ievākt vietējos nodokļus. Luksemburgā pašvaldības var noteikt vietējo nodokļu likmes.

Anglijā centrālā valdība iekasē galvenos valsts nodokļus (iedzīvotāju ienākuma, pievienotās vērtības, uzņēmuma ienākuma nodokli u.c.). Pašvaldību pašu ieņēmumus veido īpašuma nodoklis, kuru maksā fiziskās personas. Pašvaldībām tiek pārskaitīts arī nodoklis no īpašuma, kuru izmanto komercdarbībā (no veikaliem, birojiem, noliktavām utt.). Nodokļa likmi nosaka valdība.

Īrijā vairāk nekā 90% no kapitālieguldījumiem tiek segti ar valsts subsīdijām. Valsti aktuāla ir finanšu izlīdzināšanas sistēmas ieviešana un pašvaldību efektivitātes palielināšana.

Dānijas municipalitāšu budžeta ieņēmumos vietējie nodokļi veido 55%, lietotāju maksājumi – 25%, valsts subsīdijas – 9%. Pašvaldību pašu ieņēmumus veido: nekustamā īpašuma nodoklis, iedzīvotāju ienākuma nodoklis un pašvaldību nodevas. Nekustamā īpašuma no-

dokli pašvaldības aprēķina, iekasē un administrē patstāvīgi. Iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir lielākais pašvaldību ieņēmumu veids.

Nīderlandē lielu daļu pašvaldību ieņēmumu veido dotācijas un mērķdotācijas no valsts budžeta (84%). Vietējo pašvaldību pašu ieņēmumus veido īpašuma nodoklis, dabas resursu nodoklis, kā arī nodevas un maksājumi par pakalpojumiem. Īpašuma nodokļa likmi var noteikt municipalitātes, taču centrālā valdība ir iecerējusi šo nodokli likvidēt.

Zviedrijas vietējo pašvaldību ieņēmumos nodokļu ieņēmumi veido 56%, centrālās valdības dotācijas – 21%, lietotāju maksājumi – 11%. Galvenais vietējo pašvaldību ieņēmumu avots ir iedzīvotāju ienākumu nodoklis. Šī nodokļa likmi nosaka pašvaldības padome.

Vācijā aptuveni 90% no vietējo pašvaldību ieņēmumiem veido 15% no iedzīvotāju ienākuma nodokļa ieņēmumiem, 85% no tirdzniecības nodokļa ieņēmumiem, un atlikušos 10% veido nekustamā īpašuma nodokļa ieņēmumi. Pievienotās vērtības nodoklis (58/42), uzņēmuma ienākuma nodoklis (50/50) un iedzīvotāju ienākuma nodoklis (42,5/57,5) ir sadalīti starp federālo valdību un pašvaldībām. Vācijā pašvaldībām ir brīva pieeja kapitāla tirgum. Tās var aizņemt līdzekļus pat ārzemju finanšu institūcijās. Vācija ir ieviesta pašvaldību finanšu resursu izlīdzināšanas sistēma. Arī Portugālē pašvaldībām ir pieeja kapitāla tirgum, un tās var izlaist obligācijas.

Aptuveni vienādās attiecībās dotāciju (subsīdiju) un nodokļu ieņēmumi vietējo pašvaldību budžetos ir Spānijā (40/40), Somijā (30/30), Vācijā (30/30), Igaunijā (30/30).

Polijā visu 3 līmeņu pašvaldības saņem ieņēmumus no iedzīvotāju ienākuma nodokļa. Pirmā un trešā līmeņa pašvaldības papildus saņem ieņēmumus no uzņēmuma ienākuma nodokļa. Abus nodokļus iekasē un to likmes nosaka valsts. Vietējo pašvaldību ieņēmumus veido arī ieņēmumi no īpašuma nodokļa. Pašvaldībām ir tiesības noteikt šī nodokļa likmi, lemt par nodokļa atvieglojumiem utt. Vietējām pašvaldībām ir daudz lielāka finanšu autonomija nekā apgabalu un reģionu pašvaldībām.

Latvijā vietējo pašvaldību galvenie ieņēmumi ir iedzīvotāju ienākumu nodoklis, īpašuma nodoklis, dotācijas no izlīdzināšanas fonda, centrālās valdības subsīdijas, kā arī maksa par pakalpojumiem. Nodokļu ieņēmumi veido 54% no pašvaldību budžeta ieņēmumiem, dotācijas 27%, savukārt lietotāju maksājumi 10%.

Rezumējot vietējo pašvaldību budžetu ieņēmumu struktūras izpēti Latvijā un pārējās ES dalībvalstīs, var secināt, ka ieņēmumu daļas formēšanā noteicošā loma ir nodokļu ieņēmumiem un dotācijām. Atšķirīga ir nodokļu ieņēmumu struktūra: kaut arī vairākumā valstu, tāpat kā Latvijā, pašvaldību ieņēmumus veido iedzīvotāju ienākuma nodokļa un īpašuma nodokļa ieņēmumi, daudzās valstīs pašvaldību ieņēmumus veido arī ieņēmumi no uzņēmējdarbības nodokļiem, kas Latvijā netiek realizēti.

Latvijā neviens nodoklis nav noteikts kā pašvaldības nodoklis, visi nodokļi ir valsts nodokļi. Galvenie nodokļi, kas veido pašvaldību nodokļu ieņēmumus ir nekustamā īpašuma nodoklis un iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Pašvaldību budžetu ieņēmumus veido arī atskaitījumi no izložu un azartspēļu nodokļa, no dabas resursu nodokļa un akcīzes nodokļa naftas produktiem. Par nekustamā īpašuma nodokļa iekasēšanu ir atbildīgas pašas pašvaldības. Tas ir vienīgais nodoklis, ko administrē pašvaldības. Pašvaldības ir tiesīgas piešķirt nekustamā īpašuma nodokļa atlaides.

Analizējot Eiropas valstu vietējo pašvaldību izdevumus, vērojams, ka vislielākais īpatsvars ir izglītībai un sociālajai aizsardzībai (skat. 6. tabulu).

6. tabula

Vietējo pašvaldību budžetu svarīgāko izdevumu īpatsvars Eiropas valstīs*, %

Valsts	Latvija	Igaunija	Zviedrija	Dānija	Nīderlande	Luksemburga	Apvienotā Karaliste
Ieņēmumu posteņi							
Izglītība	38	44	38	33	11	30	40
Tautsaimniecība	14	14	x	4	29	20	20
Sociālā aizsardzība	7	8	39	41	30	8	18
Pārvalde	14	9	7	15	5	16	x
Kultūra	5	7	3	8	9	x	5
Veselība	2	x	x	–	9	17	x
Policija	2	x	–	–	2	4	15

* Latvija – 2006.g.; Eiropas valstis – 2001.g.

Avots: autora sastādīta tabula pēc Vanags, Vilka 2005.

Dānijā vietējo pašvaldību budžeta izdevumos vērojams lielākais īpatsvars izglītībai – 33% un sociālajai aizsardzībai – 40%. Savukārt reģionālo pašvaldību budžeta struktūrā lielākais īpatsvars ir slimnīcu pakalpojumiem – 48% un veselības aprūpei – 30%.

Arī Latvijas pašvaldību pamatbudžeta izdevumu lielāko daļu veido izdevumi izglītības sfērai – aptuveni 40% (Igaunijas – 44%). Salīdzinoši liels īpatsvars budžetā ir vispārējo valdības dienestu izdevumiem – aptuveni 14%.

Pašvaldību budžetu ieņēmumu un izdevumu struktūra dažādās valstīs ir atšķirīga. Atšķirīga ir arī budžeta autonomijas pakāpe, kuru galvenokārt raksturo pašvaldību tiesības noteikt savus nodokļus, to likmi, citus ieņēmumus, pašu ieņēmumu īpatsvars un tiesības lemt par izdevumiem.

Daudzās attīstītās valstīs ieviesta vietējo pašvaldību finanšu resursu izlīdzināšanas sistēma. Tās mērķis ir samazināt atšķirības pašvaldību finanšu resursos un līdz ar to arī samazināt atšķirības iedzīvotāju sniedzamo pakalpojumu daudzveidībā un kvalitātē. Sevišķi aktuāla šādas izlīdzināšanas sistēmas pilnveidošana ir Latvijā, jo šeit ir ļoti krasas atšķirības starp ieņēmumu un izdevumu apjomu caurmērā uz vienu iedzīvotāju bagātās un nabadzīgās pašvaldībās.

Eiropas Padome rekomendē ievērot šādas galvenās prasības un principus, ieviešot pašvaldību finanšu izlīdzināšanas sistēmu:

- izlīdzināšanas mehānismam jāaptver pēc iespējas vairāk pašvaldību funkciju visos pašvaldību līmeņos;
- novērtējot pašvaldību izdevumu vajadzības, iespēju robežās jāņem vērā demogrāfiskās, ģeogrāfiskās, sociālās un ekonomiskās īpatnības, kas rada atšķirības izmaksās;
- vajadzību novērtējumu sistēma balstās uz objektīviem kritērijiem (skolēnu skaits, ceļu garums u.c.), maksimāli vienkāršojot vajadzību novērtēšanas modeļus. Jāpanāk, lai vajadzību novērtēšanas kritēriji un arī viss izlīdzināšanas mehānisms pēc iespējas ilgāku laiku paliktu nemainīgs, kā arī lai izlīdzināšanas sistēma tiktu saskaņota ar vietējo pašvaldību pārstāvjiem;
- lai sadalītu dotācijas vai pārdalītu ieņēmumus, ir jāaprēķina nodokļu līmenis katrai pašvaldībai atbilstoši tās izdevumu līmenim. Gadījumos, kad aprēķinātie vidējie ieņēmumi ir mazāki par standarta izdevumiem caurmērā uz vienu iedzīvotāju, ir jāpiemaksā starpība no dotācijām vai ieņēmumu pārdales fonda. Ja aprēķinātie ieņēmumi pārsniedz vidējos standarta izdevumus, pašvaldībai var prasīt izdarīt maksājumu ieņēmumu pārdales fondā;

- izlīdzināšanu vislabāk veikt ar vispārēju dotāciju palīdzību. Mērķsubsīdijas nav sevišķi piemērotas izlīdzināšanas procesam, un tās rada centrālās valdības uzraudzību pār pašvaldību darbību.

Minētās rekomendācijas ņemtas vērā, izstrādājot pašvaldību finanšu izlīdzināšanas sistēmu Latvijā. Pašvaldību finanšu izlīdzināšanas sistēmas ieviestas, piemēram, Dānijā, Zviedrijā, Norvēģijā, Vācijā, Austrijā, Islandē.

Taču atsevišķi trūkumi pašvaldību budžetu formēšanā joprojām saglabājas, tai skaitā arī finanšu resursu neatbilstība pašvaldību funkcijām. Decentralizācijas rezultātā pašvaldību funkcijas ir paplašinājušās, bet to sekmīgai veikšanai atbilstoši finanšu līdzekļu avoti nav nodrošināti.

Latvijā ir izveidojusies tāda situācija, ka:

- neviens nodoklis tiesību aktos nav noteikts kā pašvaldību nodoklis; pašvaldības nav tiesīgas noteikt neviena nodokļa likmi;
- ir augsts mērķdotāciju īpatsvars (gandrīz trešā daļa) pašvaldību budžetu ieņēmumos.

Latvija nav ratificējusi Eiropas vietējo pašvaldību hartas punktu, kurš paredz, ka pašvaldībām jābūt pieejamam nacionālajam kapitāla tirgum, lai varētu izdarīt aizņēmumus kapitālieguldījumu finansēšanai. Pašvaldībām atļauts ņemt kredītu no kredītiestādēm, kas nav Valsts kase, tikai ar speciālu finanšu ministra atļauju, un tas liecina par zemu pašvaldību finanšu autonomiju Latvijā.

Latvija ir neliela valsts Eiropā ar salīdzinoši mazu iedzīvotāju skaitu, bet pretēja situācija ir ar pašvaldību skaitu šajā valstī. Latvijā pašvaldības ir sīkākas nekā citās Eiropas Savienības valstīs, ko apliecina arī vidējais iedzīvotāju skaits vienā pašvaldībā. No tā varam secināt, ka ir nepieciešama pašvaldību apvienošanās, jo:

- 1) mazas pašvaldības nevar nodrošināt lēmējvaras un izpildvaras nodalīšanu;
- 2) mazās pašvaldībās ir salīdzinoši augsts pārvaldes izdevumu īpatsvars, bet pretstatā tam – zema administratīvā spēja;
- 3) mazās pašvaldībās ir nepietiekams pašvaldību pakalpojumu izpildes apjoms;
- 4) mazās pašvaldībās sociālekonomiskās attīstības līmenis ir zemāks, lielajās pašvaldībās tas ir augstāks;
- 5) mazās pašvaldībās nepietiekamā finanšu spēja nenodrošina attīstību.

Novadu izveidošana paaugstina finanšu līdzekļu koncentrācijas iespējas. Lielākai pašvaldībai ir lielākas iespējas investīcijām un to piesaistei, paredzot arī pašvaldības līdzfinansējumu, pieaug pašvaldības kredīspēja. Lielākā pašvaldībā, koncentrējot budžeta līdzekļus, ir iespēja piesaistīt kvalificētus speciālistus, paaugstināt darbinieku profesionalitāti. Lielākai pašvaldībai ir lielākas iespējas izmantot plašāku uzņēmējdarbības veicināšanas līdzekļu loku (infrastruktūras sakārtošana, nekustamā īpašuma nodokļa atlaides, informācijas pakalpojumi).

Tajā pašā laikā, ņemot vērā lielāku pašvaldību veidošanas ekonomisko ieguvumu pēc iedzīvotāju skaita, jāņem vērā arī tāds vietējo pašvaldību raksturojošs elements kā teritorija, ko raksturo tās platība un vienotība. Pārlietu palielinoties vietējās pašvaldības teritorijai, zūd tās kā iedzīvotājiem tuvākās varas, nozīme. Tāpēc apvienošanās procesā jālīdzsvaro ekonomiskie ieguvumi, ko nodrošina iedzīvotāju skaita palielināšanās, ar samērojamu vietējās pašvaldības teritorijas platību un vienotību.

Kopumā ES dalībvalstu pašvaldības var samērā brīvi lemt, kā izmantot savus finansiālos resursus, bet Latvijā pašvaldības ir atkarīgas no valsts. Vajag palielināt Latvijas pašvaldību finanšu patstāvību, ieviešot pašvaldību nodokļus. Latvijā neviens nodoklis nav noteikts kā pašvaldības nodoklis, visi nodokļi ir valsts nodokļi. Pašvaldības nav tiesīgas noteikt neviena nodokļa likmi. Galvenie nodokļi, kas veido pašvaldību nodokļu ieņēmumus ir nekustamā

īpašuma nodoklis un iedzīvotāju ienākuma nodoklis. Tad, piemēram, var noteikt, ka nekustamā īpašuma nodoklis un iedzīvotāju ienākuma nodoklis ir pašvaldību nodokļi.

Lai uzlabotu pašvaldību finansiālo stāvokli, ir lietderīgi veikt šādus pasākumus:

- 1) Administratīvi teritoriālās reformas īstenošana reģionālās attīstības politikas kontekstā, izveidojot efektīvi darbotiespējīgas reģionālās pašvaldības, kuras spēs nodrošināt līdzsvarotu attīstību visā valsts teritorijā, jo reģionālajā reformā kā svarīgākais ir paredzēts būtiski paplašināt pašvaldību funkcijas un noteikt stabilāku finanšu ieņēmumu bāzi. Gan ārvalstu pieredze, gan pētījumi Latvijā ir apliecinājuši, ka pašvaldībās ar lielāku iedzīvotāju skaitu ir augstāks teritorijas attīstības indekss un lielākām pašvaldībām ir iespēja koncentrēt nozīmīgus finanšu resursus un paaugstināt administratīvo spēju, kredīspēju, kā arī piesaistīt un veikt lielākas investīcijas, efektīvāk iesaistīties ES struktūrfondu līdzekļu apguvē.
- 2) Izveidojoties reģionālām pašvaldībām, pašvaldību budžetos novirzīto valsts nodokļu administrēšanu nodot pašvaldību pārraudzībā. Tādējādi tiks nodrošināta regulāra naudas līdzekļu plūsma pašvaldību budžetos, ko pašvaldības patstāvīgi spēs prognozēt un arī plānot bez augstākstāvošo institūciju norādījumiem. Tas viss paaugstinās pašvaldību darbinieku atbildību finanšu vadības jomā.
- 3) Lai aktivizētu uzņēmējdarbības veicināšanu pašvaldības teritorijā, ir jānovirza diferencētu uzņēmuma ienākuma nodokļa daļa pašvaldību budžetos. Ekonomiski aktīvo teritoriju pašvaldībām tā varētu veidot vidēji 2–5% no aprēķinātā nodokļa, bet teritorijās ar vāju ekonomiskās attīstības indeksu pašvaldībām būtu jāatstāj 7–10%. Tā kā uzņēmuma ienākuma nodoklis tiek maksāts no uzņēmuma peļņas, var pieņemt, ka sākotnēji ne visas pašvaldības iegūs papildus līdzekļus no šī nodokļa maksājumiem, tomēr pastāv uzskats, ka tieši ar šī nodokļa starpniecību ir iespējams motivēt pašvaldības pievērst lielāku uzmanību veiksmīgas uzņēmējdarbības vides nodrošināšanai pašvaldības teritorijā. Līdz ar to aktīvāk tiks veicināta ekonomiskā attīstība reģionos, pašvaldību budžeti iegūs papildus finanšu līdzekļus nodokļu veidā un, aktivizējoties nodarbinātībai, pašvaldībām samazināsies sociālie izdevumi.
- 4) Zināmu laiku Latvijā tiek aktualizēta nepieciešamība pilnveidot pašvaldību budžetu struktūru. Pašlaik pastāvošais dalījums pamatbudžetā un speciālajā budžetā nesniedz pietiekamu informāciju par pašvaldību finanšu stāvokli un iespējām. Šāda budžeta struktūra apgrūtina investīciju līdzekļu plānošanu un vēlāk arī finansēšanu, jo parasti investīciju līdzekļu apguve norit ilgāk nekā vienu gadu, tas ir, laika periodu, kādam tiek sastādīts budžets, kura ietvaros ir jāapgūst visi naudas līdzekļi.
- 5) Ir jāievieš ES valstu pieredze, kur pašvaldību budžeti ietver saimniecisko jeb tekošo budžetu un investīciju jeb attīstības budžetu. Šāds budžetu dalījums Latvijā nodrošinātu efektīvāku pašvaldību finanšu resursu vadību un analīzi, jo kārtējie tekošie izdevumi būtu nodalīti no konkrētiem projektiem paredzētajiem investīciju līdzekļiem, kurus varētu plānot ilgākam laika periodam. Līdz ar to pašvaldību saimniecisko izdevumu atdalīšana no kapitāliem izdevumiem nodrošinātu efektīvāku pašvaldību finanšu plānošanu, izlietošanas pārraudzību, kā arī būtu iespējams salīdzināt un izvērtēt dažādas pašvaldības.
- 6) Finanšu izlīdzināšanas sistēmas pilnveidošanai jāpapildina kritēriji, pēc kuriem tiek noteikta pašvaldību finanšu nepieciešamība. Tās aprēķināšanā jāņem vērā arī pašvaldību uzturēšanā esošos sociālās un tehniskās infrastruktūras objektus, teritoriālo izvietojumu.

Salīdzinot Latvijas un Eiropas Savienības vietējo pašvaldību ieņēmumu īpatsvaru, redzam, ka tām ir kopīgas pozitīvas tendences. Latvijas pašvaldības ir sakārtojušas savu budžeta struktūru, un tā rezultātā ir pieaudzis nodokļu ieņēmumu īpatsvars, gandrīz sasniedzot Dānijas nodokļu ieņēmumu īpatsvaru. Taču Latvijas pašvaldībās joprojām paliek mazs

nenodokļu ieņēmumu īpatsvars, kas liecina par zemo ekonomisko aktivitāti valstī un ir augsts mērķdotāciju īpatsvars (gandrīz trešā daļa) pašvaldību budžetu ieņēmumos.

Izdevumu daļas veidošana pēc Eiropas Savienības parauga ir nedaudz apgrūtināta, jo atšķirīgs ir valsts, pašvaldību un pašfinansējuma nozaru sadalījums, taču arī šajās jomās atrodamas kopējas tendences, piemēram, liels izglītības izdevumu īpatsvars Eiropas valstu un Latvijas pašvaldībās. Pagaidām Latvijā nerealizējama iespēja ir sociālās nodrošināšanas lielie izdevumi, kā tas ir Dānijā, kas populāra ar savām sociālo pabalstu programmām.

Eiropas Savienības vietējiem budžetiem ir raksturīgas jau izveidojušās tradīcijas budžetu sastādīšanas metodoloģijā un augsta stabilitāte. Turpretī Latvijā biežās izmaiņas apgrūtina normālu budžetu izstrādes un saskaņošanas procesu.

Dažādu valstu pašvaldību sistēmas ir ne tikai ļoti atšķirīgas, bet arī mainīgas. Pašvaldību reformas regulāri ir valstu publiskās pārvaldes attīstības darba kārtībā. Pašvaldību reformu saturs, plašums un intensitāte dažādās valstīs ir dažāda, bet daudz kas tajās ir kopīgs. Daudzās Eiropas Savienības valstīs pagājušā gadsimta otrajā pusē aktuālas bija funkcionālās un teritoriālās reformas, kā rezultātā attiecīgajās valstīs tika izveidotas lielākas pēc iedzīvotāju skaita pašvaldības un attiecīgi samazināts pašvaldību skaits, bet pēdējā laikā aktuālākas ir reformas, kas saistītas ar pašvaldību darbības efektivitātes pieaugumu un plašāku iedzīvotāju iesaistīšanu pašvaldību darbībā.

Bibliogrāfija

Government Finance Statistics

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/pls/portal/docs/PAGE/PGP_DS_GFS/PGE_DS_GFS_0/TAB_DATA/GFSTRTE_SS_RESULTS.XLS (2008.01.03.).

Taxation trends in the EU

EU27 tax ratio at 39.9% of GDP in 2006 Strongest year-on-year increase in ten years
// http://ec.europa.eu/taxation_customs/taxation/index_en.htm

Vanags E., Vilka I. (2005) *Pašvaldību darbība un attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. Latvijas Pašvaldību savienība.

Summary

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE LATVIAN AND THE EUROPEAN UNION COUNTRIES' LOCAL GOVERNMENT BUDGETS

Sandra Zelča

Municipal budgeting is a complex process with a range of peculiarities; in addition, each country has its own nuances of municipal budget formation and in implementation of the local administrative territorial reform. Therefore, the study investigates the system of local government budgets and its formation in the European countries.

The aim of the research is to carry out comparative analysis of the Latvian and the European Union countries' local government budgets in order to identify the prospects of the municipal budget development in Latvia.

In the result of the analysis we can conclude that in the countries with the highest tax burden (Denmark, Finland, Sweden), the local government budget share in GDP and common budget are the highest among all EU states. To summarize the investigation of the income structure of the local municipal budgets in Latvia and other EU countries it is possible to conclude that the leading role of the income part formation is played by tax income and subsidies. But the structure of the tax income is different: in the majority of the states as well as in Latvia, citizens' income tax and income from the property tax constitutes the municipality income, in many other countries municipal income is made

up of income from the taxes on business activity, which is not the case in Latvia. Analysing the local government expenses of the European countries it is evident that the largest share is expenses on education and social security.

In some countries the municipal systems not only differ greatly but they are unstable. Local government reforms have become regular in the plans of the state public government development. In recent times the most topical are the reforms which are aimed at the rise of the efficiency of local governments and wider involvement of the citizens in their work.

Резюме

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ БЮДЖЕТОВ САМОУПРАВЛЕНИЙ ЛАТВИИ И СТРАН УЧАСТНИЦ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Sandra Zelča

Составление бюджетов местных самоуправлений подразумевает сложный процесс состоящий из ряда особенностей, к тому же, в каждой стране существуют свои нюансы в формировании местных бюджетов и в реализации административно территориальной реформы. В связи с этим в данном исследовании проводится анализ систем и особенностей формирования местных бюджетов в странах Европы.

Целью исследования является сравнительный анализ бюджетов местных самоуправлений Латвии и стран Европейского Союза с целью выявить перспективы совершенствования бюджетов местных самоуправлений Латвии.

В результате проведенного анализа можно сделать вывод, что в странах с самым высоким показателями налогового бремени (Дания, Финляндия, Швеция), удельный вес бюджетов местных самоуправлений в ВВП, а также в консолидированном бюджете является наиболее высоким среди всех стран ЕС. Обобщив результаты исследования структуры доходов местных самоуправлений в Латвии и других странах ЕС, можно сделать вывод, что определяющую роль в формировании доходов занимают налоговые поступления и дотации. Различной является структура доходов: несмотря на то, что в большинстве стран, а также в Латвии, бюджеты самоуправлений формируются из доходов от подоходного налога с населения и налога на собственность, во многих странах доходы бюджетов местных самоуправлений составляют также доходы налогов от предпринимательской деятельности, что в Латвии не практикуется. Проведя анализ расходов бюджетов местных самоуправлений стран ЕС, можно сделать вывод, что наибольшая доля приходится на образование и социальную помощь.

Системы бюджетов местных самоуправлений разных стран не только имеют различия, но также и подвергнуты изменениям. Реформы самоуправлений регулярно обсуждаются на разных уровнях власти. В последние годы актуальными стали реформы, связанные с увеличением эффективности деятельности самоуправлений и вовлечения жителей в данный процесс.

ГОСУДАРСТВЕННЫЙ СОЦИАЛИЗМ КАРЛА РОДБЕРТУСА-ЯГЕТЦОВА

Даля Эйдукене

В статье обсуждается значимая, но все же, малоизвестная читателю теоретическая разработка проблем социального государства в трудах немецкого экономиста, историка и политического деятеля Карла Родбертуса-Ягетцова (Karl Rodbertus-Jagetzow (1805–1875)). На базе его идей государственного социализма впервые в Европе были сделаны попытки формировать социальную политику государства, которые изменили суть государства, приблизило его к человеку, сделав его не только повелевающим, наказывающим, но и помогающим.

Хотя государственный социализм Родбертуса является прямой реакцией на революционный социализм Карла Маркса и смитовский классический либерализм, а также считается идейным источником идеологии социал-реформизма, его идеи актуальны и сегодня. Это обусловлено двумя обстоятельствами. Во-первых, современное правое государство уже не возможно представить без социальной сути. Во-вторых, современным активным обсуждением перспектив смены парадигм европейской модели социального государства от “государства социальной помощи” к “государству инвестиций”, но призывы отказаться от якобы устаревшей социальной политики, приводящей к “чрезмерным социальным расходам”, не находят единодушной поддержки. Более того, для стран постсоветского пространства особенно важно изучать идейные истоки “социальных государств”, потому что современное правовое государство не может быть несоциальным, а научная разработка проблемы еще не набрала необходимых оборотов.

Ключевые слова: социальный вопрос, личная свобода, социальная справедливость, общественный продукт, теория трудовой ценности, социальное государство.

Прусский экономист, историк и политический деятель Карл Родбертус (1805–1875) всю свою жизнь посвятил изучению социального вопроса. Он был первый, кто, не примыкая ни к одной политической партии, рассмотрел и попытался разрешить данную общественную проблему последовательно, с точки зрения государственного социализма.

В первую очередь, Родбертус считает, что социальный вопрос — это проблема не одного класса, а всего общества, результат “ошибочного” действия его экономического строения и бездействия властей. Позиция Родбертуса основывается на той мысли, что общество есть созданный разделением труда организм. Этот громадный факт, важность которого лишь в слабой степени предвидел Адам Смит, связывает всех людей неизбежными узами солидарности, выводя их из состояния изолированности и превращая отдельных лиц в настоящую общину. С этого момента, когда каждый индивид включен в среду экономического общества, его благосостояние перестает зависеть только от него самого и от естественной среды. Благосостояние теперь зависит и от выполнения чисто социальных функций, среди которых первостепенную значимость получает справедливое распределение общественного продукта и приспособление производства к потребностям.

Родбертус задается вопросом: как же эти чисто социальные функции должны выполняться? Самопроизвольно или по известной согласованной воле? По мнению ученого, от ответов на эти принципиально важные вопросы зависит не только более глубокое понимание, но и судьбоносное решение социального вопроса.

К данной проблеме Родбертус подходит постепенно, под впечатлением грозных событий в Англии — собраний чартистов и “бирмингемских сцен”, осмысливая, чего хотят пришедшие в движение рабочие, и грозит ли современной культуре гибель, как

утверждают их противники. Рабочий класс, по мнению Родбертуса, стремится к достижению политической власти, которая для них является не целью, а средством. Их цель — “больше владения”. Сначала этот лозунг может показаться глубоко грубо материалистическим. Но на самом деле, как объясняет Родбертус, он означает одно, и для кого-то, может быть более страшное: “большее участие в современном образовании, большее участие в благодеяниях современной культуры” (Rodbertus 1875a, p. 197). Родбертус в этом стремлении рабочих классов видит определенную логику, считая, что к этому их подталкивает существующая в обществе несправедливая форма распределения. Он даже не сомневается, что рабочие упорно будут стремиться к этой цели, и их не остановит ни полиция, ни пушки, ни сентиментальные увещания богатых. Он убежден, что социальный вопрос порожден и усугубляется несовершенством современной хозяйственной системы, когда за бортом общества остается основной производитель материальных благ: “рабочие классы из благодетельных приобретений современного общества имеют, подобно всем прочим, личную свободу и одинаковую формальную справедливость, — больше ничего”. “Личная свобода, конечно, есть благо, но, по мнению Родбертуса, только негативного свойства - счастье не зависит от произвола другого лица” (Rodbertus 1875a, p. 198). Она есть начало, базис благополучия, но сама по себе только форма, лишенная содержания.

Свои утверждения он подкрепляет аргументами им самим же созданной теории трудовой ценности, заявляя, что труд является источником всякой ценности и потому всякий доход должен основываться на труде, т.е. на степени участия в добывании материальных средств. Но в условиях современного хозяйства львиная доля общественного продукта достается в виде ренты нетрудящимся. В этом померанский помещик видит большую социальную несправедливость потому, что именно рабочие классы создают своим общественным трудом единый доход, за счет которого существуют все общественные классы, в том числе и неработающие лица, которые в свою очередь, обращают эту возможность в правовую действительность и заставляют рабочих делиться продуктом своего труда с землевладельцами и капиталистами. Но, если, благодаря обмену собственники земли и капитала в силу одного факта своей собственности и, не принимая непосредственного участия в производстве, получают в форме процента и ренты часть этих продуктов, то формула справедливости в распределении нарушается.

Исходя из этого, Родбертус заявляет, что в современном обществе справедливого обмена нет и это происходит потому, что доля рабочего, поземельного владельца и капиталиста в продукте переданы на усмотрение действию... так называемым “естественным общественным законам”, т.е. автоматическому механизму. Но, говорит Родбертус, если пристально рассмотреть социальную и моральную действительность, скрывающуюся под этим автоматическим механизмом, то можно тотчас же заметить, что он в последнем счете клонится к ограблению рабочих собственниками земли и капитала.

Таким образом, система “свободного оборота” ведет к установлению “экономического естественного состояния”, при котором сильнейший побивает слабейшего, т.е. устанавливается деспотизм рентой собственности (Rodbertus, 1875a, p. 216). По мнению Родбертуса, избежать социальной несправедливости в этом случае было бы возможно прочной фиксацией доли каждого класса, отдельных лиц в распределении продукта общественного труда, что предполагает не естественное течение событий, а разумное руководство. Это составляет задачу государственной власти (Rodbertus 1875a, p. 33), а она должна положить все усилия к повышению доли рабочих.

То, что рабочих грабят, это, говорит Родбертус, доказано. Но будет ли вечным такое ограбление или экономический прогресс стремится, наоборот, к постепенному уменьшению “ренты”, т.е. нетрудового дохода, к выгоде труда? Присматриваясь к современной капиталистической эволюции, Родбертус замечает ее наиболее характер-

ное явление — необычное развитие производительности труда. Ныне быстрый рост производительности труда, чем дальше, тем больше обгоняет крайне слабый и медленный рост заработной платы, и в силу этого доля рабочего в производимом им продукте относительно быстро падает, между тем как доли подземельной ренты и прибыли непрерывно растут. Другими словами, рабочему следует удовлетвориться формальной свободой и получением заработной платы, едва покрывающей расходы на поддержание существования. Родбертус считает, что низведение заработка трудящейся массы к минимуму средств существования могло иметь свое историческое оправдание только на низкой ступени производительности труда. В этом же он видит и коренную причину промышленных кризисов. Ведь при меновом характере хозяйства производство только тогда может увеличиваться, когда продукты встречают соответственную покупательную силу. Между тем, относительная покупательная сила рабочего класса, т.е. большинства населения, становится все меньше, а потому продукты растущей производительности труда не находят сбыта. Такая ситуация подводит общество к экономическим и социальным кризисам.

Исходя из этого, Родбертус заявляет: “возрастание производительности труда, которое должно было бы обогащать всех, на самом деле увеличивает нужду одних и потрясает даже благосостояние тех, для кого обстоятельства сложились, сравнительно, наиболее благоприятно” (Rodbertus 1842). Более того, он заявляет, что в современном хозяйственном строе можно строго говорить о приспособлении производства не к социальной потребности, а только к действительному спросу, т.е. к спросу, выражающемуся в предложении денег. Этот факт заключает в себе важные последствия, а именно: удовлетворяются потребности только тех лиц, у которых кое-что имеется. Если тот, кто ничего не может предложить на рынке, кроме своего труда, не найдет спроса на него, он не получит ни одной частицы общественного продукта. Наоборот, тот, у кого имеется доход, даже сверх меры всякого личного труда, определяет этим действительным спросом производство желаемых предметов. Поэтому часто самые насущные потребности одних людей остаются неудовлетворенными, между тем как в то же время другие люди утопают в наслаждениях роскоши.

Таким образом, заключает Родбертус, современная общественная жизнь с яркостью обнаруживает отсутствие гармонии и равновесия. Масса населения нищенствует и волнуется, пауперизм стал верным спутником современной культуры. Кризисы через известные промежутки времени сменяют друг друга, потрясая хозяйство до самых его основ.

Так что же предлагает Родбертус? Он приходит к практическим выводам: уничтожение частной собственности и частного производства. Нетрудовой доход исчезает, если общество одно становится собственником средств производства. Но Родбертус далек от того, чтобы уже в настоящее время предлагать установить такую организацию, которая сделала бы частную собственность на землю и капитал излишней. С одной стороны, он считает, что современное общество еще не созрело для этого, с другой — частная собственность имела и теперь имеет свое историческое оправдание собственного существования. “Если я верю, что современное хозяйство и сейчас охватывается коммунистическим течением, говорит он, то все же я не считаю таким близким уничтожение частной собственности на земли и капиталы. Противоречащие этому экономические и правовые убеждения... делают невозможным падение так глубоко коренящихся институтов еще в течении многих и многих лет” (Rodbertus 1884, p. 226). Родбертус измерял их столетиями.

Таким образом, в теории трудовой ценности Родбертус видел великую народно-хозяйственную идею будущего, а не факт настоящего. Из нее он даже не пытался вырисовывать лозунгов для рабочего движения. Он понимал неизбежность принятия тру-

довой теории, как регулятивной идеи, как требования экономического мышления. Но Родбертус стремится найти “компромисс” между современным обществом и коллективистским обществом будущего. Он хочет помочь рабочим сейчас же и улучшить их социальное положение. Потому Родбертус говорит об архиважной задаче для мыслящего человека своей эпохи - найти такую форму общества, при которой сохранилось бы личное владение и оно не становилось бы абсолютным препятствием для полного развития личности, для этой общей идеи, к которой стремится социализм.

В связи с этим в первую очередь необходимо покончить с индивидуализмом государства. Именно государство должно стать тем регенератором, объединяющим, коллективистским началом и не ради “светлого будущего”, а сегодня, на практике решая социальные проблемы современности. Тем более что эволюционный процесс самого общества подводит его к этому. Организованное государство от одной стадии эволюции до другой представляет не только некий величайший и сложный организм, в котором каждая специальная функция все более и более связывается со специальным для нее органом, но оно становится так же все более и более гармоничным организмом, в котором непрерывно изменяющиеся органы ставятся все в большую зависимость от центрального органа (Rodbertus, 1884). Другими словами, на шкале социальных организмов, как и на шкале живых существ, разделение труда и централизация определяют степень совершенства, коей указывается более или менее высокая, занимаемая организмом на иерархической лестнице, ступень.

По мнению Родбертуса, как в жизни индивидуума на известной ступени его развития веления природы сменяются и должны смениться руководством сознания, так стихийный исторический процесс общественной эволюции должен быть вытеснен планомерной государственной работой. И первая задача, выдвигаемая событиями перед общественным разумом, это задача урегулирования хозяйства. Но она не так уж проста, потому, что необходимо совершить поворот богатства и в сторону рабочего класса. И если это возможно, “то только государственное хозяйство может это установить” (Rodbertus 1875a, p. 209).

Более того, чтобы удалить “ошибку”, скрытую в современной государственно-хозяйственной организации, нужно в корне преобразовать общество. И такая радикальная социальная реформа, говоря словами Родбертуса, была бы лишь возвращением государству его прав в области народного хозяйства, ныне отвоєванных у него индивидуализмом. У него есть план, что необходимо делать для облегчения благополучных родов социального общества. Но учённый ищет власти, стоящей над классами, партиями, которая смогла бы это воплотить в жизнь. Его выбор падает на институт, кажущийся с внешней стороны наиболее самостоятельным, классово индифферентным образованием - на императора. Объединение Германии Гогенцоллерами заставило Родбертуса надеяться, что германская монархия, разрешив национальный вопрос, призвана стать творцом и проводником реформы.

Вот план Родбертуса. Тактика государства должна покоиться на постепенности и осторожности. Он рекомендует двоякого рода меры - косвенные, подготовительные и прямые. К первым относятся: анкета рабочего быта, реформа податной системы, имеющая целью уничтожение косвенных налогов на предметы потребления массы, — высокое обложение денежного капитала. Меры прямые заключаются в установлении нормального рабочего дня (10 часов), в запрещении воскресного труда, регулирование ночной работы и назначение фабричных инспекторов. Но эти меры с успехом могли бы проводиться и радикальной буржуазной партией: революционного социализма здесь нет. Косвенные меры, которые имеют в себе зародыш будущей организации производства. Только государство должно заниматься индустрией. Оно может и должно при известных условиях выступать на этом поприще. Ведь государство организовало почту,

армию, железно-дорожное хозяйство — почему оно не в силах сделать этого в других областях? “Существующая в различных странах табачная монополия доказывает, что государство весьма способно выступать в качестве крупного фабриканта, купца и мелочного продавца” (Rodbertus 1875a, p. 251–252).

Итак, Родбертус усматривает корень социального зла в современном устройстве хозяйства. Но не только в хозяйственном благополучии он видит венец человеческого счастья. Родбертус ратует за создание в обществе “гармонии жизни”, которая наполнила бы соответствующим содержанием “личную свободу” и сделала бы неформальной справедливость, что создало бы условия для “социального государства”. Гармония жизни представляется ему “как триединая сущность ума, воли и силы. И здесь Родбертус проводит значительную параллель: подобно тому, как жизнь индивидуума покоится на общности ума, воли и силы, так и социальный организм живет общностью трех начал жизни — умственного, этического и материального или хозяйственного. Общность эта и есть “душа жизни”. На этой основе Родбертус приходит к выводу, что сущность исторического развития и заключается в этом процессе объединения. Степень осуществления его знаменует высоту общественной эволюции, и в этом велика объединяющая роль государства (Rodbertus 1875a, 277–278). Потому Родбертус еще и еще раз подчеркивает, что не в индивидуализме, а в объединении основной жизненный нерв.

Итак, в заключение мы пришли к тому основному вопросу, который Родбертус поставил в начале. Самопроизвольно ли отправляются в интересах блага общественного организма общественные функции или же они могут выполняться только при посредстве особого органа — государства или правительства? Исходя из своих размышлений, Родбертус приходит к выводу, что при произвольном, свободном действии чисто социальных функций нарушается социальное равновесие общества. Ныне свободный человек предоставлен самому себе, и в результате “в рамках современного общества имеется многочисленный народ варваров, варваров по духу и нравам” (Rodbertus 1875a, p. 205). Более того, высшие классы не обладают властью над ними, а лишь оружием против них. Но это знаменует разложение нации, распадение общества, потому что, говоря словами Родбертуса, спор между трудом и владением доходит до глубочайшей основы государства и общества и потрясает их как землетрясение.

Таким образом, в самопроизвольном выполнении чисто социальных функций Родбертус не видит ничего путного и говорит, что у экономистов смитовской школы социальные организмы подобны живым организмам. Свободная игра естественных законов несет им те же благодетельные последствия, как свободное кровообращение в человеческом теле. Свобода обеспечивает правильное отправление социальных функций. Это неверно, заявляет Родбертус. “Государства не наделены тем счастьем, или несчастьем, чтобы их жизненные функции выполнялись сами собой, в силу естественной необходимости. Они — исторические организмы, которые самостоятельно организуются, сами должны наделять себя органами и издавать для себя законы; поэтому функции этих органов не выполняются сами собой, а государства должны свободно регулировать, поддерживать и развивать их” (Rodbertus 1881, p. 519–520). Поэтому Родбертус предлагает заменить естественную свободу “системой государственного руководства”.

В решении социального вопроса Родбертус спасение видит в государстве. Государство должно прочно взять в свои руки бразды правления, ибо “отсутствие государственного аппарата в национальной экономике со временем ведет к параличу социального организма” (Rodbertus 1881, p. 260). Видя катастрофические последствия нерешения данной проблемы, Родбертус спрашивает, что мешает государству уже теперь приступить к подготовительным работам? Мешает непонимание носителями го-

сударственной власти своих задач. Но под прессингом надвигающейся волны рабочего движения он предупреждает общество и власть: “Не надо нам медлить, заострим реформаторский нож и будем резать, иначе нас может опередить поедающее керосиновое пламя” (Rodbertus 1875b, p. 55). Родбертус надеется снизить и регулировать эту революционную напряженность путем умно и дальновидно введенной радикальной социальной реформы. Он убежден, что разумное создание экономической организации устраняет всякую мысль о революционных, т. е. насильственных способах действия и мгновенных превращениях. Тем более что “...на улице, при помощи забастовок, камней мостовых или керосина, социальный вопрос не разрешается”. Социальный вопрос - нежное растение, требующее заботливого ухода, обладает своеобразными свойствами и подобно мимозе “испуганно отступает назад перед грубыми насильственными руками” (Rodbertus 1884, p. 305). “Предварительные условия его разрешения — продолжительный социальный мир, единая политическая государственная власть; прочное, полное доверия присоединение рабочих классов к этой власти, великие начинания..., проводимые в жизнь спокойно и с энергией” (Rodbertus 1883, p. 338). В силу этого Родбертус говорит рабочим, что нечего образовывать политическую партию. Он рекомендует им: “Будьте только социальной партией!”. “Настойчиво требуйте лучшего материального, умственного и морального положения в обществе..., взывайте к общественному мнению, к силе общества, разъясняйте ему справедливость своих требований”. “Действуйте только речами и сочинениями, и скоро все устроится в вашу пользу” (Rodbertus 1881, p. 32, 60). 9 мая 1863 г. Родбертус предупреждает и руководителя Социал-демократической партии Германии Ф. Лассаля: “Не давайте себя увлечь на политически-революционный путь, а будьте весьма осмотрительны, чтобы сохранить чистоту социальной стороны вопроса” (Lassale 1925, p. 343).

Сила воззрений Родбертуса заключается в том, что он на основе абстрактного анализа сумел вскрыть имплицитные пружины, действие которых не отражается на самой поверхности экономической жизни, формулировать законы, которые еще лишь пробиваются к осуществлению. Изучение этих явлений современного хозяйственного строя привело его к созданию теории государственного социализма. Но его социализм особого рода. Родбертус - социалист органической государственной идеи. Государство для него - это центральная организация социального целого, носитель идеи непрерывного прогресса человеческого рода. Таким образом, “социальная монархия”, эта живучая немецкая идея пышно расцветает у Родбертуса. Программа реформ, с которой он выступает, по буржуазным меркам того времени, весьма радикальная. Она прокладывала путь историческому предвидению, которое так, или иначе неотвратимо было направлено на решение социального вопроса.

Родбертус выступает за объединение двух фундаментальных ценностей — свободы и социального начала. Другого выхода он не видит, потому, что общественная эволюция формулирует думающему человеку задание — найти такое состояние общества, при котором сохранилось бы частная собственность, не став препятствием развития личности. Как показало будущее, эта позиция продемонстрировала не только теоретическую солидарность, но и политическую трезвость. Родбертус оставил глубокий след в дальнейшей эволюции идеи социального правового государства. В теории современного социал-реформизма звучит и его струна о надежном средстве для осуществления идеалов социальной справедливости, требующем и частной, и общественной, и государственной инициативы.

Современники превозносили научные заслуги Робертуса, подчеркивая, что “нельзя отрицать, что государство будущего у него очень выгодно отличается от грубо-коммунистических фантастических картин крайних социалистов” (Adler 1884, p. 64–65).

Между прочим, в Германии долгое время ходили слухи, что Карл Маркс свою теорию списал с Родбертуса, в корне изменив ее суть.

Библиография

- Adler, G. (1884). *Rodbertus, der Begründer des wissenschaftlichen Socialismus*. Leipzig.
Lassale, F. (1925). *Die Schriften des Nachlasses und der Briefwechsel mit C. Rodbertus*. Stuttgart-Berlin.
Rodbertus-Jagetzow, K. (1875a) *Schriften*. B. III, Berlin.
Rodbertus, C. (1842) *Zur Erkenntniss unserer staatswirtschaftlichen Zustände*. Berlin.
Rodbertus, C. (1875b) *Beleuchtung der sozialen Frage*. Bd. II, Berlin.
Rodbertus, C. (1884) *Das Kapital. 4-er Brief*. Berlin.
Rodbertus, C. (1881) *Briefe und socialpolitische Aufsätze v. D-r Rodbertus-Jag*. Berlin.
Robertus, C. (1883) "Kleine Schriften". In *Der Normalarbeitstag*. Berlin.

Summary

THE STATE SOCIALISM OF THE KARL'S RODBERTUS-JAGETZOW

Dalia Eidukienė

In article theoretical working out of problems of the social state in works of the German economist, the historian and politician Karl Robertus-Jagetzow (1805–1875) which thoughts became ideological the forerunner of the European model of "the social state" is discussed significant, but nevertheless, little-known to the reader. A heritage of, especially development of the social doctrine of a society by it, to be exact, the problem of a social problem and the basic conclusion about its evolution in a social direction, take the important place in the European and international political thought, leaving outside of, both a concrete object of research, and space and time of its epoch.

Kopsavilkums

KARLA ROTBERTUSA-JAGETCOVA VALSTISKAIS SOCIĀLISMS

Dalija Eidukiene

Rakstā tiek apspriesta būtiska, tomēr lasītājiem maz pazīstama sociālās valsts problēmas teorētiskā izstrāde, kas atrodama vācu ekonomista, vēsturnieka un politiskā darboņa Karla Rotbertusa-Jagetzova darbos (Karl Rotbertus-Jagetzow 1805–1875). Pamatojoties uz viņa valstiskā sociālisma idejām, Eiropā pirmo reizi tika mēģināts veidot tādu valsts sociālo politiku, kura mainītu valsts būtību, pietuvināja to cilvēkam, kurš kļuva ne tikai pavēlošs, nosodošs, bet arī izpratošs.

Neskatoties uz to, ka Rotbertusa valstiskais sociālisms ir tieša reakcija uz K. Marksa revolucionāro sociālismu un A. Smita klasisko liberālismu, un to uzskata par idejisko pirmavotu sociālreformisma ideoloģijai, tomēr šīs idejas ir aktuālas arī mūsdienās. Pirmkārt, mūsdienīga tiesiskā valsts nav iedomājama bez sociālās būtības. Otrkārt, aktīvi tiek apspriesta paradigmu maiņa sociālās valsts eiropiskajā modelī no "sociālās palīdzības valsts" uz "investīciju valsti". Taču izskanējušais viedoklis atteikties no it kā novecojušās sociālās politikas, kas "rada pārāk lielus sociālus izdevumus", tomēr nerod vienbalsīgu atbalstu. Bez tam, postpadomju telpas valstīm ir īpaši svarīgi apgūt "sociālo valstu" idejas tāpēc, ka mūsdienīga tiesiskā valsts nevar būt nesociāla, taču problēmas zinātniskā izpēte vēl nav pietiekamā līmenī.

ГЕНЕАЛОГИЯ ИДЕНТИЧНОСТИ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ (философско-методологическая интерпретация “краёвости” конца XIX – начала XX века)

Виктор Чуешов, Игорь Подпорин

В статье рассматривается философская интерпретация *краёвости* (т.е. – “гражданин края”, “гражданин нашей земли”) как специфического направления самоидентификации на территории Республики Беларусь в конце XIX – начале XX века. Авторы статьи приходят к выводу, что данная идентификация выражается в традиционных особенностях регионального самосознания, где проявляется двойная или тройная самоидентификация. Специфика самоидентификации обусловлена некоторыми историческими особенностями, гибкостью национального самосознания (польского, литовского и белорусского) в данном регионе, отсутствием собственного или единого государства, общего языка, универсальной культуры и т.д.

В классической методологии исследований идентичности, а также в современном понимании, понятие *natio* невозможно отделить от понятия регионального самосознания. Главная его особенность – гетерогенная природа. Неоклассическая методология признает описание региональной идентичности в терминах места (топос) и процесса. В соответствии с пониманием М. Фуко, осознание феномена *краёвость* как гетеротопии предусматривает, присоединив парадоксальное к месту (топосу) сохранить целый ряд идентификаций единицы сознания.

Понятие *тутэйшасці* рассматривается как гетеротопия (белорус, тут), которое интерпретируется как “вытеснение идентификации по месту или – локальная идентичность”. Тройная идентификации в понятии *краёвость* (*литовец, поляк* гражданин этой земли) также может быть объяснена с точки зрения процессуального подхода. В таком случае, различные самоидентификации появляются как моменты единого процесса, который возможно объяснить метафорой *зеркало*. Таким образом, на территории Республики Беларусь сформировались направления идентичности, в основе которых – открытость и динамичность, без утраты, при этом, своей уникальности.

Ключевые слова: национальная самоидентификация, регион, *краёвцы, тутэйшасці*, краевое сознание.

Содержание национально-государственной идентичности любого народа в значительной степени определяется онтологической и эпистемологической спецификой социокультурного механизма идентификации. Впервые на общепhilosophический смысл данной стороны вопроса обратили внимание еще философы Древнего мира, в процессе решения проблемы тождества бытия и мышления.

Как показал Парменид, исследование идентичности, или, его языком – смысла тезиса о тождестве бытия и познания, обязательно предполагает *мысленную остановку* процесса развития какого-либо предмета, которая, в свою очередь, как показал его ученик Зенон Элейский, оказывается неразрывно связанной с возникновением определенных интеллектуальных затруднений – *апорий*. Проведенный Зеноном анализ различных апорий (“Ахиллес и черепаха” и др.), фактически, являлся *доказательством онтологической и эпистемологической первичности* вопроса об идентичности предмета к себе самому и по отношению к другим, раскрывающим его природу, вопросам – о его противоречивости, обоснованности и т.д.

Развивая идеи Парменида, и их конкретизацию, в виде принципов первой философии и логики в работах Аристотеля Г. Лейбниц, в Новое время, существенно раздвинул общепhilosophические горизонты понимания идентичности. Немецкий философ доказал, что об идентичности двух духовных образований *A* и *B*, можно говорить лишь в

том случае, когда *все свойства А* являются свойствами *В*, и, наоборот. Действие этого принципа Лейбниц распространял на *ВСЕ* возможные миры, резонно, однако, указывая на его неприменимость (иррелевантность) в мире материальных объектов.

Впервые иррелевантность постулата идентичности миру живых материальных объектов в виде, — назовем его таким образом, — праксеологического исключения из онтологического и эпистемологического принципа идентичности было открыта средневековыми логиками в известной легенде об осле. Ее авторство иногда приписывают французскому средневековому философу Ж. Буридану, — отсюда и ее название — “Легенда о буридановом осле”. Согласно этой легенде, некий осел не мог начать есть сено, поскольку был не в состоянии выбрать из двух абсолютно одинаковых, или тождественных (идентичных) его охапок (порций). По одной из версий этой легенды, осел так и не смог выбрать какую-нибудь из предложенных ему охапок сена, остался голодным и умер. Согласно другому продолжению легенды, он не умер, а все же *начал* есть, и, тем самым, убедительно продемонстрировал, что *даже* из двух абсолютно одинаковых предметов *живое* существо, при наличии у него желания и возможности сознательного выбора, может предпочесть какой-либо один.

Смысл праксеологического исключения из онтологии и эпистемологии идентичности заключается в следующем. Люди, сталкиваясь даже с двумя абсолютно тождественными, или, согласно терминологии Г. Лейбница — идентичными предметами, не только могут, но и реально выбирают в соответствии с какими-либо основаниями один из них.

Это, в частности, означает, что, если некто будет выбирать между какими-либо абстрактными объектами, например, ценностями *А* и *В*, то он может положиться не только на свой *вкус* (или — *жеребий*), рекомендации специалистов, но и на историческую традицию, собственную профессиональную принадлежность или политическую ориентацию и т.п. Живой человек, — в отличие от животного — существо практически действующее, обладает свободой выбора, которая, к тому же, не является транзитивной. В яркой образной форме на глубокий смысл данного тезиса обращал внимание Б. Шоу. Английский драматург указывал на то, что, если у одного человека имеется яблоко, и у другого человека оно есть, и если люди ими обменяются, то у них останется по одному яблоку. Если же, — продолжал развивать тезис о нетранзитивности обмена идентичностями Б. Шоу, — у вас есть идея, и у меня есть идея, и мы ими обменяемся, то у нас будет уже не по одной, а по две идеи. Очевидно, что, если идеи или яблоки, о которых рассуждал Б. Шоу, будут все же идентичными (в лейбницеvском понимании), и мы обменяемся тождественными идеями, то у нас после такого обмена, так же, как и после обмена яблоками, останется все же по одной идее. Хотя этот результат и будет противоречить нашим знаниям по алгебре, почерпнутым из курса средней школы, он все же является верным с позиций алгебры логики (например, булевой алгебры логики). Вместе с тем, пример Б. Шоу об обмене идеями неплохо иллюстрирует содержание и смысл национальной идентичности, которая является не только нетранзитивной, но обычно и *мультипликативной*, иначе говоря, не только может быть относительно устойчивой, но и одновременно динамичной, будучи в этом случае противоречивой в онтологическом и эпистемологическом смысле.

Идентичность социального субъекта, и в этом был прав автор притчи об осле, имеет не только алгебраический, формально-логический, но и важный праксиологический, т.е., например, экономический, социальный, политический и духовный смыслы. Следовательно, для какого-либо конкретного индивида его идентичность будет тесно связана и со свободой воли, с его выбором, с различными ориентациями (и не только его сознания, самосознания, психологии, менталитета, но и жизни).

Практически это означает, что специфика какой-либо национальной идентичности раскрывается в сложной диалектике ценностных ориентаций социальных субъектов и их иерархиях. Эти иерархии являются местом, пространством, топосом развития индивида и общества. С этой точки зрения, вопрос о топологических особенностях идентификации и идентичности – фундаментальный онтологический вопрос социально-политической философии, философии истории и философии культуры – центральная проблема социального бытия любого субъекта, от решения и понимания содержания которой, а также, конечно, ее разнообразных цивилизационно-культурных предпосылок, зависит смысл актуального социокультурного бытия людей.

Проблемное пространство, в котором сегодня обсуждается вопрос о национальной идентичности белорусов, вряд ли подлежит гомогенизации. Само по себе это настолько же показательно, насколько естественно. С одной стороны, мы видим, что данный вопрос остается актуальным в различных дискурсах, выражая, вместе с тем, принципиальную разнородность и неразрешимость, коренящуюся в самих социальных практиках, прежде всего, этнокультурных и общественно-политических. С другой позиции, та же проблематичность обнаруживается на уровне методологии в виде принципиальной несовместимости премордиалистского и конструктивистского подходов к исследованию нации, многообразия измерений идентичности, среди которых – языковое, этническое, культурное, политическое (Грох, стр. 114–186, стр. 159–188), наконец, в виде сосуществования различных онтологических – субстанционального и процессуального – подходов к анализу идентификации и субъективации как таковой.

При попытках философско-рефлексивного разрешения проблемы уже обнаруживается *благородная культурная усталость*, а ее симптомом становится появление современных версий национальной идентификации в белорусской философии, возникающей в результате беспредпосылочного ответа на вопрос: “Кто мы такие?”, например, “*метафизики отсутствия*” и т.п.

Целью данной работы является попытка преодоления неудовлетворительного, в методологическом отношении, беспредпосылочного характера обсуждения вопроса о национальной идентичности за счет сознательного переформатирования проблемы белорусской идентичности в плоскости ее “генеалогического” измерения.¹ Для адекватного понимания замысла нашей работы следует иметь в виду, что речь в ней пойдет не столько об исторической интерпретации белорусской идентичности, сколько о том, как возможно мыслить идентичность на исторической территории Беларуси. Это осмысление будет, поэтому, не столько конкретно-научным и историческим, сколько философско-культурологическим и, следовательно, отношение к сложнейшим перипетиям белорусской истории будет опосредствоваться, эвристичными для дальнейших специальных конкретно-исторических исследований, идеями постклассической философской рефлексии.

Из широкого спектра постклассических подходов к истолкованию природы социокультурной идентичности в современной белорусской философии наиболее востребованными оказались по преимуществу два – постмарксистский и постструктуралистский подходы.

---

¹ В нашем случае генеалогическое измерение означает взгляд на проблему, сходный с тем, который предлагал М. Фуко. Он полагал, что наши теперешние проблемы могут быть объяснены происхождением культурных явлений из исторически сложившихся социальных практик (прежде всего, речь шла о генеалогии власти и знания). Универсализируя некоторые концептуальные идеи Фуко, мы не применяем его генеалогический метод как таковой, а пытаемся реализовать установку на актуальное использование исторического знания, избегая как прямых аналогий истории и современности, так и отказа от интерпретации некой “реальной” истории “как она есть”.

При этом в наши дни явно доминирует первый из них, а постмарксистские методологические установки реализуются в работах многих современных белорусских авторов, в которых обычно формулируется *критическая направленность* и выражается стремление *политизировать* как социальные концепции, так и проблему белорусской идентичности (*Европейская перспектива..* 2007, стр. 280; Фурс 2006, стр. 184).

Оставляя в стороне уже известные результаты изучения особенностей национальной идентичности, полученные с помощью (сознательной или неосознаваемой) ориентации на каноны методологии постмарксизма, обратим внимание на методологические уроки в деле изучения социокультурной идентичности, предложенные постструктурализмом.

М. Фуко обнаруживает ситуацию, из которой, как считает сам автор, возникает структуралистская установка: "...многие из идеологических конфликтов, которые одушевляют сегодняшнюю полемику, развертываются между благочестивыми потомками времени и остервенелыми обитателями пространства" (Фуко 2006, стр. 191–192). Структурализм "...является усилием для того, чтобы устанавливать между элементами, которые, возможно, были распределены с течением времени, совокупность отношений, показывающую эти элементы как соположенные, противопоставленные друг другу, имплицитные друг другом, словом, показывающую их как своего рода конфигурацию; и, по правде говоря, речь при этом не идет о том, чтобы отрицать время; это определенный способ обращения с тем, что называют временем и историей" (Фуко 2006, стр. 191–192). Эта установка может быть полезна и нам. Однако мы не претендуем на очередную ангажированную интерпретацию белорусской истории, впрочем, как и на строгое историческое изложение. Нас интересуют *конститутивные условия и природы идентичности на исторической Беларуси*. Нужно ответить, прежде всего, на вопрос о том, каковы условия самосознания, в которых возникает соответствующая идентификация; а затем — каковы особенности автохтонного типа идентичности, существовавшего в белорусско-литовском крае.

Предполагается, что тип белорусской идентификации отличен от различных вариантов домодерной и модерной национальной идентификации. Напомним, что понятие нации — *natio* — в домодерных обществах, начиная с Античности, обозначало отличительный признак сообщества (племени, народа), нечто вроде особой природы людей. При этом *нация* не отсылала с необходимостью к какому-либо этническому, культурному или политическому признаку: понятие нации носило социальный характер. В Античных обществах к нации относили представителей статусных групп — аристократию, свободных граждан и т.п., или союзов, наподобие профессиональных — например, философских школ.

Для обозначения происхождения использовалось понятие *gens*, которое в Средние века приобрело смысл родства по отцовской линии. Понятия *natio* и *gens* отличали от *civitas* — гражданского сообщества. Признаком нации в Средние века была сословная или корпоративная принадлежность. Даже когда в качестве критерия "нации" использовался язык или языковая группа, данный признак имел, скорее всего, функциональное значение и указывал на принадлежность к определенной категории (например, студенческой группе общего языка или происхождения). Известно, что в эпоху Ф. Скорины подобный домодерный критерий нации сохранялся. Так, например, студенты из Великого Княжества Литовского (далее — ВКЛ) в Болонье были отнесены к "немецкой нации", а поляки и чехи Венского университета — к "венгерской" (Дварчанін 1991, стр. 26). Заслуживающей внимания была также самоидентификация Ф. Скорины, который считал себя "литвином", "русином" и "полочанином". По-видимому, основаниями такой дифференцированной идентификации служили не столько формировавшиеся в Европе того времени политический (гражданство) и культурный

(язык) критерии, сколько разнообразие социальных практик, в которые был вовлечен носитель идентичности. Скорее всего, для самого Ф. Скорины эти критерии были производны от функциональной нагрузки или контекстов, в которых он находился. Нужно также особо отметить так называемую *локальную идентичность* — по месту происхождения (“полочанин”). Преобладание локальной идентичности было совместимо с принципом *династической лояльности* (лояльности к правителю), который обеспечивал солидарность подданных, в частности, в ВКЛ (Plochy 2005, стр. 118–120). Принцип династической лояльности, предполагающий социальную иерархию, вполне соответствовал *статусному пониманию нации*, в которую входила только господствующая группа, а не весь народ.

В Новое время формируются различные варианты модерной идентичности: принадлежность к нации определяется *не социальным критерием* (лояльностью к власти или принадлежностью к сословию), а *особым идеологическим признаком* (обычно культурного или политического содержания). Наиболее известны — немецкая (по этнокультурному признаку) и французская идентификация (определяемая по гражданству). Считается, что предпосылки к подобному формированию нации сложились также в Речи Посполитой (далее — РП) к концу XVIII века. Здесь аристократия была полиэтничным образованием, но все ее представители могли считаться поляками независимо от происхождения и языка. В Конституции РП 3 мая 1791 года обнаружился момент современного понимания нации, т.е. к ней причислялись все сословия, включая низшие.

Нужно помнить, что специфика идентификации на исторической территории формирования Беларуси определялась рядом известных факторов, таких как отсутствие единого этнического состава и культуры различных социальных слоев, отсутствие собственного, или единого государства (белорусского, польского, литовского), отсутствие универсальной религиозной конфессии и идеологии, общего или унифицированного языка и т.п. Эти условия не способствовали формированию нации по современному типу.

Принимая европейский взгляд на становление наций как современных образований, возникает необходимость признать, что идентичность белорусов “не дотягивала” до современного типа, она не располагала необходимыми условиями и компонентами. Это же относится и к другим этническим и социальным группам региона, впоследствии ставшего Беларусью.

Принимая во внимание указанные особенности, можно утверждать, что при сравнении с современными образами формирования наций, опыт носителей идентичности на территории Беларуси является *нетипичным*, даже — маргинальным. Не зря специфика белорусского опыта маркируется при помощи понятий переходности, транскультурности, пограничности, которые несут в себе смысловые оттенки “между” и “через”, а также коннотацию периферийности.

Если мы сопоставим ситуацию различных исторических эпох на данной территории так, чтобы получить картографический образ (независимо от того, идет ли речь о землях, этносах, культурах и др.), мы получим то, что можно было бы назвать *историческим региональным ландшафтом*. Картины истории, наложенные друг на друга, показывают принципиальную неоднородность. На этом ландшафте видны границы и разрывы, возвышенности и впадины, лоскуты, наконец, траектории, образованные драмой региональной истории.

При включении фактора времени сценические картины истории обнаружат пересечения и смещения, пульсации, ускользания и т.п. Нам кажется, что эта ландшафтно-динамическая модель помогает понять здешнюю идентификацию в терминах *места и процесса*. Это даст представление о том, что идентичность представляет собой *региональный феномен*. При этом предполагается, что смысл региональности — в топологической

гетерогенности, относительно определенной ландшафтными процессами. Региональность парадоксальна: разнородность сочетается в ней с известной целостностью, а национальная идентификация может быть не связана с домодерными и модерными критериями.

Нетипичный автохтонный опыт идентификации в белорусском регионе имеет свои яркие примеры. В частности, одним из таких является идентичность, представленная “краёвой” идеологией конца XIX – начала XX века. Парадокс состоит уже в том, что речь пойдет о двойной (литовской/польской) идентичности на территории Беларуси и Литвы.

Краевая идеология была одним из проявлений патриотического самосознания “местных” поляков наряду с польской национальной идеей (Смалнчук 2004). Последняя демонстрировала польский патриотизм, выступающий за восстановление РП в качестве федеративного государства. Краевая идеология была ориентирована на возрождение ВКЛ.

Появление *краёвцев* можно объяснить их особым положением. Польская общественность белорусских и литовских земель последней трети XIX – начала XX в. представляла собой специфический этнокультурный феномен. Полонизованные круги населения белорусских и литовских земель не превратились в колонистов, а оставались “местным элементом”. При этом они отличались от поляков, с этнических польских территорий, осознанием своего местного происхождения, сочетанием уважения к местным традициям с приверженностью польской культуре. Именно у них возник феномен “двойной” идентичности – *gente Lithuanus (vel Ruthenus) natione Polonus*. Интересно, что общественно-политическая позиция выражалась первым компонентом (“литвин”, “русин”). Это примечательное обстоятельство свидетельствует о том, что польская идентификация на Беларуси на уровне самосознания формировалась помимо политического контекста, который приобрела впоследствии.

В атмосфере краёвой идеологии двойная идентичность наполнялась различным содержанием: можно было чувствовать себя русским и белорусом (И. Красковский), поляком и литовцем (Д. Малиноускас, М. Ромэр), поляком и белорусом (Я. Маньковский, В. Чиж). Тем не менее, внешние обстоятельства, а именно подъем белорусского и литовского национальных движений способствовал смещению идентичности краёвцев в политический контекст. Появление политонимов “литовские поляки” и “белорусские поляки” обострило политическую ситуацию вокруг “польского вопроса”, который периодически возникал в разных контекстах. После разгрома восстания 1863–1864 г. польская политическая и культурная элита стремилась сохранить традиции собственной политической, социально-экономической, культурной и религиозной жизни. В межреволюционный период 1907–1917 г. сущностью “польского вопроса” стала защита интересов местной польской общественности, которые отождествлялись с интересами региона, однако в 1916 г. “польский вопрос” приобретает ярко выраженное национально-политическое содержание: целью является борьба за создание независимого польского государства и присоединение к нему так называемых “усходніх краёў” (“восточных окраин”).

“Польский вопрос” имел непосредственное отношение к судьбе белорусского национального проекта модерного типа. В 1870–1880 г. началось оформление белорусской национальной традиции. Вынужденные бороться с польской национальной идеей белорусы нашли союзников в лице *краёвцев* и даже стали использовать их идеологию. К движению *краёвцев* присоединялись белорусские и литовские деятели. Можно даже сказать, что краёвая идея стала частью белорусского национального движения. Одной из особенностей *краёвцев* было отсутствие стремления во что бы то ни стало приобрести как можно больше сторонников среди народа. Они всегда стремились к национальному согласию, что представлялось необходимым условием автономной и

единой Литвы. С другой стороны, некоторые из *краёвцев* в 1916–1918 годах фактически присоединились к белорусскому движению.

В белорусско-литовском регионе краёвая идеология фактически доминировала над польской национальной идеей с 1870-х г. до 1917 г. Она была выработана в публицистике Б. Яловецкого, Р. Скимунта, К. Скимунта, М. Ромэра, В. Жуковского, Л. Абрамовича и др. Ее основной идеей был постулат *гражданина края*, которого отличает патриотизм, самоотверженность, любовь к Белорусско-Литовской земле. *Краёвцы* представляли себя нацией литвинов или литовских поляков. Правда, их понятие политической нации восходило к “политической нации” РП (“paгод polityczny”). Краёвая идеология была представлена двумя основными направлениями: консервативно-либеральным и демократически-либеральным. При разных политических программах оба направления демонстрируют одну и ту же “местную” идентичность, типологически сходную с *тутэйшасцю*. Мы не можем однозначно утверждать, что идентификация “граждан края” была исторически связана с *тутэйшасцю*. Мы увидим здесь “генеалогическую” связь в смысле М. Фуко.

Идентификация, основанная на привязке к месту (“мы те, кто тут, здесь”), может быть понята по-разному. Можно считать ее примитивной формой или низшей ступенью этнической самоидентификации, а также трактовать ее как способ сохранения этнокультурной и политической нейтральности, но можно и увидеть в ней идеологический прием внешнего взгляда, маскирующий подлинный этнический состав региона (как при польской переписи белорусского населения) и т.п. Все это верно по отношению к конкретным обстоятельствам, ситуациям и носителям.

Смысл *тутэйшасці* богат за счет простоты: он задает огромное пространство интерпретативных возможностей. Причем не только концептуальных, но и собственно идентификационных. Привязка к месту (“тут”, “здесь”) парадоксальна. Она напоминает парадокс с понятием “завтра” — день, о котором мы говорим как о “завтра”, никогда не наступает, но вместе с тем, ретроспективно маркер “завтра” применим к любому дню, следующему за произвольно избранным “сегодня”; “завтра” — это “никогда” и “всегда”. Точно так же “здесь” — это везде и нигде (в отличие от “там”, которое нигде и везде). Я могу обозначить словом “тут” любое место, где нахожусь (живу, останавливаюсь и т.п.). В то же время, “тут”, понятое как стратегическая идентификация места, не имеет устойчивого содержания: все места разные. Поэтому “тут” — это конкретное место без своей эксплицированной уникальности. Данный парадокс снимается процессом: “тут” — это чистое место, содержание которого всегда только лишь возможно, или подразумевается где-то рядом. Идентификационная привязка к такому “чистому” месту представляет собой не что иное, как *ускользание*. Это отчасти подтверждается известным мнением о том, что “*тутэйшасць*” означала форму отказа от возможного выбора, нежелание признавать свою принадлежность к тому или иному этносу.

Тутэйшыя опасались за то, что такой выбор может нарушить традиционные формы совместной жизни и привести к конфликтам (Ю. Бардах). Если дистанцироваться от узкополитической трактовки, то *тутэйшасць* в нашем контексте становится не просто позицией политического нейтралитета, или патриотизмом малой родины, а особым *способом самоидентификации* (если угодно, субъективации): обретение себя здесь связано с *дистанцированием от других посредством уклонения от различаемых возможных вариантов*. По-другому говоря, из двух альтернатив идентификации, *тутэйшыя* предпочитают третью. Вероятно, корректные определения идентификации *тутэйшых* могли бы звучать как “мы — ни те, ни другие...”.

Идентификация по месту основана на логике различения, поскольку только различия, а не сходства (мест, этносов, культур), способны создать почву для наделяния

ценностью каждого социального субъекта в силу признания его уникальности, несводимости к другим.

Именно такая ускользающая идентификация, основанная на логике различения, отсылает к возможному присутствию, остающегося где-то за словами и ярлыками не-символизируемого реального содержания субъекта. Не оказывается ли подобная жизненная стратегия, предполагающая выпадение содержания самоидентификации из рефлексивного поля, наиболее надежным способом сохранения и передачи этого “исконного” содержания? Во всяком случае, рефлексия может довольствоваться *только указанием* на него, что само по себе очень важно с позиции минимизации возможных заблуждений. Здесь нет опасности принять себя за кого-то другого. О содержании речь не идет вовсе или оно предполагается атрибутивным, всегда уже заранее существующим. Таким образом, оно не представляет собой практическую проблему: захваченность процессом не дает повода к этому.

Опыт *краёвцев* демонстрирует идентификацию, сходную с только что описанной. Интересным оказывается само понятие краёвости: от “край” в смысле места, родины, но также и пограничности, т.е. удаленного, маргинального места. Для поляков, живущих в своём государстве, *краёвцы* – жители “восточных окраин” [Польши]. Для самих *краёвцев* идентификация была связана с местом, которое они считали своей родной землей – Белорусско-Литовским краем с центром в Вильно (Вильнюсе).

Еще в первой половине XIX века понятие *краёвец* означало местного жителя (уроженца), автохтона. Этот смысл сохранился и впоследствии. Особенность состоит в том, что место *краёвцев* – реальное и воображаемое одновременно: место, где они живут, и место исторического ВКЛ. Эта парадоксальность положения проявляется в совмещении утопизма и политического реализма. Избрание в качестве цели возрождения ВКЛ – утопический проект. Движение к месту, воспроизводимому в коллективной памяти, рассматривалось как восстановление исторической справедливости, т.е. коллективная память заслонила историческую (в терминах М. Хальбвакса, (Хальбвакс 2009)). Симптом такой подмены – отождествление интересов группы с историческими интересами региона.

Воображаемое *краёвцами* ВКЛ представлялось ими как некий аналог “золотого века”, в который нужно вернуться. Мотивируемая этим последующая политическая активность, напротив, свидетельствует о реализме. *Краёвцы* прекрасно понимают, в каких условиях им приходится действовать, реализуют вполне осуществимые проекты, участвуют в культурной и общественной жизни. Здесь проявляются те же несоответствия, которые, на наш взгляд, связаны с двойной, а фактически с тройной самоидентификацией.

В любом случае, думается, что *краёвость* фиксирует *гетеротопию* – есть место, которое одновременно аутентично, подлинно (это наше место, наш край) и вместе с тем – нет (его нужно восстановить, создать). Положение *краёвца* изначально эксцентрично: его подлинное место ускользает, он блуждает по периферии. Таким образом, это место по-настоящему есть (так как оно есть подобающее *краёвцу*) и, вместе с тем, его нет (поскольку оно не совсем то).

Мы не случайно воспользовались понятием гетеротопии в смысле места без места, предложенным М. Фуко. Правда, Фуко говорил о социальных гетеротопиях как об особых парадоксальных местоположениях, создающих принципиально релятивное неоднородное пространство. Это могут быть как кочевые местоположения, например, *Летучий голландец* есть гетеротопия в квадрате, так и места, являющиеся временными остановками кочующих, например, отель. Для М. Фуко важно было подчеркнуть социальную маргинальность таких мест. В отношении к обычной жизни они ненормальны: в них происходит то, что не должно или не может происходить, или должно происходить нигде.

Вместе с тем гетеротопии важны: они могут играть компенсаторную или дезавуирующую роль, будучи совершенным воплощением или крайней противоположностью социального порядка. М. Фуко полагал, что гетеротопии являются одним из основных типов местоположений наряду с утопиями. Утопии — местоположения без реального места. Они поддерживают с реальными пространствами общества отношения прямой или обратной аналогии. Но, все же, они принципиально нереальны. Гетеротопии — это реальные местоположения, которые сразу представляют, оспаривают и переворачивают прочие социальные местоположения. Это “контрместоположения”, реализованные утопии (антиутопии). В промежутке между утопиями и гетеротопиями располагается некий “срединный опыт, коим является зеркало” (Фуко 2006, стр. 196).

Насколько ясно из рассуждений М. Фуко, *зеркало* — это и утопия (отражение — это место, которого нет), и гетеротопия — это место, которое посредством отражения (т.е. отсутствующего места) передает мне реальное место, занимаемое мною. Глядя в отражение, я понимаю, что места, в котором я себя вижу, нет. Однако другого способа увидеть свое реальное место у меня нет: я вынужден признать свое место реальным, только после того, как увижу его нереальное отражение. Опыт зеркала показывает реальное в нереальном (содержание места в отражении) и нереальное в реальном: природу отражения (или зеркала), поставленную в необходимое отношение к моему реальному месту.

Мы думаем, что опыт *краёвой* идеологии похож на рационализацию и политизацию опыта, описанного выше. *Краёвцы* дают яркие примеры идентичности места. Представление о *краёвом* положении проявилось во взглядах таких идеологов как М. Ромэр, Р. Скирмунт, Б. Яловецкий и др. Вместе с тем видно, что идентификация, сходная с *краёвой*, формировалась до появления самого движения. Бабушка М. Ромэра из рода Богдановичей говорила: “Мы не являемся собственно поляками. Мы — русины. И хоть мы разговариваем по-польски и образуем политическое единство с Польшей, но по крови и национальности мы принадлежим к особой русинской общественности” (Смалянчук 2004:126). В дальнейшем в *краёвом* самосознании “русинская” идентификация не приобрела большого значения.

У *краёвцев* сформировалось достаточно четкое различие Беларуси, Литвы и Польши. Вместе с тем, как отмечал Ромэр, *краёвцы* не считали себя меньшинством, или представителями другого народа: они чувствовали себя полноправными автохтонами. Вспоминая свое детство, М. Ромэр писал, что все элементы *краёвой* общественности, — литовцы, поляки и белорусы, — воспринимались как неразрывное целое, несмотря даже на то, что различались языками (Смалянчук 2004, стр. 126). Сходного мнения придерживался В. Жуковский, отмечая, что для *граждан края* обладают ценностью все социальные круги. Е. Асмаловский, католик, считавший себя поляком по культуре и языку, признавался, что, поскольку не живет в Польше, имеет обязанности по отношению к своему краю, люди которого ему ближе (Смалянчук 2004, стр. 127).

Завершенный вид *краёвая* идеология приобрела в “Национальном катехизисе Литвы” Б. Яловецкого. Именно Б. Яловецкий ввел в публицистический обиход термин *гражданин края*. Он считал, что литовцы, поляки и белорусы, вопреки разным языкам, принадлежат одной нации, поскольку имеют сходный уклад жизни, обычаи и смысл существования. Идея единой нации свидетельствует о попытке построить коллективную память *краёвцев* в историческое сознание того времени. Видимо этого требовала необходимость политической активности и веских идеологических аргументов, которые, как нам кажется, не совсем соответствовали трансляции уникального способа самоидентификации (если, конечно, считать, что *краёвость* является развитием *тутэйшасці* или ее вариантом). Вместе с тем, идентичность местоположения как особый тип проявлялся даже в политической деятельности. Так, на лозунг литовского

национального движения “Литва для литовцев”, *краёвцы* ответили лозунгом “Литва для Литвы”. Предполагаемому месту для нации противопоставляется обустройство “чистого” места, где излишне говорить о нации с позиций объективных критериев.

У нас есть три инстанции идентификации предположительно единого процесса субъективации: литвин, поляк, *краёвец*. Учитывая тот факт, что “национальная” идентификация (“поляк”) изначально не связывалась с политическим контекстом, мы должны признать право на такую идентификацию за другими инстанциями. Например, можно считать, что *гражданин края (краёвец)* – политическая репрезентанта по отношению к другим (например, полякам Польши), *литвин* – внутреннее коллективное ощущение членов группы, а *поляк* – культурный атрибут. Если отбросить версию о подобной стратегии как фланерстве, когда идентификация наполняется содержанием всякий раз заново в зависимости от характера коммуникации, можно спросить: не является ли это самосознание идентичностью паломника идущего причудливыми путями к далекой цели? Наверняка, возможно объяснение тройной идентификации в рамках единого механизма, устанавливающего необходимые соответствия.

Вернемся к метафоре зеркала. “Глаз – зеркало – отражение – субъект” – замкнутая цепь, в которой рождается коллективное самосознание. Глаз смотрит в зеркало, где видит свое нереальное отражение и, благодаря прохождению взгляда через это утопическое место, устанавливается как субъект реального местоположения. В приведенном высказывании бабушки М. Ромэра подразумевается, что субъект с двойной идентификацией появляется, когда глаз видит в зеркале поляка, но не на месте поляка, а на месте русина. Невозможность оторвать себя от места дает ему понимание, что он не поляк, а русин. Однако здесь субъект не видит различия между иллюзорным и реальным пространством и является заложником местоположения.

Если отражение – утопия, то в случае с субъективацией краёвца коллективно ангажированный взгляд видит в зеркале поляка в пространстве ВКЛ (и, потому, – литвина). Предполагается, что отраженный субъект реален, а пространство ВКЛ, в котором он находится в отражении нереально и отдалено, т.е. различие реального и иллюзорного относится только к месту и его отражению, но не к субъекту. Между тем, субъекту необходимо реальное место, но понимание нереальности отражения не выявляет его. Впрочем, и не скрывает. Безусловность субъекта, симулякр места в отражении, и логика различения вынуждают субъекта не принимать в качестве своего никакого места в доступном пространстве между глазом и зеркалом. Здесь субъект видит только свои возможные границы. Так возникает ощущение регионального пространства идентификации, в данном случае, – “края”. Таким образом, тройная идентичность – процесс, в котором различные идентификации выступают как его моменты.

Конечно, предложенный подход является только одним из возможных. Но теперь можно полагать, что ни домодерное, ни модерное понимание нации не универсальны, поскольку в случае с региональной идентичностью мы имеем дело с особым субъектом, который не обязательно субстанциален, а скорее может быть описан как процесс самовоспроизводства или самоподтверждения. Подобный субъект воспроизводится не на идеологическом фундаменте (идеология является здесь одним из условий или конститутивных моментов): он оказывается собой за счет различия между нормативными идентификациями, рождаясь где-то в разрыве между ними. Принимая во внимание образы субъекта в современной культуре, можно сказать, что приведенный нами исторический пример краёвцев является показательным. Но не в смысле повторения истории или трансляции опыта идентификации, а в плане создания такого самосознания, которое было бы способно к принципиальной открытости и подвижности, не утрачивая при этом своей уникальности.

Бібліографія

- Plochy S. (2005) *The Origins of the Slavic Nations. Premodern Identities in Russia, Ukraine and Belarus*. Cambridge. Pp. 118–120.
- Грох М. (2007) *У нацыянальных інтарэсах*. АРСНЕ. – № 6, 7–8. стр. 159–188, 114–186.
- Дварчанін І.С. (1991) *Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве*. Мінск: Навука і тэхніка.
- Европейская перспектива Беларусі: інтэлектуальныя модели* (2007). Сост. О. Шпарага. Вільнюс: ЕГУ.
- Смалянчук А.Ф. (2004) *Паміж краёвасцю і нацыянальнай ідэяй. Польскі рух на беларускіх і літоўскіх землях. 1864 – люты 1917 г.* Санкт-Петербург: Неўскі прасцяг.
- Фуко М. (2006) “Другие пространства”. *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления, интервью*. Под общ. ред. В.П. Большакова. Москва: Праксис. стр. 191–204.
- Фурс, В. (2006) *Социальная философия в непопулярном изложении*. Вильнюс: ЕГУ.
- Хальбвакс М. (2009) “Коллективная и историческая память”. <http://magazines.russ.ru/nz/2005/2/ha2.html> (5.01.2009).

Summary

GENEALOGY OF IDENTITY ON THE TERRITORY OF BYELARUS' (Philosophical and Methodological Interpretation of “krajovasc” at the End of XIX – Beginning XX Century)

Tchoueshov Viktor, Padporyn Igor

The article is dedicated to philosophical interpreting of “krajovasc” (byelorussian noun “krajovec” means “citizen of the land, of our land”) as specific way of self-identification on the territory of Byelarus’ at the end of XIX – beginning XX century. The authors consider this identification reflects traditional specifics of regional self-consciousness, when “double” and even “triple” identity appears. This was defined by such history conditions of the shaping of national consciousness (polish, lithuanian and byelorussian) in given region as absence own state, united language, universal culture etc. The classical methodology of the identities study, as well as modernity understanding of nations could not reveal specifics of the regional consciousness. Its main particularity is in heterogeneous nature. Post-classical methodology allows describing regional identity in term of the place (topos) and process. According to M. Foucault’s ideas, authors offer to consider the consciousness of “krajowcy” as heterotopia – a paradoxical attaching to place (topos), allowing variety identification with conservation of consciousnesses unity. “Touteishasc” is considered as heterotopia also (byelorussian, “tout” – “here”), which is interpreted as “slipping away place identity”. The logic of the distinguishing using by such identifications subject, gives him possibility practically to evade from proposed alternatives. “Triple” identity of “krajovec” (“lithuanian”, “pole”, “citizen of the land”) also can be explained with standpoint of processional approach. In this instance, the different self-identifications appear as moments of the united process that possible to explain by metaphore “mirror”. Thereby, on the territory of Byelarus’ were formed ways of identifications, excluding modernity understanding of nations, and implying mobility and openness of identity together with conservation of subject originality.

Kopsavilkums

IDENTITĀTES ĢENEALOĢIJA BALTĶRIEVIJAS TERITORIJĀ (jēdziena “krajovasc” filozofiski metodoloģiskā interpretācija XIX gs. beigās – XX gs. sākumā)

Viktors Čuješovs, Igors Podporins

Rakstā tiek izskatīta jēdziena “krajovasc” filozofiskā interpretācija, kas saistīta ar specifisku pašidentifikācijas virzienu Baltkrievijas Republikā XIX gs. beigās – XX gs. sākumā. Raksta autori secina, ka šāda identifikācija izpaužas reģionālās pašapziņas tradicionālajās īpatnībās, kur sastopama dubultā vai trīskāršā identifikācija. Pašidentifikācijas specifika saistīta ar dažām vēsturiskām īpatnībām dotajā reģionā, un ar to, ka nepastāv sava vai vienota valsts, kopīga valoda, universāla kultūra utt.

Identitātes pētījumu klasiskajā metodoloģijā, kā arī mūsdienu izpratnē jēdzienu *natio* nevar atdalīt no reģionālās pašapziņas jēdziena. Galvenā atšķirīgā tā iezīme ir heterogēnā (neviendabīgā) būtība. Neoklasiskā metodoloģija pieļauj reģionālo identitāti raksturot ar vietas (toposs) un procesa jēdzieniem. Saskaņā ar M. Fuko izpratni, jēdziena “krajovasc” saistība ar heterotopiju pieļauj, ka paradoksālā piesaistīšana vietai (toposam), apziņas vienība saglabā daudzas identifikācijas. Jēdziens “touteishasc” (*тутэйшыя* – baltkr. val.) tiek analizēts kā heterotopija (baltkrievs, šeit) un interpretēts kā vietas jeb lokālā identitāte. Trīskāršo identifikāciju jēdzienā “krajovasc” (“lietuvietis”, “polis”, “šīs zemes pilsonis”) arī var izskaidrot ar procesa pieeju. Šajā gadījumā dažādas identifikācijas izpaužas kā vienota procesa aspekti, ko var izskaidrot ar metaforu *spogulis*. Tādējādi var teikt, ka Baltkrievijas Republikā ir izveidojušās vairākas identitātes, kas nav saistītas ar “nācijas” mūsdienu izpratni, un tās sevī ietver: atvērtību, dinamismu, unikalitāti, kā arī nav saistīts ar zaudējuma izjūtu.

СТРОИТЕЛЬНАЯ КЕРАМИКА ЛАТГАЛИИ: ИСТОКИ, РАЗВИТИЕ ПРОИЗВОДСТВА, ПРИМЕНЕНИЕ, КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ (X В. – НАЧАЛО XX В.)

Олег Папсуевич

В Латвии, в том числе в Латгальском регионе, производство строительной керамики имеет глубокие исторические корни, богатые давние традиции и является одной из важнейших отраслей промышленности. Однако история строительной керамики в Латвии очень мало изучена и лишь фрагментарно освещена в литературе.

В статье представлено исследование развития производства и применения строительных керамических материалов и изделий с раннего средневековья до начала XX века, описаны важнейшие культурно-исторические архитектурные сооружения со своеобразным “кирпичным стилем” (замки, крепости, храмы, дворцы), в строительстве которых использовалась латгальская строительная керамика — кирпич, черепица, плитка, печные изразцы и др. Особое внимание в работе уделено изучению развития производства основного строительного материала — кирпича и крупнейшим кирпичным заводам Латгальского региона в XIX веке.

Ключевые слова: история керамики, строительная керамика, архитектура, Латгальский регион.

Введение

Самым древним связующим раствором, которым пользовались люди, была глина (древнегреч. — *keramos*). Когда-то люди складывали свое жилище из камней, которые можно было поблизости найти, собрать или отколоть, а для “склеивания” этих камней как нельзя более подходила глина. Особенность глиняного теста — пластичность в сыром состоянии и способность отвердевать при высыхании — использовалась людьми с незапамятных времен. Ком глины, обожженный в костре, был самым первым искусственным камнем, полученным человеком. Глиняный кирпич был первым керамическим строительным материалом древних мастеров. История его более 10 тысяч лет. В дельте Нила найдены обожженные куски глины, возраст которых 12 тысяч лет. В Древнем Египте и Месопотамии кирпич научились обжигать за 3 тысячи лет до нашей эры. В XVI веке до н. э. в Египте кирпич обжигали в печах. Позже кирпич и черепицу в качестве ценного строительного материала использовали строители Древней Греции и Рима. Самый обыкновенный кирпич был не только конструктивным элементом в здании, но и создавал архитектурную гамму, “кирпичную архитектуру”.

Производство керамических строительных материалов и изделий является одной из старейших и богатейших традициями отраслей промышленности Латвии (Eiduks 1940; Vaivods 1962; Васильев 1959, стр. 33–44). В Латгальском регионе также накоплен большой опыт производства традиционных, весьма необходимых для нужд народного хозяйства керамических строительных материалов — кирпича, черепицы, стеновых блоков, дренажных труб, керамзита и других.

Еще в недалеком прошлом керамический кирпич был незаменимым, основным строительным материалом. Не случайно, что на гербах городов Лудзы и Цесиса изображены каменные стены из красного кирпича, символизирующие мощь, самостоятельность и значимость города. На гербе Даугавпилса также видна крепостная стена, построенная из керамического кирпича, произведенного в Динабургском уезде (Казак 1987).

Кирпич, керамзит, черепица, керамическая плитка и другие изделия из глины и в наши дни не потеряли свою популярность. Благодаря ряду положительных эксплуатационных свойств — долговечности, прочности, огнестойкости, гигиеничности, водостойкости, декоративности, химической стойкости — и экономически выгодному производству, низкой себестоимости некоторые виды строительной керамики по-прежнему являются незаменимыми и наиболее распространенными в строительстве. Особенно широко керамзит, аглопорит и другие материалы из пористой керамики используются в США, Западной Европе, России.

Многочисленные холмы Латгалии хранят в своих глубинах богатейшие запасы глины, побуждая к творчеству художников и любителей прикладного искусства. Латгальская декоративная керамика — вазы, тарелки, подсвечники, свистульки, другие изделия как народное прикладное искусство — широко известно не только в Латвии, но и далеко за ее пределами (Pujāts 2002). Здесь нельзя не отметить выдающихся мастеров — кавалеров высшей награды Латвийской Республики — ордена Трех Звезд, П. Ушпелиса и П. Чернявского (1923—1997). В то же время строительная керамика Латгальского региона, несмотря на значимые и неоспоримые ее достижения и успехи производства в прошлые времена, не нашла должного отражения в научной литературе. История ее практически не освещена, а индустриальное наследие не исследовано. Сравнительно много внимания сегодня уделяется описанию наших замечательных памятников архитектуры, храмов, дворцов, их истории (и это весьма достойно похвалы!), однако очень мало сведений имеется о материалах, из которых построены эти великолепные сооружения.

В опубликованном в 1959 году обзоре Ю. Васильева (1928—1993) “О производстве и применении кирпича в Латвии” (Васильев 1959, стр. 33—44) данные о производстве кирпича в Латгальском регионе отмечены лишь в связи со строительством Динабургской крепости в первой половине XIX века. Полезные ископаемые Латвии, в том числе залежи глины в Латгальском регионе, описали в 1961 году в своей книге Ю. Эйдук (1904—1986) и М. Калниньш (1893—1986), однако развитию производства керамического кирпича в Латгалии уделили весьма скромное место (Eiduks, Kalniņš 1961). А. Зейда (1932—1984) в объемистой публикации (на 70 страницах) о печах обжига кирпича и извести в Латвии в период феодализма лишь между прочим упоминает некоторые печи в помещичьих хозяйствах Латгальского края (Zeida 1962, 111.—181. lpp.). Известный историк промышленности Ю. Енш в своем подробном обзоре (117 страниц) “Из истории развития промышленности Латвии конца XVIII в. — 1860 г.” (Jenšs 1962, 183—300 lpp.) также только несколько десятков строк посвятил производству кирпича и других керамических изделий в Латгалии. Некоторые данные о производстве керамических материалов в Латгалии содержатся в небольшой по объему книге В. Ритенберги и В. Домбровской “Химия в Латвии раньше и сейчас” (Ritenberga, Dombrovska 1968).

Факт, что история строительной керамики Латгальского региона мало и лишь фрагментарно освещена в литературе, объясняется, по-видимому, недостатком соответствующих документальных источников, так как архивы, книги, указы и другие ценные исторические документы истории Даугавпилса, Краславы, других городов и усадебных библиотек Латгалии сохранились фрагментарно.

Цель данной работы является исследование истоков и развития технологии производства строительной керамики, главным образом кирпича, периода от раннего средневековья до начала XX столетия, при этом произвести обзор использования керамических изделий и материалов в строительстве, отметить важнейшие сооружения “кирпичной архитектуры” Латгальского региона.

Строительная керамика времен латгальских княжеств и Ливонии (V в. – 1561)

Археологические раскопки древних поселений латгалов свидетельствуют, что первые керамические изделия на современной территории Латгальского региона появились еще 4500 лет до нашей эры (поселение Оса на берегу речки Пиестиня Лубанского бассейна) (Zagorskis 1965, 35.–50. lpp.). Остатки глинобитной печи и куски пористой керамики найдены также на месте археологических раскопок поселения Упесгала лисис на правом берегу старицы Берзпилс. Это поселение среднего неолита относится к 3-ему тысячелетию до н. э. (Loze 1995, 11.–32. lpp.).

В V–X вв. нашей эры на замковой горе Дигная, строения возводили на основе из кругляка, покрытого поперек сучьями, берестой и затем глинобитным клоном из глины и песка. Для обогрева помещений использовали глинобитные печи и очаги каменной кладки (Urtāns 2006). Начиная с X века, когда в Ерсике образовалось протогосударство, Дигнайский замок по сути превратился в предместье городища Ерсика.

При раскопках замковой горы Селпилс также обнаружен глинобитный пол строения X века. Как и в Дигнае, помещения здесь обогревали очагами каменной кладки и глинобитными печами. Печи использовали на протяжении многих лет, и их многократно обновляли (Urtāns 2006). X–XII вв. – время, когда происходит поселение латгалов на новых землях, хозяйственное их освоение, приспособление к постоянной самостоятельной жизни (Zeile 1996, 30. lpp.). Так, например, с этой целью в позднем каменном веке оштукатуренные глиной строения возводили обитатели Ратиниевской замковой горы в Резекне (Urtāns 2007, 51.–60. lpp.).

В X–XIII вв. в городище Ерсика, используя глину в качестве строительного материала, неоднократно проводились работы по сооружению основательных укреплений. Из кругляка, сучьев, сплетенных ивовых прутьев изготавливали камеры, которые заполняли глиняным тестом. В культурном слое XII века найдены остатки глиноплетня решетчатой конструкции (Vilcāne 2002, 39–45 lpp.). Армированная постройка подобного типа является не что иное, как предшественник немецкого *фахверка*, который в XVII–XVIII вв. был распространен в Земгале, Курземе и Риге, реже встречался в Видземе, и еще реже, в Латгалии. Глинобитные дома типа фахверка непригодны в климатических условиях Балтии, т.к. от сырости они постепенно разрушаются (Zviedrāns 2003, 48.–53. lpp.).

В XII – начале XIII века протогосударственные образования Латгалии достигли своего наивысшего развития, которое навсегда было прервано (1209 г.) нападением немецких рыцарей (Kemps 1991). В городище Ерсика, для обогрева помещений клали печи с глиняногранитным сводом и глинобитным подом; глиной штукатурили стены домов (Vilcāne 2002, 39.–45. lpp.). Во второй половине позднего железного века (XII в.) глинобитные печи клали также в Асоте. Здесь эти печи использовали не только для обогрева жилья и приготовления пищи, но и также для ремесла, например, для выплавки металлов (печи диаметром до 2 м) (Vilcāne 1998, 41.–57. lpp.).

На территории Латвии до нашествия немецких рыцарей каменных строений люди еще не знали. Местное население свои оборонительные укрепления строили из дерева, земли и глины, реже – из булыжника. В свою очередь, первые замки рыцари Ордена меченосцев строили только из булыжного камня и доломита. Но вскоре, уже в 20-ые годы XIII века, когда на территории Латвии начало развиваться производство кирпича, в строительстве замков стали применять также кирпич – вначале, главным образом, для облицовки фасада зданий, дверей, окон, карнизов, для создания других тонких архитектурных конструкций для того, чтобы замок имел привлекательный внешний вид. Уже к концу XIII века на территории Латвии было построено 25 рыцарских

каменных замков или $\frac{1}{4}$ часть их общего числа (Klešņiks 2004, 211.—220. lpp.). Кирпичным камнем и булыжником укрепляли также замки из дерева.

Производство кирпича на территории Латвии начало развиваться, главным образом, на берегах Лиелупе, Венты и Абавы. Совмещая изготовленный здесь кирпич с гранитным камнем, доломитом и известью, в Курземе, Земгале и Видземе строили первые каменные замки, храмы (Домский собор, соборы Св. Екаба и Св. Яна), а также другие строения в Риге и ее окрестностях. В Латгалии также во многих средневековых замках и оборонительных укреплениях вместе с гранитным камнем встречается кладка из кирпича. В зависимости от того, в каком количестве и какого качества, формы, размера, из какого исходного сырья были изготовлены кирпич, черепица или другие изделия из глины, можно судить об уровне развития производства строительной керамики того периода времени, когда строили те или иные сооружения.

Первое оборонительное сооружение из камня и кирпича, построенное немецкими рыцарями в Латгальском крае, был Крустпилсский замок (Крейцбург). Созданный в 1237 году Рижским архиепископом Николаем Магдебургским замок хранит в себе тайны более чем 700-летней строительной истории (“замок Креста” многократно перестраивали после разрушений). Для первоначального строительства замка и для его восстановления (после взрыва в 1577 году) использовали булыжник и известь, а также кирпич, который изготовляли вблизи замка. Окрестность Крустпилса, как известно, богата залежами глины. От первой построенной крепости до наших дней сохранились только отдельные фрагменты каменных стен (Berķe 2000, 171.—180. lpp.).

Типичным оборонительным сооружением, в котором сочетались три важнейших строительных материала того времени — булыжник, дерево и кирпич — был рыцарский замок Волкенберг на горе Маконькалнс, остатки развалин которого еще сохранились на берегу озера Разна (Zeļenkova 2004, 206.—211. lpp.). Этот замок был одним из древнейших укреплений рыцарей у восточной границы Ливонии. В исторических документах он впервые упоминается в 1263 году (по другой версии — в 1252 году). Замок Волкенберг имел только одну каменную стену, возведенную в основном из булыжника и, в некоторых местах, из кирпичной кладки. Размеры кирпича, установленные архитектором В. Нейманисом (1849—1919), были — 30 x 14,5—15 x 8—8,5 см (Caune, Ose 2004).

Для сооружения Резекненского орденового замка (1264—1324 гг.) в качестве строительного материала использовали в основном крупный необтесанный гранитный камень, а кирпичом облицовывали проемы окон и дверей. Кирпичным щебнем и мелким булыжником заполняли щели в стенах между валунами (Caune, Ose 2004).

XIV век — время расцвета строительства средневековых замков. Для их строительства требовалось огромное количество прочных и пожаростойких строительных материалов. Поэтому в это время вблизи городищ все чаще начали строить “кирпични” — полевые печи для обжига кирпича. Производство строительной керамики начало развиваться и на территории современной Латгалии. Со временем керамический кирпич и здесь стал основным строительным материалом для возведения фортификационных сооружений.

Используя булыжник, известняк и кирпич большого размера в качестве основного строительного материала, в 1313 году магистр Ливонского ордена Герхард фон Йорке на месте сожженного деревянного Динабургского замка построил новый, каменный замок (Barkovska 2007, 26—31 lpp.; Львов 1913). Стены западной и южной стороны замка были построены из булыжника, а внутри помещений стены были обшиты кирпичом. В 1888 году В. Нейманис, проводя раскопки, нашел изразцы, черепицу, исследовал и определил размеры кирпича: 30 x 14 x 10 см. Кирпич в северо-западной части замка с несколько иными размерами (27 x 13—14 x 7—8 см и 29—30 x 14 x 9 см) нашел Э. Мугуревич (Caune, Ose 2004). Динабургский замок был одним из наиболее мощных

и значимых замков в Ливонии (Львов 1913). До наших дней он не сохранился. Русский историк А.П. Сапунов (1851–1924) писал, что в начале XIX века развалины замка еще виднелись на поверхности земли (Сапунов 1893). Местные крестьяне кирпич и камень продавали тогда для строительства новой Динабургской (Даугавпилсской) крепости.

Из бутового гранитного камня и керамического кирпича с характерной “кирпичной архитектурой” в 1399 году местр Венемар фон Бригений на месте древнего поселения Лудзы, которое было обжито еще в каменном веке, построил самый большой, в пределах Латгальского края, замок в Ливонии. Что касается строительной техники и материалов, то это сооружение также превосходило все другие замки на востоке Ливонии (Kemps 1991). Как и в случае Турайдского замка, в строительстве этого трехэтажного массивного каменного сооружения с шестью башнями кирпич был основным строительным материалом, тогда как в других замках он играл роль главным образом облицовочного материала (Caune, Ose 2004). С сопроводительной статьей Г. Мантейфеля (1832–1916) полуразрушенные стены этого замка изображены в альбоме “Terra Mariana 1186–1888” (стр. 51), подаренном в 1888 году папе Римскому Леону XIII (1810–1903) (Soms 2003, 45.–49. lpp.).

В XV веке кирпич и черепицу начали изготавливать и использовать также и для возведения помещичьих строений, о чем свидетельствуют материалы археологических раскопок в Индрицком имении, которое впервые упоминается в манускрипте 1471 года (Zariņa 1990, стр. 18–19; Zariņa 1996, стр. 7–19). От строений XV и первой половины XVI века сохранился погреб жилого дома. Стены погреба были сложены из крупного булыжника, “склеянного” глиной. Здесь же находилась и отопительная печь, топка которой образована пятью кирпичными арками. Хозяйственная печь, которая находилась в пристройке, имела кирпичный свод и глинобитный пол. Деревянное здание над погребом имело черепичную крышу. Надо заметить, что Индрицкое имение с самого начала создавалось как крепость с теми же характерными элементами, что и большие каменные замки.

Проводя обзор средневековых замков Ливонии на территории Латгальского края, важно отметить еще один – Краславский замок первой половины XVI века. Каменные стены толщиной от 1 до 1,4 метра этого замка были сложены из булыжника и кирпича (Caune, Ose 2004).

Строительная керамика Латгалии во времена польских Инфлянтов (1561 – 1772)

Следует заметить, что не сразу и повсюду кирпич стал одним из основных строительных материалов. Прошло много времени, пока он вытеснил своего конкурента – булыжник как из фортификационных, так и из других сооружений. Помехой широкому применению кирпича в средневековье была сравнительно высокая его стоимость, так как для заготовки и обработки глиняной массы, формирования и обжига кирпича, заготовки топлива (дров) необходимы значительные ресурсы. Поэтому нередко предпочтение отдавали дешевому булыжнику и даже известняку. Однако в то же время кирпич имел бесспорные конструктивные преимущества, которые обеспечили ему будущее. Кроме того, благодаря строго определенной форме и интенсивно красному цвету, кирпич выделялся среди других строительных материалов еще и в эстетическом смысле. Обладая привлекательной внешней окраской, он имел вид прямоугольного параллелепипеда, квадрата, трапеции, треугольника, других геометрических фигур. Эти и другие примечательные свойства керамического кирпича обусловили в совокупности особенность применения его в строительстве эпохи средневековья. В архитектуре быв-

ших государств на теперешней территории Германии и Балтии в XIII–XVI вв. возник так называемый стиль “кирпичной готики” (Brūģis 1996; Zilgalvis 1998).

В конце XVI и в XVII веке, когда в результате Ливонской войны (1558–1583) территория Латгалии была включена в состав Речи Посполитой (*Польская Ливония*, или *Inflanty poliskie*), наступили сравнительно мирные времена, что дало импульс строительству новых, каменных храмов, дворцов и других сооружений в имениях на всей территории бывшей Ливонии. В 1567 году последний магистр Ливонского ордена, первый герцог Курземе Готхард Кетлер (1517–1587) издал приказ построить лютеранские кирхи в Демене, Бебрене, Дигнае, Медуми, Калкунах и в имении Дидрихштейн у реки Лауцеса (*Ilūkstes aprīķa..* 1937; Kotovičs, Petračonoks 2008). Несомненно, что необходимые для возведения этих храмов строительные материалы (кирпич, черепица, известь, бут) были изготовлены рядом со стройплощадкой. Исходного сырья для производства керамических изделий в этих местах вполне достаточно. Большие запасы пригодной глины, как сейчас известно, имеются в ряде месторождений Даугавпилского района (Калкуны и Калкуны II, Беркенели (Калкунская волость), Эзерниеки и Эгипте (Медумская волость), Яньюциемс (Деменская волость), Тартаки (Скрудалиенская и Вецсалиенская волости)) (*Daugavpils..* 2008). Залежи слоистой безкаменной глины также встречаются почти в каждом крае Латгалии.

В глинах могут быть примеси, снижающие температуру плавления при обжиге кирпича: карбонат кальция, полевои шпат, оксиды железа и другие. Часто встречающаяся примесь оксида железа придает глине привычную красную окраску. Для производства кирпича использовали обычно интенсивно красные глины, добавляя иногда глину другого цвета и песок в количестве 10–25%. Прежде чем формовать кирпич, заготовленную глину оставляли вылежаться в течение года на открытом воздухе, для придания ей пластичности и формовочных свойств керамической массы. Печи для обжига кирпича строили обычно там, где планировали возводить строение. Из-за высокой цены на кирпич многие помещики стремились наладить в своих имениях собственный кирпичный промысел.

Большие количества кирпича и других строительных материалов были необходимы для создания новой крепости, которую после разрушения Динабургского замка в 1577 году начали строить воины царя Ивана IV Грозного (1530–1584) на правом берегу Даугавы между двумя оттоками в устье речки Шуницы (Львов 1913). С трех сторон крепость имела шесть небольших бастионов (строительство не было полностью закончено). В 1582 году крепость и город, который возник на северной стороне крепости, дополнительно укрепил польский король Стефан Баторий (1533–1586) (Казак 1987; Львов 1913). Необходимые строительные материалы – кирпич, известь и другие – изготовляли, по-видимому, у озера Шуню или в другом ближайшем месте. Однако точное место и объем производства печей обжига кирпича и извести из-за отсутствия письменных документов установить нет возможности (все архивы Динабурга XIII–XVI вв. сгорели во время пожара в городе в 1863 г.). Данная крепость (т.н. – Старая Динабургская крепость) до наших дней не сохранилась. В 1810 году, когда началось строительство новой Динабургской (Даугавпилсской) крепости, еще были видны развалины цитадели Ивана IV Грозного (Львов 1913).

В конце XVI века уже появились первые письменные сведения о печах для обжига кирпича в Латгалии: одна такая печь была построена в имении Козопова Лудзенского уезда. Кирпич использовали для нужд имения, ремонта и перестройки зданий (Zeida 1962, 111.–181. lpp.). Однако каких-либо определенных данных о производстве кирпича в Латгальском крае как в XVI, так и в XVII веке в литературных источниках не имеется, хотя в это время уже повсеместно развивалось строительство каменных зданий. Так, например, в 1650 году помещик Хейнрих Тинен построил в Таборской волос-

ти, в готическом стиле, Элернский римско-католический костел. На крестообразном своде этого храма изящно выделяются краснокирпичные “ребра”. Капеллу из кирпича, в имении Пилскальне, в 1697 году построил граф Зиберг.

Поистине победоносное шествие строительной керамики в Латвии, в том числе в Латгалии, началось только в XVIII веке, в эпоху просвещения, когда кирпич и другие изделия из глины все более широко и чаще стали применять в строительстве храмов, городских зданий, различного рода укреплений. В помещичьих имениях вместо строений из булыжника и доломита возникали кирпичные дворцы и дома с красными черепичными крышами. Важное значение имели конструктивные преимущества кирпича: если строения из гранитного камня были очень массивные и громоздкие, то кирпичные конструкции отличались значительно меньшим весом и объемом, а сооружение в целом приобретало привлекательный внешний вид. Для внутренней облицовки стен, полов, печей, каминов из обожженной глины изготавливали керамические плитки — изразцы — различного вида: плоские, рельефные, орнаментированные, покрытые с лицевой стороны глазурью. Костел в Аулее был первым каменным храмом в барочном стиле, построенным из кирпича в Инфлянтии в 1709 году иезуитами (на средства помещика Гонсиевского).

Первые документальные сведения о производстве кирпича в Динабурге (Даугавпилсе) относятся к 1765 году. В материалах ревизии, проведенной польскими властями, упоминается, в частности, что иезуиты имеют “кирпичню” на городских землях (Довгялло 1903). Организация кирпичного производства здесь было связано со строительством целого комплекса первых крупных каменных зданий — иезуитской коллегии, собора, школы и других. Поистине выдающийся по своей архитектонике и художественному значению, каменный храм середины XVIII века построили иезуиты в Динабурге. Огромное здание они создавали при содействии великого канцлера Польского королевства Яна Адама Борха, знатока искусств и архитектуры, который 13 мая 1737 года собственноручно символически заложил первый кирпич. Он же пригласил знаменитого архитектора Франческо Бартоломео Растрелли (1700—1771) (Kudiņš 1990, 4. lpp.). Однако об авторстве проекта и годах строительства храма нет единого мнения. Согласно другой версии проект собора разработал итальянский архитектор Карло Франческо Ронделли или, возможно, архитектор Иоганн Кристоф Глаубиц (ок. 1700—1767) из Силезии (Kaminska 2000, 142.—154. lpp.). Годы строительства называют весьма разные: 1731, 1737—1746, 1737—1757, 1746—1769. Для строительства храма в Динабурге требовалось много кирпича, извести, гранитного камня и других стройматериалов. Поэтому иезуиты добились увеличения мощности городской кирпичеобжигательной печи с 40 тысяч до 136 тысяч штук кирпича в год. Качество продукции контролировал Бенедикт Мезмер (Kudiņš 1990, 4. lpp.).

Динабургский костел иезуитов, разрушенный в 1944 году во время бомбардировки крепости, считался одним из лучших образцов барокко, выдающимся памятником строительного искусства Латгальского региона. Еще сохранившийся мощный фундамент (основание) храма с тоннелями, лабиринтами, галереями, свидетельствует об отличном качестве строительной керамики — кирпича — и хороших мастерах, имена которых неизвестны. В 1951 году рижский архитектор Бруно Артманис провел инвентаризацию развалин храма (позже развалины были снесены). Несколько кирпичей, найденных на территории крепости, в 1962 году исследовал архитектор Леон Плауциньш (Kaminska 2000, 142.—154. lpp.). Несколько важнейших памятников архитектуры, в строительстве которых использовался кирпич и другие изделия из глины, приведено в 1 таблице.

1. таблица

Некоторые памятники архитектуры Латгальского региона, в строительстве которых использовалась керамика (XVIII – начало XX в.)

Строение	Годы строительства	Архитектурный стиль, архитектор	Основатель, собственник
Динабургский костел иезуитов (не сохранился)	1737–1746	Барокко, Франческо Бартоломео Растрелли	Орден иезуитов
Дагдская римско-католическая церковь	1743–1770	Барокко	Помещик Я.А. Гильзен
Илукстский костел иезуитов (не сохранился)	1754–1769	Барокко, Том Жебраускас	Орден иезуитов
Краславская римско-католическая церковь	1755–1767	Барокко, Антонио Паракко	Граф К.Л. Платер
Пиедруйская римско-католическая церковь	1759–1774	Барокко, Антонио Паракко	Католическая община
Пасиенская римско-католическая церковь	1761–1770	Барокко	Католическая община
Дворец графов Платеров в Краславе	1765–1791	Барокко, Доминик Паракко	К. Л. и А. Л. Платер
Аглонская базилика	1768–1780	Барокко, Антонио Паракко	Орден доминиканцев
Вараклянский замок Борхов	1783–1789	Классицизм, Винченцо Мадзотти	М. Я. Борх
Динабургская (Даугавпилсская) Крепость	1810–1878	А. Штауберт (инженер Е. Ф. Геккель)	Военное ведомство России
Православный Александро-Невский собор в Даугавпилсе	1856–1864	Барокко, Константин Тон	Православная община
Прейльский дворец Борхов	1860–1865	Неоготика, Г. Шахт, А. Белецкис	М. Ю. Борх
Ницгальский костел	1862–1863	Неоготика	Граф Г. Платер-Зибберг
Вецсалиенский дворец (Червонка)	Ок. 1870	Неоготика	Барон фон Ганн
Ансамбль имения в Каменце	До 1875	Неоготика	М. Реут
Гривская римско- католическая церковь	1881–1889	Неоготика	А. фон Эттинген
Вилякская римско-католическая церковь	1884–1891	Готика, Флориан Выгановский	Графиня А. Липпе-Липская
Резекненский римско-католический кафедральный собор	1888–1902	Псевдоромантический стиль, Флориан Выгановский	Католическая община
Дворец Эттингена в Калкунах Эттинген	1890–1892	Вильгельм Нейманис	Граф А. фон Эттинген
Кирха Мартина Лютера в Даугавпилсе	1893	Псевдоготика, Вильгельм Нейманис	Лютеранская община
Бибренский дворец	1896	Неоренессанс, Ян Леандро Маркони	С.К. и Я.М. Платери-Зиберги
Извалтская римско- католическая церковь	1896	Неоготика	Пробст А. Балтейс

Продолжение таблицы 1 см. на с. 92

Пустынский (Робежниецкий) костел	1897–1899	Романский стиль	Пробст С. Малаховский
Римско-католическая церковь Непорочного Зачатия в Даугавпилсе	1902	Необарокко, Вильгельм Нейманис	Католическая община
Православный Борисо-Глебский собор в Даугавпилсе	1904–1905	“Неорусский” стиль и барокко	Военное ведомство Российской империи
Дворец Лузнавского Поместья	1905–1911	Формы югендстиля и эклектизма	С. Кербедз

Источник: Bruġis 1996; Kaminska, Bistere 2006; Zilgalvis 1998.

Вскоре после строительства Динабургского собора иезуитов в стиле сдержанного барокко со своеобразным крестовидным куполом и каменным сводом из кирпича была возведена Дагдская римско-католическая церковь, основателем которой был Ян Август Гильзен (Хилзен), один из богатейших помещиков Инфлянтов, видный деятель культуры Латгальского края того времени, автор книги “Инфлянты” (*Inflanty*). Возможно, что кирпич для строительства костела в то время изготовляли в деревне Цугельня (название от польского *cegielnia* – кирпичный завод), что недалеко от Дагды между деревнями Зелевци (Зелли) и Богдани (*Дагда..* 1981).

В середине XVIII века возле Краславы во времена графа Константина Людвиг Платера (1722–1778) существовало кирпичное производство, снабжавшее строительной керамикой ряд новостроек в центре местечка, таких как ратуша, библиотека и приходской храм – кафедральный собор Инфлянтского епископата. В самой Краславе ремесленники, приглашенные из Польши и Германии, создали производство печных изразцов, ювелирные мастерские, ткали бархат и сукно (Букевича 1999, стр. 5). Кирпичное производство находилось примерно в двух километрах от места строительства храма, и исполнители тяжелого труда, крепостные люди, местные крестьяне передавали друг другу по цепочке кирпич от обжигательной печи до стройплощадки. Возможно, что глину для изготовления кирпича добывали в Балтицком месторождении, где, как сейчас известно, имеются богатые залежи глины (Stinkule 1994, 112. lpp.), а в прошлом столетии еще работал кирпичный завод.

Болеслав Брежго (1887–1957) в своем труде “Латгальский инвентарь и описание генеральных землемерных работ 1695–1784” (Brežgo 1943) упоминает, в частности, два кирпичных завода в Резекненском уезде: один в имении Зосна в деревне Тучева и второй в имении Янополе. Кирпич на этих заводах изготовляли местные барщинные крестьяне для нужд имения.

Строительная керамика Латгальского региона в составе Российской империи (1772 – начало XX в.)

Несмотря на то, что Динабург находился у выгодного водного пути по Даугаве и в ближайшей местности имелись богатые залежи глины, кирпич здесь до конца XVIII века производили в небольших количествах. Объясняется это тем, что Динабургский уезд долгое время был политически и экономически отделен от других краев Латвии и Риги, а глина здесь не была первого сорта, так как содержала значительное количество карбоната кальция. Производство строительной керамики в Динабургском уезде начало стремительно развиваться только в конце XVIII и в начале XIX века, когда Латгалия и затем Курляндская губерния (1795 г.), в том числе Земгале, вошли в состав Российской империи. Установление тесных экономических связей с городами Селии, в

первую очередь с Гривой и Илуксте, и прямой водный путь по Даугаве до Риги — все это способствовало развитию промышленности города Динабурга и уезда. В конце XVIII века кирпичные заводы в уезде создаются крупными помещиками — графом Дитрихом фон Кейзерлингом на мызе Калкуны и графом Модем в имении Юзефова.

Развитию производства керамических изделий и материалов в Динабургском уезде в первой половине XIX века особенно способствовало строительство новой Динабургской (Двинской, Даугавпилсской) крепости, являющейся прекрасным образцом военно-фортификационной архитектуры начала XIX столетия. Строительные работы были начаты в 1810 году на правом берегу Даугавы по плану, разработанному инженером полковником Е. Гекелем. Одновременно на левом берегу Даугавы на том месте, где находилось поселение еврейских мелких торговцев и ремесленников Ерусалимка (Иерусалимка), было начато строительство Мостового прикрытия. Для обеспечения строителей крепости необходимыми стройматериалами был сооружен известковый, а в районе Старого Динабургского замка — казенный кирпичный завод, откуда готовый кирпич доставляли к месту строительства на барках водным путем по Даугаве. Кроме того, использовались камни и кирпичи Старого замка, которые местные крестьяне продавали подрядчику, поставившему материалы для строительства новой крепости (Казак 1987; Сапунов 1893). Непонятно, исходя из каких соображений было решено основать кирпичный завод у Старого замка в 18 километрах от строящейся новой крепости, если в ближайших “окрестностях Динабурга имелся налицо в изобилии отличный материал для изготовления кирпичей” (Львов 1913). Князь И. Львов, бывший комендант Динабургской (Двинской) крепости, в этом ошибочном решении находит вину Е.Ф. Гекеля.

После Отечественной войны (в 1813 году) был основан новый государственный кирпичный завод под самым Динабургом, в даче “Зеленая Пуца”, вблизи Предмостового прикрытия, где имелась подходящая глина для производства кирпича. Срок эксплуатации завода был рассчитан на 9 лет, но фактически он работал гораздо дольше. Завод состоял из трех обжигательных напольных печей, тока для формования сырца, сарая для сушки сырца, цейхгауза для хранения инструментов и инвентаря, а также домов для мастеров, надсмотрщиков и рабочих. На заводе в течение трех месяцев (75 рабочих дней), с 1 июня по 1 сентября, на производстве ежедневно было занято 48 “кирпичедельцев” и 250 подсобных рабочих — солдат и арестантов (Васильев 1959, стр. 33—44). Этот контингент людей обеспечивал весь цикл производства — заготовку дров, обработку глины и песка, формование и сушку сырца, обжиг и выгрузку кирпича из печей, складирование готовой продукции.

Заготовка глины производилась вручную. На выемке и раскладке рядами каждой кубической сажени (9,71 м³) глины было занято по 15 рабочих. На 3 кубических сажени готовой (выдержанной в течение года и затем размятой) глины было необходимо заготовить 4 кубических сажени копаной глины. Кроме того, 10 рабочих трудилось на заготовке песка. Глину и просеянный песок (в пропорции 1:0,5) доставляли к механическим глиномялкам на конной тяге. На заводе работало около 12 таких горизонтальных глиномялок. Около них было занято 54 человека. Готовая однородная глиняная масса поступала на ток к формовщикам (кирпичедельцам), каждый из которых должен был за рабочий день изготовить до 250 штук сырца. Каждому формовщику придавалось в помощь по одному подсобному рабочему. Так как от формовки кирпича во многом зависело качество продукции, то к этой работе допускались только вольнонаемные ремесленники или сколько-нибудь обученные мастеровые из солдат. Со временем (с 1835 г.) технология формовки кирпича была усовершенствована, начали использовать специальные механические железные тиски или пресс, применение которых позволило ставить к этой работе неквалифицированную рабочую силу, например, арестантов.

Кирпич сырец, который содержал 20–25% воды, перед обжигом просушивали в сараях, а в сухую погоду прямо на току. Затем у него подравнивали грани или обрезали края. Эту работу на заводе у Мостового прикрытия выполняли 36 рабочих. Из сараев кирпич-сырец подавался на тележках к обжигательным печам, расположенным на расстоянии 75 саженей (ок. 160 м). В одну печь укладывалось до 40000 штук кирпича. Весь процесс обжига, включая загрузку кирпича в печь, обжиг, охлаждение и выгрузку готовой продукции, продолжался в течение 18 суток. Готовый кирпич сортировали, перевозили в сарай и ставили в клетки. Для того чтобы во всех трех печах обжечь около 1 миллиона кирпичей, весь этот цикл в продолжении лета повторяли в среднем 7,5 раз (Васильев 1959, стр. 33–44). В целях экономии труда на созданном заводе при Мостовом прикрытии были приняты большие размеры кирпича – 12х6х3 дюйма (305х152х76 мм) с таким расчетом, чтобы 900000 таких кирпичей заменяли 1300000 обыкновенных (размером 250х120х65 мм).

Завод при Мостовом прикрытии был способен обеспечить кирпичом потребности строителей Динабургской крепости только в первые послевоенные годы (в 1820 году уже требовалось 10 миллионов штук кирпича в год). Поэтому Строительный комитет крепости уже в 1819 году полностью загрузил мощности приобретенного правительством Калкунского кирпичного завода и завода, арендованного у графа Моля в Юзефове. На каждом из этих заводов производилось примерно 1 миллион штук кирпича в год.

Для строительства такого стратегически важного и мощного фортификационного сооружения, каким являлась Динабургская крепость, основной строительный материал – кирпич – должен быть высокого качества, большой прочности. Глина, которую добывали в окрестностях города, содержала значительные количества известняка и других примесей (мергелей, камней, органических тел). Чтобы изготовить из такой глины высококачественный кирпич – “железняк и красный”, чтобы в нем “алого было не более шестой части”, необходимо иметь богатый опыт работы с этим сырьевым материалом. Как раз таким опытом обладали латгальские ремесленники – народные умельцы, которые как национальную традицию с давних времен сохранили гончарное искусство, тонкий вкус, отличные знания свойств глины. Именно они, “печники, горшечники и кирпичники”, были теми вольными “кирпичеделцами”, которые, по словам начальника Рижской инженерной команды генерала И. Клименко, должны приложить особое старание и получать плату только за хорошо изготовленный кирпич.

Стоимость изготовленного кирпича, также как и качество, во многом зависело от деловых качеств рабочих. Число высокооплачиваемых вольных мастеровых, занятых на производстве кирпича, было небольшим. Стремление получить только высококачественный кирпич иногда преобладало над экономическими соображениями и побуждало руководство отказываться от широкого использования неквалифицированной рабочей силы – солдат и арестантов, отдавая предпочтение вольнонаемным рабочим, хотя в первом случае экономический эффект был бы более значимым. Если вольнонаемные “кирпичеделцы” получали в 1819 году за изготовление и обжиг каждой тысячи штук кирпича заработную плату в размере 14 рублей, то солдаты за то же самое получали лишь 1/3 часть, а стоимость работы арестантов исчислялась еще ниже – всего 3 рубля 70 копеек. Однако арестантов нельзя было использовать вдали от крепости, ни на Калкунском заводе, ни на заводе Моля в Юзефове. Завод при Мостовом прикрытии, где все тяжелые подсобные работы выполняли солдаты и арестанты, и грунт – глину и песок – рядом с заводом брали бесплатно, кирпич производил самой низкой стоимости (см. таблицу 2). Кирпич, изготовленный на заводе графа Моля, был самым дорогим главным образом из-за транспортных расходов за доставку готовой продукции в Динабург из деревни Юзефова. В 1835 году граф Моль, предполагая продать го-

сударству свое имение Юзефова, писал, что его завод выпускал до 1 миллиона штук кирпичей в год и кирпич продавал (в 1827 и 1831 г.) в Строительный комитет и городским жителям Динабурга, что приносило доход до 700 рублей серебром (Васильев 1959, стр. 33–44). Здесь необходимо отметить, что граф Моля в 1829–1833 гг. арендовал у государства кирпичный завод в Виесалгах (Курземе), на котором производил 2 миллиона штук кирпича в год. Кирпич выделяли 200 крепостных крестьян, присланных сюда из Динабургских имений графа.

Таблица 2

**Стоимость производства 1000 штук кирпича на заводах
Динабургского уезда в 1819 г., в руб.**

	Калкунский завод		Завод Моля		Завод при Мостовом прикрытии		
	вольно-наемные	солдаты	вольно-наемные	солдаты	вольно-наемные	солдаты	арестанты
за изготовление и обжиг	14,00	5,21	14,00	5,21	14,00	5,21	3,70
за дрова	14,25	14,25	12,75	12,75	13,12	13,12	13,12
за грунт	2,50	2,50	2,89	2,89	—	—	—
за перевозку	5,50	5,50	8,00	8,00	3,45	3,45	3,45
итого	36,25	27,46	37,64	28,85	30,57	21,78	

Источник: Васильев 1959, стр. 33–44.

В связи со строительством крепости кирпичные заводы Динабургского уезда вместе с другими заводами Латгалии в первой половине XIX века достигли самый большой объем производства строительной керамики на территории Латвии. Из 8 действующих кирпичных заводов Латгальского региона, описанных Ю. Еншем и А. Сементовским, 5 являлись предприятиями средней величины с 8–10 рабочими и производимой продукцией стоимостью от 2000 до 7000 рублей в год; остальные принадлежали к мелким предприятиям (см. таблицу 3). Исключение составляли казенные (государственные) заводы, а также заводы, работавшие по заказу государства. Это кирпичный завод при Мостовом прикрытии, Калкунский и завод графа Моля в Юзефове. На этих заводах работало (в летний период) около 300 рабочих, и производство полностью зависело от государственных заказов. Что же касается технологических особенностей изготовления кирпича и его использования в строительстве, то в этом отношении Динабург можно рассматривать как типичный пример одного из центров кирпичного производства Латвии. Заводы в ряде случаев для обработки глины и формования кирпича снабжались специальными механизмами, однако производство в целом даже в середине XIX века мало чем отличалось от кустарного.

Развитию производства строительной керамики в Латгальском регионе в первой половине XIX века способствовало не только строительство Динабургской крепости, но также и восстановление полуразрушенных во время Отечественной войны 1812 года храмов, дворцов, других зданий и возведение новых строений. Резко возрос спрос на кирпич, керамическую плитку, другие изделия из глины, ощущалась нужда в строителях. В 1848 году в Динабурге было 175 ремесленников, среди которых наибольшей популярностью пользовались каменщики (25) и печники (16). В течение короткого времени (1840–1848 гг.) в городе было построено 23 кирпичных здания (в 1825 г. было всего лишь 3 каменных здания, то есть 1% от общего числа) (Brežgo 1931). Некоторые достопримечательные памятники архитектуры, созданные из красного кирпича в первой половине XIX века, отмечены в таблице 1. Кроме того, необходимо отметить и

другие, не менее значимые. Так, например, в 1828–1830 гг. в Динабурге по проекту архитектора города Александра Егоровича Штауберта (1781–1843) построен ансамбль административных зданий новой уездной управы. В наше время этот ансамбль зданий в совокупности с другими культурно-историческими объектами образуют исторический центр города, где нельзя не заметить краснокирпичные фасады особой формы, которые получили название “латгальского барокко”.

3. таблица

Действующие заводы строительной керамики в Латгалии в 1863 г.

Местонахождение, собственник	Год основания	Количество рабочих	Продукция в серебр. руб.
<i>Кирпичные заводы</i>			
Межамуйжа, бароны Николаусы Корфы	1819	20	5000
Ликсна, граф Генрих Платер-Зибберг	1820	10	2500
Новорыково, помещик Степан Яновский	1850	13	7000
Динабург, мещанин Гирш Питель	1856	5	598
Резекне, мещанин Берка Гарфунг	1856	12	2600
Резекне, купец Лука Масленников	1859	8	2000
Царьград (Ерсика), казенное имение Ивана Будревича	1860	5	749
Динабург, мещанин Залман Цинн	1863	5	387
<i>Изразцовые (кафельные) заводы</i>			
Динабург, купец Ларион Васильев	1840	2	506
Динабургский уезд, помещик Иосиф Михайлович Иодзевич	1849	3	1400
Динабург, купец Калина Васильев	1857	2	242
Динабург, купец Данила Васильев	1857	2	242

Источник: Jenš 1962, 183–300 lpp.; Сементовский 1866.

Неоштукатуренный красный кирпич разных цветовых оттенков и другие изделия цветной керамики широко использовались в XIX веке в эстетических целях. Многообразие карнизов, аркад и фризов создавалось из кирпичей, рельефно выдвигая или углубляя их относительно плоскости стены или размещая их по диагонали, то есть, гранью к плоскости фасада. В архитектуре появился своеобразный “кирпичный стиль”. Сегодня исторический центр города Даугавпилса поражает неповторимостью и разнообразием фасадов зданий этого стиля, среди которых в первую очередь следует отметить здания Думы, Музея краеведения и искусства, Факультета музыки и искусства Даугавпилсского университета (ул. Саулес 1/3). Для внутренней облицовки стен кухонь, ванных комнат, прачечных, санитарных узлов и других помещений использовали керамические плитки заводов династии предпринимателей Васильевых в Динабурге, а также завода И. Иодзевича в Динабургском уезде (см. таблицу 3). В 1877 году в городе начало действовать еще одно предприятие – кафельное производство Е. Васильева (Якуб 1998).

В первой половине XIX века активизировалось также строительство в селе. Так, например, с использованием кирпича в качестве основного строительного материала были воздвигнуты капелла в имении Каменец (1820 г.), Ландскоронная римско-католическая церковь в Шкяуне (на средства государственного советника М. Карницкого, 1828 г.), Андрупенский костел (на средства помещика И. Шадурского, 1849 г.) и другие сооружения, являющиеся в наше время архитектурными памятниками (см. таблицу 1). В

это время, когда ощущался недостаток стройматериалов, в помещичьих имениях нередко прибегали к использованию фахверка и глинобитных конструкций. В поместьях и деревнях появлялись постройки, стены которых снаружи были сложены из обожженного кирпича, а внутри — из необожженного или так наз. бурлацкого кирпича (Zviedrāns 2003). Такой кирпич очень дешевый и доступен практически в неограниченном количестве, так как на его производство нет необходимости строить специальные кирпиче-обжигательные печи и тратить дрова на обжиг.

В начале 60-х годов XIX века произошел заметный спад промышленного производства: если в 1861 году в Динабурге было 28 промышленных предприятий, то в 1862 году число их упало до 18. В первую очередь пострадали предприятия строительных материалов. Если в 1861 году в городе было в действии 5 кирпичных заводов, 3 изразцовых и 7 известковых, то в 1862 году работал только 1 кирпичный завод. Однако депрессия строительной индустрии была коротка. Уже в 1864 году снова заработали 2 кирпичных завода, 3 изразцовых и 3 известковых. В 1885 году число промышленных предприятий уже выросло до 30, а в 1895 — до 51 (Brežgo 1931).

Последующий стремительный экономический рост Динабурга и уезда во второй половине XIX века объясняется трагическими историческими событиями (польское восстание 1863 г.) и большими социально-экономическими преобразованиями региона. Кроме реформ 60-х годов и отмены крепостного права в Российской империи, в том числе в Латгалии (1861 г.), исключительно важное значение для социально-экономического развития региона сыграло устройство сети железных дорог. Построенная в 1857–1860 гг. железнодорожная линия пересекала Латгалию, соединив Динабург с Санкт-Петербургом и (в 1862 г.) — с Варшавой. Вторая линия была построена в 1858–1861 гг. и соединяла Динабург с Ригой и затем (в 1866 г.) — с Витебском и Орлом. Наконец, в 1873 году вошла в строй линия Динабург-Эглайне-Шауляй. Строительство железных дорог, водонапорных башен, мостов, складов, станций и вокзалов, ремонтных мастерских и других сооружений требовало огромного количества кирпича. Кроме того, еще продолжалась застройка территории Динабургской крепости.

Имея ввиду возросший спрос на строительную керамику, предприниматель И. Эйбус в 1870 году в Гайке организовал новое кирпичное производство. В 1890 году его завод, на котором было занято 8 рабочих, изготовлял около 700 штук кирпича в год (Якуб 1976, стр. 2–3).

Во второй половине XIX века в связи со строительством железных дорог возросло производство кирпича и в Илукстском уезде Курляндской губернии (Козин 1972, стр. 124).

Сравнительно большой для того времени кирпичный завод, на котором трудилось около 40 мужчин, в 1868 году в имении Калкуны основал граф Август фон Эттинген (1823–1908) (*Latviešu konversācijas.* 1929–1930, стр. 7822–7823; Якуб 1998). Здесь производили кирпич и черепицу для нужд имения, а также для строительства промышленных предприятий и других сооружений в Динабурге. Кроме того, в 1873 году в Калкунах граф построил также спиртовой завод. Рост производства и выгодный рынок сбыта продукции в Динабурге обеспечили А. фон Эттингену накопить средства для строительства школ и нового дворца. В 1875 году на Гриве он построил немецкую школу (сейчас 6-я Даугавпилсская средняя школа имени Я. Райниса) и в 1881 году — школу в фольварке Гегенштейн (*Ilūkstes aprīņka.* 1937). В 1890–1892 гг. в Калкунах по проекту В. Нейманиса граф построил новый с башенками дворец, сохранившийся до наших дней как памятник архитектуры, к сожалению, в бедственном состоянии. Являясь в свое время человеком высокообразованным, юристом, А. фон Эттинген занимал высокие государственные должности, имел многие дружественные связи с известными людьми, например, с канцлером Германии Отто фон Бисмарком (Kotovičs, Petrašonoks 2008).

Большой кирпичный завод “Катариненгоф” в 1874 году в Калкунах основал купец первой гильдии В. Карякин (с 1912 г. – депутат Государственной думы и торговый советник) (*Список фабрик..* 1903, стр. 362; Якуб 1998). Его предприятие выпускало не только кирпич, но и ряд других керамических изделий – дренажные трубы, черепицу, различные розетки для украшения домов и сада. Завод с 30 рабочими в течение года перерабатывал 350 тысяч тонн слоистой глины, производя продукцию стоимостью 17000 рублей. В 1904 году на заводе В. Карякина работало уже 60 человек (мужчин) (Лудмер 1904, стр. 266). Высококачественная керамика использовалась главным образом для строительства домов и зданий промышленных предприятий в Динабурге.

Еще один кирпичный завод Илукстского уезда находился в Вецсалиенской волости. Из производимого там красного кирпича в 1867–1870 гг. в Червонке построили весьма красивый, отличающийся изяществом дворец. Очень возможно, что название местечка Червонка произошло от польского слова “czegwonka”, что означает “красная глина”. И действительно, в Вецсалиенской волости, как известно, имеется богатое месторождение красной глины – Тартак (*Daugavpils rajona..* 2008).

В 1897 году купец Яков К. Молчанов большой кирпичный завод основал при имении Лассенбек в Скрудалиенской волости. Его предприятие, на производстве которого было занято от 22 до 33 рабочих, выпускало 2,2 миллиона штук кирпича (стоимостью 19200 рублей) в год. Завод изготовлял также черепицу (Лудмер 1904, стр. 266; *Список фабрик..* 1903, стр. 362).

В начале XX века производство кирпича занимало одно из первых мест в промышленности Латвии. В 1912 году был достигнут самый большой объем производства кирпича в ее истории – 210 миллионов штук в год (Eiduks, Kalniņš 1961). Весомый вклад в общий объем производства кирпича в Латвии наряду с другими заводами внесли также предприятия строительной керамики Латгальского региона.

В завершении исторического обзора строительной керамики, следует отметить, что керамические материалы и изделия, такие как кирпич, изразцы, черепица, дренажные трубы и другие сыграли поистине важную роль в хозяйственной деятельности, военной сфере, культуре населения Латгальского края. Строительная керамика, ее история, богата событиями, занимательна и неотделима от общей истории Латгалии.

Библиография

- Barkovska, G. (2007) “Dinaburga Vertberges Hermaņa Livonijas hronikā”. Krājumā *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture. VI sējums, II daļa*. Daugavpils: Saule.
- Berķe, I. (2000) “Krustpils pils”. Krājumā: *Daugavas raksti. No Daugavas līdz Pļaviņām*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.
- Brežgo, B. (1931) *Latgales pilsētu vēsture*. Rīga.
- Brežgo, B. (1943) *Latgolas inventari un generalmēreišonas zemu aproksti 1695.–1784*. Daugavpils: VI. Lōča izdevnīceiba.
- Bruģis, D. (1996) *Historisma pils Latvijā*. Latvija: Sorosa fonds.
- Caune, A., Ose, I. (2004) *Latvijas 12. gadsimta beigu – 17. gadsimta vācu piļu leksikons*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
- Daugavpils rajona māla atradnes un prognozēto krājumu laukumi (pēc VĢD datiem uz 2004. gada beigām)*. http://www.drpl.lv/terplans/pielikumi_pr_dr/Pielikums_1.hdp (2008.09.05).
- Eiduks, J. (1940) *Latvijas ķieģelrūpniecība skaitļos*. Rīga: Ekonomists.

- Eiduks, J., Kalniņš, M. (1961) *Latvijas PSR derīgie izraksteņi un to izmantošana*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Ilūkstes apriņķa lauku pašvaldības 1937. gadā*. (1937). Ilūkste: Ilūkstes apriņķa pagastu pašvaldību izdevums.
- Jenšs, J. (1962) "No Latvijas rūpniecības attīstības vēstures 18. gs. beigās – 1860. g." Krājumā *Vēstures problēmas*, 5. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
- Kaminska, R. (2000) "Latgales baroka simbols – Daugavpils jezuītu baznīca". Krājumā *Daugavas raksti. No Daugavpils līdz Pļaviņām*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.
- Kaminska, R., Bistere, A. (2006) *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Daugavpils rajonā*. Rīga: Neputns.
- Kemps, F. (1991) *Latgales likteņi*. Rīga: Avots.
- Klešņiks, V.E. (2004) "Ludzas vēstures pirmsākumi (maldu analīze)". Krājumā *Acta Latgalica*, 13. Daugavpils-Rēzekne: LPI un Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- Kotovičs, D., Petračonoks, A. (2008) *Medumi, to kultūrvēsturiskais apraksts*. <http://www.medumi.lv/UserFiles/File/Medumi/teksts.doc>. (2008.17.04).
- Kudiņš, R. (1990) "Rastrelli Daugavpilī". *Daugavas vēstnesis*, 3. *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 4. sēj. (1929–1930). Rīga: A. Gulbja apgāds.
- Loze, I. (1995) "Lubāna ezera ieplakas akmens laikmeta apmetnes un to iedzīvotāju iztikas ekonomika". *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 2.
- Pujāts, J. (2002) *Latgales keramika 19. gs. vidus – 20. gs. 80. gads*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- Ritenberga, V., Dombrovska, V. (1968) *Ķīmija Latvijā senāk un tagad*. Rīga: Zvaigzne.
- Soms, H. (2003) "Albums "Terra Mariana (1888)" Latgales historiogrāfijas skatījumā". Krājumā *Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes XII zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture. VI sējums, II daļa*. Daugavpils: Saule.
- Stinkule, A. (1994) "Balticas māla atradne". *Latvijas daba. Enciklopēdija*, 1. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija.
- Urtāns, J. (2006) *Augzemes pilskalni*. Rīga: Nordik.
- Urtāns, J. (2007) "Jaunatklotais Rēzeknes Ratinīku piļskolns". *Tāvu zemes kalendars 2007*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- Vaivods, R. (1962) *Latvijas PSR rūpniecība septiņgadē*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Vilcāne, A. (1998) "Seno latgaļu izpētes vēsture". *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 1.
- Vilcāne, A. (2002) "Senejai Jersikai – 800". *Tāvu zemes kalendars 2003*. Rēzekne: Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- Zagorskis, F. (1965) "Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā". *Latvijas PSR ZA vēstis*, 6.
- Zariņa, A. (1990) "Sena muižas vieta Indricas pilskalnā". *Zinātne un mēs*, 7.
- Zariņa, A. (1996) "Indricas senvietas". Krājumā *Daugavas raksti. No Koškovciem līdz Daugavpilij*. Rīga: Latvijas Kultūras fonds.
- Zeida, Ā. (1962) "Ķieģeļu un kaļķu ceplī Latvijā feodālisma laikā (no 13. gs. līdz 19. gs. 60. gadiem)". Krājumā *Vēstures problēmas*, 5. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
- Zeile, P. (1996) *Latgales kultūras vēsture. Programma-konspēkts*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība.
- Zeļenkovs, A. (2004) "Militārie nocietinājumi pie Livonijas austrumu robežas (Latvijas teritorijā) 13.–16. gs.". Krājumā *Acta Latgalica*, 13. Daugavpils-Rēzekne: LPI un Latgolas Kultūras centra izdevniecība.
- Zilgalvis, J. (1998) *Daugavas muižas. 18. gs. – 20. gs. sākums*. Rīga: Izglītība.
- Zviedrāns, J. (2003) "Mūra nami gadsimtu griežos". *Vides vēstis*, 3.
- Букевича, Дз. (1999) "Краслава и род Платоров". *Эзерземе*, 22 октябрия.

- Васильев, Ю.М. (1959) “О производстве и применении кирпича в Латвии”. В сборнике *Из истории техники Латвийской ССР. Вып. 1*. Рига. Дагда. Латвийская ССР. СССР. Генеральный штаб. Секретно, 0-35-140-В. (Карта местности, масштаб 1:50000).
- Довгялло, Д.И. (1903) *Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской*. Витебск.
- Казак, В.В. (1987) *Даугавпилсская крепость: история и легенды от средневековья до наших дней: исторический очерк*. Даугавпилс: ВВАИУ ПВО.
- Козин, М.И. (1972) *Очерки экономической истории Латвии 1860–1900*. Рига: Зинатне.
- Лудмер, Я.И., ред. (1904) *Вся Курляндская губерния*. Митава: Справочно-адресное издание Курляндского Губернского Статистического Комитета.
- Львов, И. Н. (1913) *Крепость-склад Двинск. Историческая справка*.
- Сапунов, А.П. (1893) *Река Западная Двина. Историко-географический обзор*. Витебск.
- Сементовский, А.М., ред. (1866) *Памятная книжка Витебской губернии на 1866 год*. Санкт-Петербург.
- Список фабрик и заводов Европейской России*. (1903) Санкт-Петербург: Министерство Финансов.
- Якуб, З. И. (1976) “Гаск”. *Красное знамя*, 8 октября.
- Якуб, З. И. (1998) *Даугавпилс в прошлом*. Даугавпилс.

Summary

THE BUILDING CERAMIC OF LATGALE: ROOTS, DEVELOPMENT OF PRODUCTION, APPLICATION, CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE (10TH – BEGINNING 20TH CENTURY)

Oļegs Papsujevičs

The practice of building ceramic in Latgale has a rich history and ancient traditions. Here is amassed considerable experience in production of the traditional and so indispensable within national economy building ceramic – bricks, roof tiles, drainage pipes, keramzit and other building material. However, despite these significant developments, the building ceramic of Latgale has yet not found its proper representation in literature; and the industrial heritage is not yet properly researched and studied.

This article describes the early development of building ceramics, mainly brick production, from early Middle Ages until the beginning of the 20th century, as well as examines the application of ceramic products in construction process. This works enumerates the most prominent state-importance “brick style” building in Latgale. As in other regions, in Latgale the ceramic construction began to develop in 13th century when German knights and crusaders began to build the first stone constructions (e.g. in Krustpils, Volkenbergs, Ludza, Dinaburga etc.). The “fame” of bricklaying in Latgale began in 18th century, when bricks were used in the construction of churches, urban dwellings and fortification. The building ceramic (e.g. bricks, roof, stole and other tiles) was used not only in practical way, but also for their aesthetic quality.

The production of bricks in Latgale began to develop very fast in the 19th century. At the time, near Dinaburga, there was a considerable number of major brick factories (in Kalkūni, Juzefova etc), producing 1–3 millions of bricks in year. A large amount of brick was needed for the construction of Dinaburg fortress and, in the other half of the 19th century, also for the construction of railway bridges, water towers, stations, warehouses, as well as churches, schools and other buildings. At the beginning of the 20th century, the production of bricks held one the most important roles in the industrial economy of Latgale.

Kopsavilkums

LATGALES BŪVKERAMIKA: PIRMSĀKUMI, RAŽOŠANAS ATTĪSTĪBA, PIELIETOŠANA, KULTŪRVĒSTURISKAIS MANTOJUMS (10. – 20. GS. SĀKUMS)

Oļegs Papsujevičs

Latgales būvkeramika, neskatoties uz tās nozīmīgajiem sasniegumiem, nav atradusi pienācīgu atspoguļojumu literatūrā un masu informācijas līdzekļos, tās vēsture praktiski nav pētīta, industriālais mantojums nav apzināts.

Rakstā tiek veikts vēsturiskais apskats par Latgales būvkeramiku no agrajiem viduslaikiem līdz 20. gadsimta sākumam, par tās pirmsākumiem, ražošanas attīstību, izstrādājumu pielietošanu nociecinājumu, piļu, svētnīcu, pārvaldes un dzīvojamo ēku, citu celtnu būvniecībā. Plašajā māla izstrādājumu asortimentā (ķieģeļi, kārniņi, keramikas plāksnītes, drenu caurules, sienu bloki, keramzīts u.c.) īpaša uzmanība veltīta māla ķieģeļiem, ķieģeļrūpniecības attīstībai, lielākajām 19. gadsimta ķieģeļu rūpnīcām. Darbā tiek minēti ievērojamākie valsts un vietējās nozīmes “ķieģeļu stila” arhitektūras pieminekļi Latgales reģionā.

RIGA AND TARTU IN OLD RUSSIAN CHRONICLES: THE GENESIS OF SOME HISTORIOGRAPHIC STEREOTYPES

Aleksandrs Ivanovs

The paper presents a comprehensive survey of interpretations (images) of the history of Riga and Tartu in Russian chronicles. To a certain extent, the chroniclers' interpretations were caused by policies carried out by *Kievan Rus* and *Muscovy* (12th–17th centuries); accordingly, Russian chronicles actually justified the territorial expansion of Russia and presented the policy of invasion as a just war for the restoration of the age-old order. Very similar ideas – actually, historiographic stereotypes – can be traced in the Russian national historiography (18th–20th centuries).

The study of the evolution of different historiographic stereotypes is based upon the *Novgorodian* and *Pskov* Chronicles, as well as upon the *Laurentian* and *Hypatian* Chronicle. Alternative historical records (Old Russian documents from the Latvian State Historical Archives) present quite different images of the history of Riga and Tartu. Therefore, the interplay between different stereotypes and images is revealed in the paper.

Key words: historiography, stereotypes, Russian chronicles, Riga, Tartu, sites of memory.

Since the 18th century, Old Russian chronicles have always been in the focus of historians' attention: these narratives have been considered to be the most valuable sources of firsthand information on the medieval history of Russia and neighbor lands and countries – Livonia, Lithuania, Rzeczpospolita Polska, etc. – in the 12th–17th centuries. Some of Old Russian chronicles, and especially those that emerged in the 11th–13th centuries, are very similar to Western medieval annals: they encompass brief annual records (entries), which provide a historian with rather precise and accurate historical data. Therefore, researchers usually reproduce such records word for word in their works. It means that, as a matter of fact, Old Russian chronicles are not subjected fully to the thorough internal criticism.

However, Old Russian chronicles are not mere records of events but comprehensive historical treatises – a combination of what Hegel called “original history” and “reflective history” (Vernadsky 1948, p. 286). Thus, Old Russian chronicles provide historians not only with trustworthy historical evidences, but also with key concepts and basic interpretations of the medieval history of Russia and its neighbors in the west and in the east. Moreover, the compilers of Old Russian chronicles always represented and substantiated certain political ideas that corresponded with the political aims of the Russian towns and lands where these historical treatises emerged. In 1916, a famous Russian researcher Aleksey Shakhmatov noted: the chroniclers “adopted a prejudiced attitude towards contemporary events. The chroniclers were influenced not by high ideals that were characteristic of pious hermits, who detached themselves from everyday life and temporal vanity ..., [but rather] by political passions and interests” (Шахматов 2003, стр. 537–538).

Thus, Old Russian chronicles can be considered not only as valuable historical records, but also as the earliest historical works (narratives), which represent the first, initial stage in the development of the Russian national historiographic tradition. Later on, just the concepts and interpretations, as well as political ideas that were perpetuated in Old Russian chronicles were accepted by Russian historians in the late 18th – early 19th centuries. In the 19th century, these concepts, interpretations, and ideas became an integral part of the Russian national historiographic tradition forming the essential part of Russian professional (academic) historiography. Subsequently, they were inherited by Soviet historiography, later on, by modern Russian historiography and, to a certain extent, by the historiography

of the Baltic States. Thus, interpretations that can be found in medieval Russian chronicles transformed into firm, stable historiographic stereotypes that nowadays reveal the main trend in reconstruction and evaluation of the medieval history of Russia (as well as the history of the Baltic region) in Russian historiography.¹

Since historiography assumes an important role in the process of forming national self-awareness,² historiographic stereotypes, concepts, and interpretations can be considered the real embodiment of common historical experience, which is being constantly updated in correspondence with the development of a nation (Croce 1923). Therefore, historiography actually replaces authentic memory.³ In its turn, the process of replacement of true memory by historiographic phantoms seems to be a multistage one: at first, compilers of chronicles gave rather arbitrary interpretations of events that had occurred some centuries ago; after that, historians reinterpreted those “evidences”. It should be stressed that such reinterpretation was performed over and over again; as a result, the interpretations have been completely detached from the initial evidences of Old Russian chronicles. As a result, Old Russian chronicles become specific symbols of common historical heritage.

To a certain extent, this phenomenon can be explained within the framework of the concept substantiated by Pierre Nora: Old Russian chronicles can be considered as *realms (sites) of memory*, which offer an opportunity to write (actually, create, sometimes – rewrite) “history in multiple voices ... less interested in causes than in effects; ... less interested in “what actually happened” than in its perpetual re-use and misuse, its influence on successive presents; less interested in traditions than in the way in which traditions are constituted and passed on” (Nora 1996, p. xxiv).

It seems that a case study can offer an excellent opportunity to reveal the diversity of the images and interpretations of the past in Old Russian chronicles. Conducting the study of the representation of the history of Riga and Tartu in Old Russian chronicles, a range of problems should be solved. First, the interpretations, which represent subjective visions and images of the history of Riga and Tartu, should be detached from historical evidences that form a factual framework of the narratives. Second, the essence as well as a general trend of the interpretations should be revealed and analyzed, taking into consideration basic theological and secular concepts of the chroniclers, as well as political and ideological tendency of the narratives. Third, the degree of reliability of the evidences and interpretations should be evaluated. For this purpose, contemporary documentary records of the same, Russian, origin can be used.

***

An empirical basis for this case study encompasses a number of medieval Russian chronicles; many of them were compiled in Novgorod and Pskov, the towns neighbored on Livonia. Therefore, these narratives offer rather detailed and extensive information about Riga, Tartu, and the Baltic region at large.

One of the earliest Russian chronicles is the so-called *First Novgorodian Chronicle* (*Новгородская первая летопись...* 2000). Its *Synodic Copy* was compiled in the thirties of the 14th century. Some additional information can be found in other (later) copies of the

---

¹ In order to substantiate this thesis, the author of the paper has conducted a number of case studies. E.g., see Ivanovs 2003, Ivanovs 2005, Иванов 2004b, etc. Some theses advanced in this paper had been presented at the Conference “The Baltic Towns of Riga and Tartu as Sites of Memory” (Tartu, Estonia, June 27–29, 2006).

² The role of the Russian historiography in shaping ethnic mentality of the Russians had been ascertained by the end of the 19th century by Mikhail Koialovich; see Коялович 1901.

³ Actually, this common idea that a constructed history replaces true memory has recently been updated and, to a certain extent, generalized by Pierre Nora in his *Realms of Memory* (Nora 1996–1998). See also the paper written by Odo Marquard (Marquard 1986).

First Novgorodian Chronicle: in the so-called *Commission Copy* (compiled in the middle of the 15th century) and the *Vorontsov Copy* (rewritten in the twenties of the 19th century).

The First Novgorodian Chronicle covers the events in the Baltic region in the 12th – beginning of the 15th century. The main characteristic feature of this chronicle is its specific manner of expression of theological, historical, and political ideas: the chronicle draws a monumental and, at the same time, very laconic panorama of the history of Novgorod, Russian (Slavic) lands as well as neighboring countries and peoples. It should be mentioned that patriotism, which is combined with the negative attitude towards the neighbors, is vividly displayed in this chronicle. At the same time, the chronicler (possibly, chroniclers) expresses a keen feeling of Providence and, therefore, is apt to moralize on history and politics. In his view, various misfortunes, which afflict the mankind, are God's punishment for men's sins. Actually, this feature of the First Novgorodian Chronicle shows that the chronicler's philosophy of history was akin to that of the contemporary Byzantine historians and Western annalists (Vernadsky 1948, p. 286).

Besides the First Novgorodian Chronicle, another narrative of the same origin – the so-called *Fourth Novgorodian Chronicle* (*Новгородская четвертая летопись* 2003) – has been used in this paper. This narrative emerged in the last quarter of the 15th century (the so-called *Stroev Copy*; see also the *Nikol'skii Copy* compiled in the second half of the 16th century). Most of the entries (annual records) of the Fourth Novgorodian Chronicle coincide with the respective records of the First Novgorodian Chronicle; however, some historical events are described in a more detailed way.

Valuable and extensive information about Riga, Tartu, and the Baltic region at large in the 13th–16th centuries can be retrieved from the chronicles, which were compiled in Pskov. All in all, there are three separate chronicles of Pskov.

The *First Pskov Chronicle* (*Псковские летописи* 2003) covers the events until the beginning of the 17th century. Its main copies are the *Tihanovskii Copy* (compiled in the first half of the 17th century, covers the events until 1469), the *First Archival Copy* (compiled in the end of the 16th century, covers events until 1481), and the *Obolenskii Copy* (compiled in the first half of the 17th century). The *Second Pskov Chronicle* (*Псковские летописи* 2000, стр. 9–69) is a version of the First Pskov Chronicle. Its main copy is the so-called *Synodic Copy* (emerged in the end of the 15th century). The *Third Pskov Chronicle* (*Псковские летописи* 2000, стр. 70–290) offers more details about events in the Baltic region than the First and Second Pskov Chronicles. The Third Pskov Chronicle is represented in the copy, which formerly belonged to Pavel *Stroev*; it emerged in the 15th–16th centuries.

In contrast to the Novgorodian Chronicles, the above-mentioned Pskov Chronicles provide very detailed information about events in Livonia, and especially in the 15th–16th centuries. In the focus of attention of the chroniclers, there are battles, military operations, different hostilities, and other conflicts between Pskov and Novgorod, on the one hand, and Riga, Tartu, Livonian Order, etc., on the other hand. Thus, the Pskov Chronicles can be called military chronicles. At the same time, the local (regional) character of these narratives is clearly expressed.

Unlike local chronicles, the so-called All-Russian chronicles offer very scarce information about Livonia. There are only some fragmentary records concerning the history of Riga and Tartu in such All-Russian chronicles as the *Laurentian Chronicle* (*Лаврентьевская летопись* 1997)⁴ and the *Hypatian Chronicle* compiled in the Hypatian monastery in Kostroma in 1425 (*Ипатьевская летопись* 2001).

---

⁴ This Chronicle had been compiled and written by monk Laurentii in Vladimir in 1377. The chronicle includes the Primary Russian Chronicle known as “The Tale of Bygone Years”. The sequel to the Laurentian Chronicle is the *Academic Copy of Suzdal Chronicle*, compiled in the 15th century.

Most of these records are related to the events that took place in the 11th–13th centuries, e.g.:

- foundation of *Iuriev* (Tartu) by Grand Prince of Kiev Yaroslav the Wise in 1030 (6538⁵). In Old Russian chronicles, the foundation of this town is closely connected with the victory gained over the Ests – “*Chudians*” (see: *Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 149; *Ипатьевская летопись* 2001, стлб. 137; compare with *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 113, 583); thus the chroniclers assert that the foundation of Tartu marked the conquest of the so-called “*Chudian Land*” by prince Yaroslav;
- military campaign against Riga carried out by prince Vsevolod Mstislavich and the Novgorodians in 1216 (6724); no details mentioned (*Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 502; see also *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 197; *Псковские летописи* 2000, стр. 77);
- military campaign against Tartu (respectively, the Germans of Tartu) carried out by prince Yaroslav Vladimirovich and the Novgorodians in 1234 (6742) (*Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 514; see also *Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 72–73, 283; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 213, 594; *Псковские летописи* 2000, стр. 79–80);
- military campaign against pagans – the Lithuanians – in 1237 (6745); the coalition, which fought against the pagans, encompassed the Germans from Riga, the Ests, and the Russians from Pskov. This coalition failed and the pagans gained victory (*Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 514; compare with *Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 74; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 214–215);
- participation of Riga in the conflict between Lithuanian prince (duke) Mindaugas and his nephew, prince of Polotsk Tovtivil in 1252/3 (6760/1) and the role of Riga in baptism of Mindaugas (*Ипатьевская летопись* 2001, стлб. 815–820); etc.

All the above-mentioned chronicles were published in the series “Complete Collection of Russian Chronicles” (a critical edition), as well as in separate editions including diplomatic ones. Thus, all these narratives are available to researchers. A comprehensive (word for word) translation of the Laurentian Chronicle into English is also available (*The Russian Primary Chronicle* 1930).

It is necessary to make some additional remarks on the scope and characteristic features of information about Riga and Tartu in medieval Russian chronicles.

Old Russian chronicles are rather typical medieval historical narratives, which focus their attention on the events in Russian lands and towns. Other historical aspects, events in neighbor territories and towns – e.g., in Riga and Tartu (*Iuriev*) – are mentioned occasionally, even incidentally, in the chronicles. Therefore, most of the records of the events in Riga and Tartu are closely connected with the description of historical events, which took place in Russia, as well as with detailed accounts of military campaigns that were carried out by Russian princes against Riga, Tartu, Livonian Order, the Ests (in the narratives, “*the whole Chudian Land*”), etc. Thus, in Old Russian chronicles, the history of Riga and Tartu is represented in a very fragmentary way.

Only some, not numerous, annual entries offer information about Riga and Tartu, which is not connected with the events in Russia. For instance, in the above-mentioned chronicles, we can find scarce, scanty evidences about the afore-mentioned conflict between Mindaugas and his nephew Tovtivil, in which Riga was involved. In the Hypatian Chronicle, there is information about military campaign launched by Lithuanians against Riga in

---

⁵ In brackets, the original (chroniclers’) dates of events are given in accordance with system of chronology accepted in Old Russia. In the Third Pskov Chronicle, the date of foundation of *Iuriev* is 1020 (6528). See *Псковские летописи* 2000, стр. 75.

1286 (6794) (*Ипатьевская летопись* 2001, стлб. 896–897). In the First and the Fourth Novgorodian Chronicles, conflagrations in Tartu in 1328 (6836) (*Новгородская первая летопись* 2000, стр. 98, 341; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 262) and later on in 1335 (6843) (*Новгородская первая летопись* 2000, стр. 346) are mentioned. In the First Novgorodian Chronicle, the revolt of the Ests against Germans nearby Tartu in 1343/4 (6852), as well as its suppression, is described. According to the Commission Copy of the First Novgorodian Chronicle, the Germans of Tartu killed 14,000 Ests; (*Новгородская первая летопись* 2000, стр. 357) meanwhile, according to the Vorontsov Copy, they killed 4,010 Ests (*Новгородская первая летопись* 2000, стр. 459). In the First and the Second Pskov Chronicles, epidemics of plague in Tartu in 1404 (6912) (*Псковские летописи* 2003, стр. 27; *Псковские летописи* 2000, стр. 31) and later on in 1420 (6928) (*Псковские летописи* 2000, стр. 38.) are mentioned.

Such records of Livonian internal affairs and events in Riga and Tartu, which can be found in Old Russian chronicles, and especially in those that were compiled in the towns located far from the Baltic region (e.g., in Vladimir), testify that, due to fairly intensive trade relations between Russian and Livonian towns, Russian chroniclers were well informed about the events in Riga and Tartu. Nevertheless, since this information was not considered to be fit for conceptual frameworks of Old Russian chronicles, it was usually ignored by the chroniclers.

Thus, the history of Riga and Tartu is chiefly represented within the context of mutual relations between Russia and Livonia. It is doubtful, whether such descriptions of relations between the neighbors can provide a solid factual basis for comprehensive historical reconstruction. In this connection, it should be stressed that the descriptions (sometimes, mere mentioning) of Riga and Tartu are rather abstract and depersonalized: the chroniclers mention “the inhabitants of Riga and *Iuriev*”, “the Germans of Riga and *Iuriev*”, “the *Chudians*”, etc. Sometimes, there appears “bishop of *Iuriev*”, “archbishop of Riga”, “Prince-Master of Riga” (Master of the Livonian Order), “magistrates of Riga and Tartu”, etc.; no names are mentioned.

On the other hand, no doubt, such narratives reflect the attitude of Russian authorities (and, possibly, the attitude of the Russians) towards their neighbors in the west. Therefore, Old Russian chronicles provide a very specific image of Riga, Tartu, and Livonia within the global context of international relations, which were not peaceful, but, on the contrary, hostile.

It should be noted that documentary records of the same (Russian) origin – international peace and trade treaties, correspondence with the Riga City Council, etc. – present quite a different, distinctive history of Riga and Tartu in the 12th–17th centuries (Иванов 2004a; Ivanovs, Kuzņecovs 2006). Thus, the documentary records give an opportunity, on the one hand, to verify some evidences of Old Russian chronicles and, on the other hand, to compare the image of the history of Riga and Tartu drawn by the chroniclers with the alternative image, which can be reconstructed on the basis of documentary records. For this purpose, the complex of documentary records known as “*Moscowitica–Ruthenica*” has been used.⁶

The documentary records of the complex “*Moscowitica–Ruthenica*”, which are kept in the Latvian State Historical Archives (Riga), provide historians with detailed information about relations of Muscovy, Russian towns (Smolensk, Novgorod, Pskov, Polotsk, Vitebsk,

---

⁶ This collection will be published as a single whole (see Ivanovs, Varfolomejev 2005). It should be said that this paper as such has come into existence due to practical necessity for alternative evidences extracted from narratives (Old Russian chronicles) in order to put the documentary records from the collection “*Moscowitica–Ruthenica*” within the historical context of relations of Riga and other German towns (Hanseatic League) with Russian, Byelorussian, and Lithuanian towns.

etc.), as well as Lithuania with Hanseatic League, Riga, Tartu, and Livonia at large in the late 12th – early 18th centuries. The documents that were initially kept in the so-called External Archives of the Riga City Council constitute the kernel of this complex.⁷ Owing to the medieval archival practices, some of the documents of the complex were kept in the Internal (“Secret”) Archives of the Riga City Council.⁸

Since only one complex of documentary records has been used, verification of information on Riga and Tartu provided by the chroniclers, as well as the comparison of controversial images of the history of these towns, has not been completed yet. Nevertheless, the degree of reliability of the images drawn by the chroniclers can be evaluated along general lines.

***

Taking into account the overall context of representation of historical data in the narratives, the evidences extracted from Old Russian chronicles provide an opportunity to reconstruct quite a specific medieval vision of Riga, Tartu, their inhabitants, and the Baltic region at large.

In medieval Russian chronicles, conceptual frameworks for representation of the events related to the history of Riga and Tartu are formed by a clear political idea regarding the age-old “right” of Russia to the neighboring lands whose population paid tribute to Grand Princes of Kiev – St. Vladimir and Yaroslav the Wise in the 10th–11th centuries. In the “Tale of Bygone Years”, there are only some, for the most part undated (or relatively dated) entries, which to a certain extent can confirm this fact. For instance, there can be mentioned a record from the Laurentian Chronicle: “... and there are other tribes that pay tribute to Rus’: the Chudians ..., Lithuanians, Semigallians ..., Letts ...” (*Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 11). One more argument, which is put forward by Russian chroniclers in order to substantiate this political idea, is foundation of towns by Russian princes, e.g., the foundation of *Iuriev* by Yaroslav the Wise in 1030.

Therefore, later on, based on semi-legendary ancient tales from the Primary Chronicle, Russian chroniclers regarded the territories of present-day Latvia and Estonia as an irretrievable part of Russia (*Rus’, Muscovy*), but the Letts and the Ests – as subjects of Russia, who had “unlawfully” rejected their duties. Thus, Old Russian chronicles actually justified the territorial expansion of Russia and presented the policy of invasion as a just, even sacred war for the restoration of the age-old order. This trend is particularly striking in the above-mentioned Novgorod and Pskov chronicles that paint a detailed picture of warfare, collection of tribute, pillaging nearby Riga and Tartu.

It was quite typical of medieval chronicles and of medieval consciousness as such to attach great, even *legal*, importance to evidences, which were either recorded in ancient chronicles, or mentioned in old documents. Sometimes, such evidences played the role of legal substantiation and ethical justification of external expansion, military campaigns, and wars.

As it was mentioned above, both the political idea of the age-old right of Russia to the neighbor territories and the concept of the just (sacred) war for the restoration of this age-old order were resuscitated in the 18th century by one of the first Russian historians Vasilii

---

⁷ Latvian State Historical Archives (hereafter – LVVA, Latvijas Valsts vēstures arhīvs), 673. f. (The External Archives of the Riga City Council, 1229–1708), 4. apr., 18. k., no. 1–268; *ibid*, 19. k., no. 1–269; *ibid*, 20. k., no. 1–227.

⁸ LVVA, 8. f. (The Internal Archives of the Riga City Council, 1220–1878), 3. apr., capsula A, no. 14–18, 41, 72; *ibid*, capsula B, no. 42; *ibid*, capsula C, no. 1–11, 23, 27, 34, 43. See also LVVA, 8.f., 4. apr., no. 6–58.

Tatishchev (Татищев 1994, стр. 208; Татищев 1995а, стр. 77, 241, 264–265; Татищев 1995б, стр. 119, 152, 153, 180, 185, 250, 260). In the beginning of the 19th century, Nikolai Karamzin supplemented the traditional thesis about the “age-old right of Russia to the Baltic region” with the idea of the “positive role” of Russian domination and its “benevolent impact” on the local peoples. In his story about the Russian conquests in the Baltic region, Nikolai Karamzin stressed that the Russian political domination had neither led to the oppression of the local population nor called forth the spread of the Orthodox faith by force (Карамзин 1988, стлб. 13). The thesis about the “positive role” of the Russian domination enjoyed particular currency in the 2nd half of the 19th century when the issue of the privileges of the Baltic Germans was raised. Usually, this thesis turned into an open apology of the nationality policies carried out by the Russian Empire (e.g., see Ясинский 1898, стр. 31–32; Чешихин 1894, стр. 60). Practically in the same form, this thesis can be found in Soviet historiography (Tillett 1969). In the Latvian Soviet historiography, this thesis was resuscitated by Jānis Zutis (Зутис 1954, стр. 95–105). The only innovation seems to be the concept of the “lesser evil”⁹ (i.e., Russian domination), since the Soviet approach required that, on the one hand, tsarist Russia had to be regarded as a “prison of nations” and, on the other hand, as a “liberator” of the Baltic peoples from the yoke of German landlords. It seems the same ideas can be also found in modern Russian historiography (Červonnaja 2002).

In Old Russian chronicles, the thesis about the age-old right of Russia to the Baltic region (including such towns as Riga and Tartu) is supported and emphasized by theological discourse, which clearly appears in the descriptions of events concerning Riga and Tartu starting with the 13th century.

Sometimes, this discourse can be revealed in sacred terminology used to substantiate the claim of Russian princes to the territories in Livonia (see, e.g., *Псковские летописи* 2000, стр. 174). More vividly and clearly this discourse appears in the descriptions of battles, Russian victories, and other “achievements” in the struggle against Livonia, Riga, and Tartu, as well as in the hagiological interpolations in the texts of Old Russian chronicles. In this regard, numerous hagiological and theological discourses can be mentioned: the story of St. Prince Alexander Nevsky and his victory over Teutonic knights at Lake Peipus in 1242 (*Псковские летописи* 2000, стр. 11–16), the story of Lithuanian prince (later on, in 1266–1299, prince of Pskov) Dovmont (Daumantas), who launched a number of military campaigns against Riga and Tartu (*Псковские летописи* 2003, стр. 3–5.), etc.

A typical theological discourse can be cited. In the description of the military campaign against Tartu in 1262 (6770), the chronicler depicts the seizure of the town in the following way: “... the town of *Iuriev* was very strong and firm; it had three walls; and there were many people in that town ... However, the power of the Honored Cross and of Saint Sophie always defeats the unjust; thus, with the help of God, this town ... was taken by the first assault, but the people of that town were, some of them, killed, some of them were captured, but others, their wives and children were burned to death...” (*Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 83, 312, 454).

Theological discourses, hagiological interpolations, persistent mentioning of different miracles, wonders, and signs make the narration extremely pathetic and emotional. Sometimes, the narrative resembles a fairytale (or, probably, a folktale). Thus, the military operation (actually, raid) against Riga carried out by the above-mentioned St. Prince of Pskov Dovmont (Daumantas) in 1268 (6776) is described as follows: “Dovmont, having passed impassable mountains, seized the inhabitants of Riga, ... and ravaged the Baltic Coast, and

---

⁹ The formula of “the lesser evil” was proposed by Militsa Nechkina in the journal *Voprosy istorii* [Issues of History] in April 1951, when a discussion was taking place in the Soviet historiography on the historic significance of the non-Russian peoples joining Russia. See Афанасьев 1996, стр. 156, 556.

then, with many captives, returned to his land” (*Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 238). The date of the event given in the Fourth Novgorodian Chronicle should be considered a doubtful one; it seems, the event itself can be also considered a legendary, even an apocryphal one.

There are also some indications of an editorial interference into the factual spontaneous narration in Old Russian chronicles, which testify that these narratives were thoroughly constructed according to a certain scheme of narration. For instance, in the record bearing a date 1116 (6624), the raid against German (!) towns Odenpe and *Iuriev* conducted by Grand Prince of Kiev Mstislav Vladimirovich is mentioned. (*Псковские летописи* 2000, стр. 76) This anachronism – namely, designation of these towns as “German” in the beginning of the 12th century – is a sign of a definite trend accepted in the Second Archival Copy of the Third Pskov Chronicle, which emerged in the middle of the 17th century when the ethnonym “Germans” was often used as a synonym to the word “enemy”.

Actually, the chroniclers chose words (and especially attributes) very carefully in order to emphasize the principal ideas of their narratives. Thus, the Germans of Tartu and Riga are usually called “pagans”. In Russian consciousness, this word had an extremely negative meaning. Only once, in the description of the negotiations and the procedure of conclusion of the peace between Tartu and Pskov in 1464 (6972), the Germans of Tartu are called “good and kind people” (*Псковские летописи* 2003, стр. 69–70).

Taking into account the fact that Old Russian chronicles were thoroughly constructed by chroniclers according to the stable conceptual, political, and ideological frameworks, it is necessary to distinguish mythological (legendary) components, theological and ideological concepts, and political statements from factual descriptions of real historical events. Unfortunately, sometimes it seems to be quite a hopeless task due to the synthetic, organic nature of these narratives. Nevertheless, in some cases, this task can be carried out.

Comparing information offered by the afore-mentioned documentary records with the narrative evidences of the chronicles, it can be stated that Old Russian chronicles fairly precisely reproduce some important facts concerning the relations between Novgorod, Pskov, other Russian lands and towns, Muscovy at large, on the one hand, and Riga, Tartu, and Livonia, on the other hand. Actually, these facts do not destroy the conceptual framework of Russian chronicles. Among such facts, negotiations and conclusion of peace and trade treaties can be mentioned: treaty between Riga and Pskov, which was signed before 1228¹⁰ (*Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 66, 271–272; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 205–206; *Псковские летописи* 2000, стр. 79); peace treaty between Novgorod and Tartu concluded in 1234 (6742) in consequence of the military campaign launched by prince Yaroslav Vsevolodovich against Tartu (*Лаврентьевская летопись* 1997, стлб. 513; *Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 72–73, 283; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 213, 594; *Псковские летописи* 2000, стр. 79–80); peace treaty between Novgorod and Pskov, on the one hand, and Tartu, on the other hand, signed in 1363 (6871) (*Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 368); unsuccessful negotiations conducted by envoy Nikita in Tartu in 1368 (6876) (*Псковские летописи* 2003, стр. 23); multilateral peace treaty concluded in 1392, in historiography known as *Niebur peace*;¹¹ confirmation of the peace treaty between Pskov, on the one hand, and Riga and Tartu, on the other hand, in

---

¹⁰ The analysis of the treaty concluded between Smolensk and Gotland in 1229 testifies that the Russian text of the treaty emerged on the basis of some previous treaties concluded between the Russians and the Germans (see Ivanovs, Kuzņecovs 2006). Possibly, one of those treaties was the above-mentioned treaty with Pskov.

¹¹ In the First and the Fourth Novgorodian Chronicles this record is bearing a date 6899 (1391). See *Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 384, 460–461; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 370. See also the contemporary copy of the document in LVVA, 673. f., 4. apr., 18. k., no. 47.

1428 (6936)¹² (*Псковские летописи* 2003, стр. 38; *Псковские летописи* 2000, стр. 124); 25-year peace treaty between Novgorod and Pskov, on the one hand, and the Livonian Order and bishop of Tartu, on the other hand, signed in 1448 (6956) (*Псковские летописи* 2003, стр. 48–49; *Псковские летописи* 2000, стр. 48, 137–138); five-year armistice signed by Russia, on the one hand, and archbishop of Riga and bishop of Tartu, on the other hand, in 1460/1 (6969) (*Псковские летописи* 2003, стр. 60–61; *Псковские летописи* 2000, стр. 149); and many more. The description of these events is rather precise in medieval Russian chronicles; the terms of the treaties mentioned there are not in conflict with the terms, which are recorded in the extant documentary sources.

The documentary records provide an opportunity to verify some other facts described in Old Russian chronicles. For instance, numerous facts that characterize routine relations between Russian towns, on the one hand, and Riga and Tartu, on the other hand, can be mentioned: commercial conflicts, detention of merchants, wholesale purchase of grain in Tartu due to bad harvest in the land of Pskov, etc. Actually, such facts were not in the focus of attention of chroniclers, therefore, to a great extent, the records were incidental.

As it was mentioned above, in the focus of attention of Russian chroniclers, there were warfare, battles, military operations, raids, etc. The descriptions of battles seem to be rather realistic. Nevertheless, a definite trend, which corresponds with the conceptual basis of the chronicles, can be revealed there.

Chroniclers always emphasize cruelties of both the Germans of Riga and Tartu and the Russians. However, the descriptions of cruelties displayed by the Germans are rather abstract and uncertain. For example, in the description of the assault on the suburbs of Pskov carried out by the German troops from Riga in 1480 (6988), the chronicler just in few words mentions that the Germans “burned to ashes the wall and the church, killed with their swords men, women, and children” (*Псковские летописи* 2003, стр. 76).

In contrast, the descriptions of the cruelties displayed by the Russian troops are more vivid and always contain many details. The following record of the Russian activities in Livonia in 1481 is very typical of Old Russian chronicles: “... having gathered together, lots and lots of warriors invaded the German land ..., and they captured and burned to ashes the whole of the German land from *Iuriev* to Riga; and the Letts and the *Chudians*, men, women, and children, were killed with their swords, others were burnt, but some of them were killed by frost in the woods, but the rest starved to death ...” (*Псковские летописи* 2000, стр. 62).

Such a demonstrative, exaggerated attention paid by Russian chroniclers to the warfare, cruelties, and disasters of wars well corresponds with the conceptual framework of medieval Russian chronicles. As it was mentioned above, Russian chroniclers considered the century-long struggle for the dominance over the German towns of Riga and Tartu to be a sacred war for the restoration of the age-old order. The sacred war should have, on the one hand, its own heroes and, on the other hand, also victims who fell in action. Such heroes were the aforementioned Russian princes – St. Alexander Nevsky and St. Dovmont. As regards “innocent victims”, they were mentioned depicting conflicts and military campaigns carried out by the Germans against Russian lands in 1224 (6732) (*Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 61, 264), 1240 (6748) (*Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 77, 294, 449; *Псковские летописи* 2000, стр. 81), 1329 (6837) (*Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 342), 1367 (6875) (*Новгородская первая летопись... 2000*, стр. 369–370; *Новгородская четвертая летопись* 2000, стр. 293), 1368 (6876) (*Псковские летописи* 2003, стр. 23), 1480–81 (6988–89) (*Псковские летописи* 2003, стр. 76–79; *Псковские летописи* 2000, стр. 61–62), etc.

---

¹² Some documents from the Latvian State Historical Archives, although indirectly, confirm the information provided by the chroniclers. See, e.g., LVVA, 673. f., 4. apr., 18. k., no. 159.

On the other side, the so-called sacred war is closely connected with such phenomena as retribution and revenge. Thus, different cruelties demonstrated by the Russian troops were justified as revenge on the Germans. Therefore, describing the military campaign launched by the Grand Prince of Muscovy Ivan III, the chronicler justifies repressions against the local population in the following words: “And God had always provided assistance to the voyevodes of Grand Prince and the Pscovitians; and they revenged upon the Germans for themselves twentyfold or even more ...” (*Псковские летописи* 2000, стр. 62). This record bears a date 1481 (6989).

Within this concept, chroniclers describe the most shocking facts of repressions against the inhabitants of Riga and Tartu. For instance, there can be mentioned the total deportation of the inhabitants of Tartu to Nizhnii Novgorod, Vladimir, and Kostroma in 1564/5 (7073), when the town of Tartu and the nearby territory was under the rule of Russian troops (*Псковские летописи* 2000, стр. 248).

***

In conclusion, it can be stated that the representation of historical events concerning the history of Riga and Tartu is rather realistic and precise in medieval Russian chronicles. The exceptions are the descriptions of different miracles, the manifestations of Providence, and factual exaggerations, which are typical of medieval narratives: e.g., depicting the siege of Tartu by Grand Prince Yaroslav Vladimirovich in 1234 (6742), the chronicler asserts that it was real victory gained by the Russians over the Germans. However, the town of Tartu had not been seized (see *Новгородская первая летопись...* 2000, стр. 283–284). On the other side, the description of facts is integrated into ideological, political, and theological frameworks of Old Russian chronicles. As a result, the history of Riga and Tartu is depicted within the context of the century-long struggle for the dominance in the Baltic region. Therefore, the image of Riga and Tartu is a generalized image of an enemy.

In this specific vision (version) of the history of Riga and Tartu, we can reveal interplay of the stereotypes caused, on the one hand, by the conceptual frameworks of the narratives and, on the other hand, by the aspects of the real history, which to a certain extent are described in the chronicles. Actually, the chroniclers' stories are historical stereotypes as such: the real history of Riga and Tartu, as well as the history of relations between Livonia and Russia is reduced to the legendary, epical history of the “sacred war”. To compare with, quite a different image of the history of these towns, as well as of their relations with the neighbors in the east is presented in documentary records. This alternative history can be described in the following keywords: trade and other business activities, quite normal relations between people, some (rather rare) conflicts with the neighbors, negotiations, cooperation, and mutual interests; but warfare remains somewhere aside.

Unfortunately, these were the narratives that assumed the role of the “true” sites of memory in the historiography and, therefore, in the popular consciousness. Since they stop time, block the work of forgetting, and support a will to remember (Nora 1989), Old Russian chronicles have a controversial impact on the writing of history: the stories perpetuated in the narratives possess a great potential for dividing nations.

Bibliography

- Croce, B. (1923) *History: Its Theory and Method*. New York.
- Červonnaja, S (2002) “Pētījums par Baltiju mūsdienu Krievijas zinātnes skatījumā” [Baltic History Research in Russia Today]. Grām: H. Strods (red.) *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata. 2001: Nācija gūstā = Yearbook of the Museum of the Occupation of Latvia. 2001: Captive Nation*. Rīga. 15.–30. lpp.
- Ivanovs, A. (2003) “Latvijas PSR historiogrāfija (konceptuāls pārskats)” [Historiography of the Latvian SSR: A Conceptual Review]. *Latvijas Vēsture: Jaunie un Jaunākie Laiki*, 2 (50): 75–83; 3 (51): 69–77.
- Ivanovs, A. (2005) “Sovietization of Latvian Historiography, 1944–1959”. In: A. Caune (ed.) *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations, 1940–1991*. Riga. Pp. 256–270.
- Ivanovs, A., Kuzņecovs, A. (2006) “Senākie līgumi ar Smoļensku Latvijas Valsts vēstures arhīvā: datēšanas un atribūcijas jautājumi” [Ancient Treaties with Smolensk in the Latvian State Historical Archives: Problems of Dating and Attribution]. *Latvijas Arhīvi*, 2: 51–118.
- Ivanovs, A., Varfolomejev, A. (2005) “Editing and Exploratory Analysis of Medieval Documents by Means of XML Technologies: The Case of the Documentary Source Complex *Moscovitica–Ruthenica*”. In: *Humanities, Computers and Cultural Heritage*. Amsterdam. Pp. 155–160.
- Marquard, O. (1986) “Über die Unvermeidlichkeit der Geisteswissenschaften”. In: O. Marquard. *Apologie des Zufälligen*. Stuttgart. S. 98–116.
- Nora, P. (1989) “Between Memory and History”. *Representations*, 26 (Spring): 7–25.
- Nora, P. (1996) “Between Memory and History”. In: *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. Vol. 1: *Conflicts and Divisions* / directed by Pierre Nora, translated by Arthur Goldhammer, ed. by Lawrence D. Kritzman. New York.
- Nora, P. (1996–1998) *Realms of Memory*. Vols. 1–3. New York.
- The Russian Primary Chronicle* (1930) Cambridge (Mass.).
- Tillett, L (1969) *The Great Friendship: Soviet Historians on the Non-Russian Nationalities*. Chapel Hill.
- Vernadsky, G. (1948) *Kievan Russia*. New Haven and London.
- Афанасьев, Ю. (ред.) (1996) *Советская историография* [Soviet Historiography]. Москва.
- Зутис, Я. (1954) “Об историческом значении присоединения Латвии к России” [On the Historical Significance of Latvia’s Joining Russia]. *Вопросы истории*, 7: 95–105.
- Иванов, А. (2004а) “*Moscovitica–Ruthenica* в Латвийском государственном историческом архиве: история формирования комплекса, состав и введение в научный оборот” [Moscovitica-Ruthenica in the Latvian State Historical Archives: Forming of Document Collection, its Composition and Introduction into Scientific Circulation]. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики*, 3: 47–54; 4: 94–106.
- Иванов, А. (2004б) “О влиянии русской досоветской историографии на историческую науку Латвийской ССР” [On the Influence of the Russian Pre-Soviet Historiography on Historical Research in the Latvian SSR]. В кн.: *Проблемы источниковедения и историографии: Сборник научных трудов*. Выпуск 3. Калининград: Издательство Калининградского государственного университета. СТР. 151–160.
- Ипатьевская летопись* [Nuratian Chronicle] (2001) 2-е изд. Москва. (Полное собрание русских летописей, том II).
- Карамзин, Н. (1988) *История государства Российского* [History of the State of Russia]. Часть 1, том II. Москва.

- Коялович, М. (1901) *История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям* [The History of Russian Self-Awareness Based Upon Historical Memorials and Treatises], 3-е изд. Санкт-Петербург.
- Лаврентьевская летопись* [Laurentian Chronicle] (1997) Москва. (Полное собрание русских летописей, том I).
- Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов* [The First Novgorodian Chronicle] (2000) Москва. (Полное собрание русских летописей, том III).
- Новгородская четвертая летопись* [The Fourth Novgorodian Chronicle] (2000) Москва. (Полное собрание русских летописей, том IV, часть 1).
- Псковские летописи* [Pskov Chronicles] (2000) Москва. (Полное собрание русских летописей, том V, выпуск 2).
- Псковские летописи* [Pskov Chronicles] (2003) Москва. (Полное собрание русских летописей, том V, выпуск 1).
- Татищев, В. (1994) *Собрание сочинений в 8 томах: История Российская, часть I* [Collected Works in 8 volumes: Russian History, Part I]. Том I. Москва.
- Татищев, В. (1995a) *Собрание сочинений в 8 томах: История Российская, часть II* [Collected Works in 8 volumes: Russian History, Part II]. Том II. Москва.
- Татищев, В. (1995b) *Собрание сочинений в 8 томах: История Российская, часть III* [Collected Works in 8 volumes: Russian History, Part III]. Том III. Москва.
- Чешихин, Е. (1894) *Краткая история Прибалтийского края* [A Brief History of the Baltic Region]. 2-е изд. Рига.
- Шахматов, А. (2003) “Повесть временных лет” [The Tale of Bygone Years]. В кн.: А. Шахматов. *История русского летописания* [History of Russian Chronicles]. Том 1, часть 2. Санкт-Петербург. СТР. 527–977.
- Ясинский, А. (1898) *Причины падения древней Ливонии: Публичная лекция* [Causes of the Collapse of the Old Livonia. A Public Lecture]. Юрьев.

Kopsavilkums

RĪGA UN TARTU SENKRIEVU HRONIKĀS: DAŽU HISTORIOGRĀFISKU STEREOTIPU IZCELŠANĀS

Aleksandrs Ivanovs

Rakstā aplūkotas Rīgas un Tartu vēstures interpretācijas (vēstures “vīzijas”), kas reprezentētas senkrievu hronikās. Ir pamats apgalvot, ka tieši Kijevas Krievzemes un, vēlāk, Maskavas valsts (caristes) 12.–17. gadsimtā īstenotā politika nosacīja šo interpretāciju saturu un ievirzi; tādējādi senkrievu hronikas būtībā attaisnoja Krievzemes teritoriālo ekspansiju, bet iebrukumu politiku tēloja kā taisnīgu karu, lai atjaunotu mūžsenu iekārtu. Ļoti līdzīgas idejas – būtībā, historiogrāfiski stereotipi – konstatējami arī Krievijas nacionālajā historiogrāfijā 18. – 20. gadsimtā.

Historiogrāfisko stereotipu evolūcijas izpēte balstās uz *Novgorodas* un *Pleskavas* hronikām, kā arī uz *Ipatija* un *Lavrentija* hronikām. Alternatīvi vēstures avoti – senkrievu dokumenti, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, sniedz pavisam citu Rīgas un Tartu vēstures versiju. Tāpēc šajā rakstā parādīta arī dažādu stereotipu un interpretāciju mijiedarbība un savstarpējā sakarība.

Резюме

РИГА И ТАРТУ В ДРЕВНЕРУССКИХ ЛЕТОПИСЯХ: ГЕНЕЗИС НЕКОТОРЫХ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ

Александр Иванов

В статье рассмотрены интерпретации истории Риги и Тарту, зафиксированные в древнерусских хрониках. Можно с полным основанием утверждать, что направленность и содержание этих интерпретаций были обусловлены именно политикой, проводимой в XII–XVII веках Киевской Русью и Московским государством (царством); соответственно древнерусские летописи фактически оправдывали территориальную экспансию, а политику вторжения на территорию соседей изображали как справедливую войну за восстановления старого порядка. Очень похожие идеи – в сущности, историографические стереотипы – могут быть выявлены и в русской национальной историографии XVIII–XX веков.

Изучение процесса эволюции различных историографических стереотипов опирается на *новгородские* и *псковские* летописи, а также на Лаврентьевскую и Ипатьевскую летопись. Альтернативные исторические источники – древнерусские документы, хранящиеся в Латвийском государственном историческом архиве, – представляют совершенно иную версию истории Риги и Тарту. Поэтому в данной статье также показано взаимодействие и взаимосвязь различных стереотипов и интерпретаций прошлого.

DAŽI AUGSTSKOLAS KOMUNIKĀCIJAS TEORĒTISKIE UN PRAKTISKIE ASPEKTI SABIEDRISKO ATTIECĪBU KONTEKSTĀ

Kristīne Aleksandroviča

Mūsdienu pasaulē komunikācija veido vienu no svarīgākajām jomām sabiedrības dzīvē. Neapšaubāmi, daudzie sociālajā komunikācijā iekļautie aģenti, mēģinot izdzīvot konkurences pārņemtajā pasaulē un izvairoties no pašplūsmas, sākuši kontrolēt komunikācijas procesus. Minēto tendenci sekmē nepārtrauktais informācijas apjoma kvantitatīvais pieaugums un paātrinājums. Komunikatīvajos procesos tiek iekļauts arvien lielāks cilvēku, uzņēmumu skaits, un globalizācijas ietekmē katrs vēstījums sasniedz arvien plašāku recipientu loku, proti, no vienas puses, pieaug jebkura vēstījuma potenciālo saņēmēju skaits, tomēr, no otras puses, arī katrs recipients saņem arvien lielāku vēstījumu skaitu. Minētie apstākļi aktualizē jautājumus par to, kā un kāds veidojams komunikācijas process, kā un ar kāda instrumentārija palīdzību panākama mērķauditorijas reakcija, kā galarezultātā paaugstināt komunikatīvo efektivitāti, tādēļ pētījuma mērķis ir veikt Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātes komunikācijas analīzi ar potenciālajiem studentiem sabiedrisko attiecību kontekstā.

Rakstā atspoguļoti 2007. gadā veiktā empīriskā pētījuma rezultāti pēc sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa audita, noskaidrojot pielietojamā komunikācijas instrumentārija efektivitāti, savstarpējo savietojamību un atbilstības.

Atslēgas vārdi: komunikācija, komunikācijas procesa modelis, komunikācijas instrumentārijs, sabiedriskās attiecības, mērķauditorija.

Globalizācijas ietekmē būtiski pieaugušie informācijas apjomi izraisa vispārējās informatīvās telpas sablīvējumu, tādēļ ikvienam uzņēmumam, iestādei, organizācijai ir svarīga komunikācijas procesu plānošana, kontrole un vadība, kas ietilpst sabiedrisko attiecību funkcionālajā sfērā. Ar sabiedrisko jeb publisko attiecību fenomenu noteikti saskārušies Latvijas lielākie uzņēmumi, iestādes, organizācijas, jo tikai labas un saskaņotas attiecības ar sabiedrību nodrošina attīstību, izaugsmi un ilgtermiņa mērķu sasniegšanu. Tomēr saskaņā ar D. Herbsta sniegto definīciju “*sabiedriskās attiecības ir sistemātiska un ilgstoša uzņēmuma komunikācijas veidošana ar tā iekšējām un ārējām mērķgrupām, kuras mērķis ir iepazīstināt ar uzņēmumu un izveidot spēcīgu un oriģinālu priekšstatu (imidžu) par uzņēmumu*” (Herbsts 2006, 8. lpp.). Tas nozīmē, ka uzņēmuma, iestādes, organizācijas sabiedrisko attiecību komunikatīvās aktivitātes aptver nevis visu sabiedrību kopumā, bet gan noteiktas sabiedrības grupas – noteiktas mērķauditorijas. Viena no nozīmīgākajām katras augstskolas, tai skaitā arī Daugavpils Universitātes, mērķauditorijām ir *potenciālie studenti*.

Turklāt, jāatzīmē, ka svarīgi ne tikai noteikt mērķauditoriju, bet arī izveidot priekšstatu par tās vajadzībām, motivāciju, vērtību sistēmu, rezultātā izvēloties un pielietojot efektīvāko un atbilstošāko komunikācijas instrumentāriju. Pietiekama un izsmeļoša informācija par mērķauditoriju nozīmē maksimāla komunikatīvā efekta ieguvī, racionālu finanšu līdzekļu patēriņu un, neapšaubāmi, stratēģisko mērķu sasniegšanu ilgtermiņā.

Lai sasniegtu nosprausto mērķi, tika izvirzīti *pētījuma uzdevumi*:

- noskaidrot pielietojamā komunikācijas instrumentārija atbilstību mērķauditorijai;
- izstrādāt priekšlikumus komunikatīvā efekta paaugstināšanai ar potenciālajiem studentiem.

Komunikācijas procesa modelis sabiedrisko attiecību kontekstā: teorētiskais aspekts

D. Herbsta definējums apstiprina, ka sabiedrisko attiecību pamatā ir komunikācijas process ar nozīmīgākajām mērķauditorijām nolūkā panākt savstarpēju sapratni (Herbsts 2006, 8. lpp.).

Tas nozīmē, ka mērķtiecīgi un stratēģiski veidota sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa rezultātā mērķgrupas, iespējams, dos priekšroku tieši šim uzņēmumam, iestādei, organizācijai. Tādēļ aktualizējas jautājums par to, kāds komunikācijas procesa modelis ir sabiedrisko attiecību pamatā.

Lai pilnvērtīgi izprastu komunikācijas procesa aspektus, tika veikta zinātnieku un praktizējošu komunikācijas speciālistu piedāvāto komunikācijas procesa modeļu analīze sabiedrisko attiecību kontekstā.

Pastāv maldīgs priekšstats par to, ka vēstījuma nosūtīšana ir tas pats, kas komunikācija. Būtībā, informācijas izplatīšana tiek jaukta ar komunikāciju. Šāds uzskats bieži vērojams sabiedrisko attiecību praksē – lai pierādītu, ka komunikācija ir notikusi, sabiedrisko attiecību speciālists apkopo publicitātes gadījumus. Šie sabiedrisko attiecību speciālisti acīmredzot izmanto komunikācijas modeli, uz kuru atsaucas S.M. Katlips, A.H. Senters, G.M. Brūms un kuru pagājušā gadsimta četrdesmito gadu beigās ieviesa informātikas speciālisti K. Šenons un V. Vīvers (Katlips, Senters, Brūms 2002):

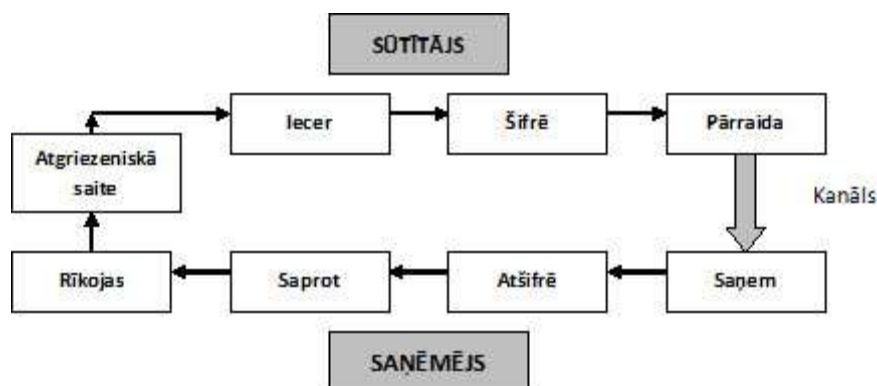
SŪTĪTĀJS → VĒSTĪJUMS → KANĀLS → SAŅĒMĒJS

K. Šenona un V. Vīvera modelis ir lineārs un ietver informācijas nodošanu no sūtītāja saņēmējam. Tomēr komunikācija ar mērķauditoriju ir krietni sarežģītāks process, kura laikā rodas daudz vairāk problēmjautājumu. Jāatzīmē arī tas, ka šajā komunikācijas procesa modelī trūkst viens būtisks aspekts – atgriezeniskā saite, jo par komunikāciju kā informācijas, domu, uzskatu apmaiņu mēdz dēvēt efektīvu savu ideju tālāku nodošanu (Edeirs 1999). Bez atgriezeniskās saites minētajā modelī trūkst arī tāds elements kā kods. Šādā komunikācijā procesa dalībnieku pozīcijas arī ir visnotaļ atšķirīgas – sūtītājs aktīvi informē, bet saņēmējs – pasīvi uztver.

1954. gadā V. Srems piedāvā komunikācijas modeli, kura pamatprincipus izstrādājis Č.E. Osguds:

1. attēls

Komunikācijas procesa modelis

Avots: Gregorija 2007, 92. lpp.

Sūtītājs ieplāno komunikāciju un skaidri šifrē to, kam seko komunikācijas nodrošināšanas kanāla izvēle (vārds, drukāts teksts, žests, radiovilnis).

Jāatzīmē, ka šajā gadījumā komunikācijas process tiek apdraudēts, jo pastāv iespēja, ka vēstījumu sabojā ar kanālu saistītie traucējumi – traucējumi radioviļņu uztverē, nekvalitatīvi noformēts un grūti salasāms teksts, apgrūtināta orientēšanās tīmekļa vietnē.

Kad vēstījums saņemts, saņēmējam tas jāatšifrē, lai tas kļūtu saprotams. Atšifrēšanas procesā liela nozīme ir arī saņēmēja personībai. Tālāk, atkarībā no komunikācijas, seko noteikta rīcība, kas varbūt vai nu šifrēta, vai skaidri formulēta. Piemēram, var sekot piedāvātās idejas atzišana vai vārdisks noraidījums, ko pavada dažādi žesti. Tad šī konkrētā rīcība ir jāatšifrē sūtītājam, uztverot kā atgriezenisko saiti. Kad sūtītājs saņem atbildes reakciju uz vēstījumu, var uzskatīt, ka komunikācija ir notikusi un loks ir noslēdzies. Tādējādi, sūtītājam rodas iespēja izprast, vai saņēmējs pareizi sapratis vēstījumu, vai komunikācijas kanāla izvēle bija atbilstoša un pareiza (Gregorija 2007).

Minēto modeli jau var raksturot kā interaktīvu, jo kā sūtītājs, tā arī saņēmējs atrodas līdzvērtīgās pozīcijās – abi iesaistās šifrēšanas, atšifrēšanas un interpretēšanas procesā. Vienkāršotā veidā interaktīvo modeli varētu atspoguļot šādi:

(SŪTĪTĀJS → VĒSTĪJUMS → KODS → KANĀLS → KODĒTS VĒSTĪJUMS → DEKODĒŠANA → SAŅĒMĒJS → ATGRIEZENISKĀ SAITE)

Šis vienkāršotais komunikācijas akta priekšstats daļēji atbilst arī amerikāņu komunikācijas zinātnieka G. Lasuella pazīstamajam komunikācijas teorijas “gadsimta jautājumam”, kurš kopš tā laika iekļauts visos komunikācijas mācību līdzekļos, proti:

2. attēls

G. Lasuella komunikācijas procesa modelis

Avots: Lasswell 1948

Minētajā mehāniskajā jeb lineārajā interpretācijā, atbildot uz jautājumiem, autors izdala komunikācijas akta dalībniekus un elementus: sūtītājs, vēstījums, kanāls, saņēmējs, sekas. Atbilstoši dalībnieku lomu sadalei, autors piedāvā arī komunikācijas pētījumu sfēras: vadības pētījumi, komunikācijas kontentanalīze, komunikācijas vides analīze, auditorijas pētījumi, komunikatīvā efekta pētījumi (Lasswell 1948).

Tomēr G. Lasuella izvirzītajos jautājumos iztrūkst medijs. Domājams, ar jēdzienu “kanāls” autors sapratis arī “mediju”. Pētījuma nosaukums, ko autors veltījis “kanāla” jautājumam, bija “*Mediju pētījums*”.

Tomēr mūsdienu plašsaziņas līdzekļu nepārtrauktas attīstības apstākļos jēdzieni “*kanāls*” un “*medijs*” ir nošķirami. Kanāls – tas ir ceļš līdz mūsu jūtu orgāniem: acīm tuvina – vizuālais efekts, ausīm – akustiskais, degunam – smaržas. Komunikācija var notikt pa visiem kanāliem vienlaikus vai arī atsevišķi, vai arī savienojumos. Piemēram, televīzija tiek pārraidīta pa diviem atšķirīgiem kanāliem – akustisko un vizuālo un vienā vārdā to var raksturot kā audiovizuālo kanālu. Respektīvi, mediji ir “transportēšanas līdzekļi”, kas “pārvietojas” pa kanāliem, vienvārdsakot, plašsaziņas līdzekļi. Pilnveidojot un attīstot iepriekš minēto komunikācijas procesa modeli, iegūstam šādu:

(SŪTĪTĀJS → VĒSTĪJUMS → KODS → KANĀLS → MEDIJS →
KODĒTS VĒSTĪJUMS → DEKODĒŠANA → SAŅĒMĒJS → REAKCIJA)

Jāatzīmē, ka jebkura komunikācija skatāma, raugoties no katra atsevišķa un visu saņēmēju kopumā pozīcijas. Masu komunikācija ar to arī atšķiras, ka sūtītājam sava vēstījuma nodošanas procesā būtu jādomā par tā daudzajiem recipientiem, atkarībā no tā, kam, kādām sabiedrības grupām, kādai potenciālajai mērķauditorijai tiek adresēta informācija. Ja sūtītājs nodod vēstījumu pa kanālu, kas pieejams saņēmējam, un ar mediju, kas sasniedz saņēmēju, kā arī pielietojot kā medijam, tā arī saņēmējam atbilstošu instrumentu, ja adresātam ir adresanta izmantotais kods un tiek panākta savstarpēja sapratne, tad komunikācija ir izdevusies. Savukārt, vēstījumam atbilstošs kods veido kanālam un medijam atbilstošu instrumentu, kam savstarpējās sapratnes panākšanai ir jābūt atbilstīgam mērķauditorijai. Būtiskas neatbilstības gadījumā minētā procesa cikliskums var kļūt bezgalīgs un savstarpējā sapratne nemaz netiek panākta, kas padara neefektīvas un finansiāli daudzietilpīgas sabiedriskās attiecības kopumā.

Pamatojoties uz iepriekš izklāstīto, komunikācijas procesa modeli sabiedrisko attiecību kontekstā atspoguļo divpusējas asimetrijas modelis, kurā mērķauditorijas reakciju varētu noteikt, izmantojot kvalitatīvās pētījuma metodes:

(SŪTĪTĀJS → INSTRUMENTS → KANĀLS → MEDIJS → INSTRUMENTS →
MĒRĶAUDITORIJA → REAKCIJA) $\times n =$ SAVSTARPĒJĀ SAPRATNE

Minētajā komunikācijas procesa modelī n ir mainīgais, kas atspoguļo kvantitatīvo aspektu: ja komunikācijas process tiek veidots, pielietojot mērķauditorijai atbilstošāko instrumentu, kanālu, mediju, tad paaugstinās tūlītējas savstarpējas sapratnes panākšanas iespējas un mainīgais n tiek pielīdzināts 1 (vienas komunikācijas ciklam), savukārt, būtisku neatbilstību gadījumā mainīgais n var iegūt ∞ vērtību, kas apliecina zināšanu trūkumu par mērķauditoriju un nepārdomātu komunikācijas stratēģiju. Modelis pilnībā atspoguļo masu komunikācijas veidu, kad dialogs ar mērķauditoriju norisinās ar plašsaziņas līdzekļu starpniecību. Atkarībā no komunikācijas procesā iesaistīto dalībnieku skaita, minētais komunikācijas procesa modelis var modificēties, izslēdzot vienu vai otru elementu, piemēram, starppersonu komunikācijā, kad saskarsme norisinās reālā laikā un telpā, instrumenta kvalitāti iegūst dialogs vai monologs, kas norisinās pa mutvārdu kanālu. Neapšaubāmi, dotajā gadījumā savstarpējās sapratnes panākšanas iespējas paaugstinās krietni vairāk nekā masu komunikācijas gadījumā.

Jāatzīmē, ka minētajā modelī sūtītājs ir sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa iniciators un vēstījuma autors, proti, Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultāte, bet saņēmēji ir mērķauditorija – potenciālie studenti.

Pamatojoties uz izstrādāto komunikācijas procesa modeli, var secināt, ka sabiedriskajās attiecībās pastāv vairāki ar mērķauditoriju saistīti uzdevumi:

- konkrētas mērķauditorijas noteikšana;
- konkrēto mērķauditoriju sasniedzozo kanālu un mediju noteikšana;
- konkrētai mērķauditorijai, kanālam un medijam savstarpēji atbilstīga instrumentārija izvēle.

Komunikācijas instrumentārija analīze ar potenciālajiem studentiem

Mūzikas un mākslu fakultāte ir Daugavpils Universitātes struktūrvienība, līdz ar to komunikācijas instrumentāriju lielā mērā nosaka augstskolas Sabiedrisko attiecību un informācijas daļa V. Viļevko vadībā, kas ir pakļautībā Sabiedrisko un administratīvo lietu prorektorei V. Šaudiņai.

Minētā pētījuma kontekstā pievērsīsimies instrumentārija analīzei, kas tiek pielietots komunikācijā ar potenciālajiem studentiem, lai informētu, pārliecinātu, sekmētu izvēli par labu studijām tieši Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātē (turpmāk – DU MMF).

Pievēršoties Daugavpils Universitātes sabiedrisko attiecību komunikācijas instrumentārija analīzei ar potenciālajiem augstskolas studentiem, jāatzīmē, ka to plāno Studiju daļa sadarbībā ar Sabiedrisko attiecību un informācijas daļu. 2007. gadā tika organizētas vairākas *Informatīvas tikšanās ar vidusskolu skolēniem* Latgales reģiona skolās Ludzā, Preiļos, Riebiņos, Līvānos, Rudzātos, Jēkabpilī, Balvos, Viļakā, Ilūkstē, Sventē, Rēzeknē, Krāslavā, Dagdā, Varakļānos, Lubānā. Jāsaka, ka neviens vēl nav izdomājis labāku un efektīvāku komunikācijas instrumentu ar mērķauditoriju par reālu, dzīvu sarunu, kad pastāv iespēja tūlītējai atgriezeniskajai saitei un aktīvam dialogam, diskusijai, aktivizējot vairāku kanālu izmantošanu vienlaikus – mutvārdu, audiovizuālo, iespiesto.

Runājot par tiešo komunikāciju ar potenciālo studentu grupām, jāatzīmē profesionālās augstākās izglītības bakalaura studiju programmas “*Profesionālās izglītības mūzikas skolotājs*” direktora prof. Ē. Dauguļa Informatīvie braucieni uz Latgales reģiona skolām ar specializāciju mūzikas apgūvē. Neapšaubāmi, zināmu atsaucību un atgriezenisko saiti minētais pasākums gūs, jo reālu, dzīvu tikšanos neaizvieto nekādi elektroniskie informācijas nesēji.

Viens no gada nozīmīgākajiem jebkuras augstskolas notikumiem ir Informācijas diena, kuras darba kārtība 2007. gadā tika nopietni pārdomāta un organizēta vidusskolēniem saistošā, interesantā formā, tomēr jāteic, ka apmeklētāju pulks vairs nebija tik plašs kā iepriekšējos gados, ko varētu izskaidrot ar iespēju iegūt informāciju no citiem avotiem. Skolēnu attieksmi pret Informācijas dienām mēģināsim noskaidrot diskusijās fokusa grupās.

Nākamais būtiskais komunikācijas instruments, uzrunājot potenciālos augstskolas studentus klātienē starppersonu un grupu komunikācijā, ir dalība izstādēs, un 2007. gadā Daugavpils Universitāte sevi prezentējusi trijās izstādēs: “*Skola’ 2007*” (Rīgā), “*Informācija un izglītība*” (Rēzeknē), “*Izglītības iespējas*” (Daugavpilī).

Runājot par DU MMF komunikāciju ar potenciālajiem studentiem, jāatzīmē, ka līdz šim atrauti no augstskolā kopumā organizētajiem atsevišķi pasākumi nenotika. Tomēr fakultātē tika izstrādāts un Senātā apstiprināts *Skolēnu atklātais zinātnisko un jaunrades darbu konkursa mākslā, mūzikā, dejā nolikums*. Konkurss notika Daugavpils Universitātes Informācijas dienas pasākumu ietvaros, tomēr neguva pietiekamu atsaucību, tādēļ pētījuma praktiskajā daļā mēģināsim noskaidrot iespējamās neveiksmes iemeslus fokusa grupas diskusijā ar potenciālajiem skolu absolventiem. Pagaidām iemesli ir tikai minami, proti, nepietiekams laika posms no konkursa pasludināšanas brīža līdz norises brīdim, nepietiekama aktualizācija plašsaziņas līdzekļos, balvu (motivācijas) trūkums, nepareiza komunikācijas kanāla izvēle informācijas atspoguļojumā jeb arī tas nav atbilstīgs sabiedrisko attiecību komunikācijas instruments ar potenciālajiem studentiem?

Viens no samērā efektīviem Mūzikas un mākslu fakultātes sabiedrisko attiecību *instrumentiem* gan komunikācijā ar plašsaziņas līdzekļiem, gan arī pastarpinātai komunikācijai ar potenciālajiem mākslas programmu studentiem ir mākslinieku radošā apvienība “*Kāpēc 5*”, ko veido fakultātes radošākie jaunieši no profesionālajām studiju programmām “*Māksla*” un “*Datorizains*”. Var droši apgalvot, ka minētās apvienības aktivitātes guvušas lielāku publicitāti nekā citi fakultātes informatīvie pasākumi. Jauniešu apvienība organizē dažādus mākslinieciskus pasākumus ar performancēm un instalācijām, kas pievērš dažādu plašsaziņas līdzekļu uzmanību un ir saistoši arī vienkāršiem Daugavpils iedzīvotājiem. Ņemot vērā, ka pētījums neparedz plašsaziņas līdzekļu kontentanāli, tikai atzīmēsim, ka sižeti par “*Kāpēc 5*” pasākumiem tiek pārraidīti gan pilsētas televīziju ziņu raidījumos, atspoguļoti pilsētas laikrakstu reportāžās, gan arī laikrakstu mājas lapās. Jāteic, ka fakultātes vadība allaž

finansiālo iespēju robežās atbalstījusi ikvienu radošās apvienības pasākumu, aktīvākie pasākumu organizētāji tika stimulēti materiāli, piešķirot vienreizējās stipendijas, tādējādi motivējot jauniešus tālākai darbībai un aktivitātēm.

Nolūkā pastarpināti komunicēt ar potenciālajiem augstskolas studentiem 2006./2007. studiju gada laikā televīzijā “*Dautkom*” ik mēnesi varēja vērot tiešos ēterus, kuros katra fakultāte prezentēja sevi, iepazīstinot televīzijas auditoriju ar piedāvātajām studiju iespējām un citiem aktuāliem jautājumiem. Arī DU MMF vadība un studenti februārī piedalījās tiešā ētera raidījumā. Jāatzīmē, ka minētā instrumenta un kanāla efektivitāti mēģināsim noskaidrot fokusa grupas diskusijās ar potenciālajiem vidusskolu absolventiem, nosakot atgriezeniskās saites esamību.

Aktīva darbība norisinās arī fakultātes *Mākslas galerijā*, kas, noliedzami, ir vērā ņemams instruments kā fakultātes tēla veidošanai, tā arī publicitātei un pastarpinātai potenciālo studentu uzrunāšanai un kura efektivitāti un lietderību mēģināsim noskaidrot diskusijās ar vidusskolēniem.

Vēl viens pastarpinātās komunikācijas instruments ar potenciālajiem un esošajiem studentiem ir *Aristoteļa svētki*, kurus pareizi un mērķtiecīgi organizējot, gūstama apmierinātība esošo studentu vidū, pozitīva publicitāte plašsaziņas līdzekļos, pastarpināti uzrunājot arī potenciālo studentu auditoriju.

Noslēgumā jāatzīmē arī Daugavpils Universitātes mājas lapa, kur informāciju var iegūt gan potenciālo studentu, gan arī plašsaziņas līdzekļu pārstāvju, esošo studentu un darbinieku mērķauditorijas.

Pētījuma metodikas pamatojums

Aktualizējot kvantitatīvo un kvalitatīvo pētījuma metožu pielietojumu pētījumos, jāuzsver, kvantitatīvo metožu centrā ir vispārējās likumsakarības, kurām pastāvot atsevišķu gadījumu sarežģītajā fenomenoloģijā, tiek noskaidrotas atkārtotumā esošās vai vispārējās īpašības. Līdz ar to, atšķirībā no kvalitatīvajām metodēm, kvantitatīvo pētījuma metožu pielietošanas gadījumā netiek ievērots īpatnējais, atšķirīgais, dominējošais, noteicošais pētījuma priekšmetā vai parādībā. Izmantojot kvalitatīvās metodes, iespējama kļūst daudzveidīgu sociālu procesu, tai skaitā komunikācijas procesa, struktūras apzināšana un dinamikas izskaidrojums. Raugoties no kvalitatīvo pētījuma metožu perspektīvas, nav iespējama sistēmstruktūras jēdzienu apjēgsme un apzināšana atrauti no tās sastāvdaļām.

Minētā pētījuma kontekstā izšķiroša nozīme ir katram DU MMF sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa elementam, kas arī noteica pētījuma metodikas izvēli par labu kvalitatīvai metodei, proti, *diskusijai fokusa grupā*, jo pētījuma mērķis nav noskaidrot sabiedrisko attiecību vispārējās likumsakarības vai dinamiku, ko sekmīgi varētu īstenot ar kvantitatīvo metožu palīdzību, bet gan noskaidrot vienas no nozīmīgākajām Mūzikas un mākslu fakultātes sabiedrisko attiecību mērķauditorijām – potenciālo studentu – atšķirīgo studiju motivāciju, intereses, dažādu mediju izmantošanas mērķus un intensitāti, ieradumus informācijas avotu meklējumos un izvēlē. Kvalitatīvās metodes šajā gadījumā ļauj izveidot optimālas mijiedarbes shēmas ar potenciālo studentu mērķauditoriju.

Jāatzīmē, ka sabiedrisko attiecību efektivitātes izvērtējuma sekmību nosaka sākotnēji precīzi apzinātas nozīmīgākās mērķauditorijas, komunikācijas kanāli, mediji un instrumentārijs.

Kā tika minēts iepriekš, viena no nozīmīgākajām jebkuras augstskolas, tai skaitā arī Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātes sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa mērķauditorijām ir potenciālie vidusskolu absolventi, un tie jaunieši, kuri varētu turpināt studijas DU MMF, tādēļ diskusijām fokusa grupā tika izvēlēta Daugavpils Mākslas

vidusskolas "Saules skola" pēdējā kursa studentu mērķgrupa, jo 60% fakultātes mākslas programmu studenti ir minētās skolas absolventi; Daugavpils 13. vidusskolas 12. klases skolēnu mērķgrupa, jo minētā skola ir ar padziļinātu mūzikas apguvi. Ievērojot Daugavpils pilsētas multikulturālo vidi, kas nozīmē arī zināmas atšķirības komunikācijas procesa ievirzē, izvēloties mērķauditoriju sasniedzošus kanālus un medijus, diskusijām fokusa grupā tika izvēlēta Daugavpils 12. vidusskolas 12. klases skolēnu mērķgrupa, jo tā ir skola, kurā vidējās izglītības programma tiek apgūta tikai latviešu valodā; Daugavpils Centra ģimnāzijas 12. klases skolēnu mērķgrupa, jo tā ir skola, kurā vidējās izglītības programma tiek apgūta bilingvāli.

Diskusijām fokusa grupās ar potenciālajiem vidusskolu absolventiem tika izvirzīti šādi uzdevumi:

- noskaidrot, vai pielietotais DU MMF sabiedrisko attiecību komunikācijas instrumentārijs, izvēlētie mediji ir atbilstīgi mērķauditorijai;
- noskaidrot instrumentāriju, kas sniedz maksimālu komunikatīvo efektu, optimizējot sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa plānošanu.

Pētījuma datu analīze

Pamatojoties uz iepriekš minēto, diskusijas fokusa grupās ar potenciālajiem vidusskolu absolventiem tika organizētas četrās skolās, proti: Daugavpils Mākslas vidusskolā "Saules skola", Daugavpils 13. vidusskolā, Daugavpils 12. vidusskolā, Daugavpils Centra ģimnāzijā.

Diskusiju gaitā noskaidrojās, ka praktiski visiem potenciālajiem vidusskolu absolventiem ir interese par augstāko izglītību. Uz jautājumu "Kāpēc izlēmāt studēt augstskolā un iegūt augstāko izglītību?", lielākoties atbilde skanēja šādi: "Vēlamies būt konkurētspējīgi tirgus ekonomikas apstākļos, pelnīt pietiekamu algu, lai nevajadzētu braukt uz ārzemēm peļņas nolūkos", bija arī šāds viedoklis: "Kamēr vecāki uztur – mācīšos, tāpat vien, paskatīšos – kur vieglāk". Kopumā, runājot par motivāciju un vajadzību pēc augstākās izglītības, tāda pastāv un ir pozitīvi orientēta, jo jaunieši izprot mūsdienu situācijas realitātes un ir patiesi ieinteresēti kļūt par konkurētspējīgiem speciālistiem darba tirgū un saņemt pietiekamu atalgojumu nākotnē.

Uz jautājumiem par to, kas ietekmējis augstskolas un programmas izvēli, viedoklis bijis visnotaļ atšķirīgs: "augstskolas prestižs (RSEBAA's gadījumā), vēlme papildināt jau esošās zināšanas mākslas jomā (Latvijas Mākslas akadēmijas gadījumā), izdevīgs augstskolas ģeogrāfiskais stāvoklis, samērā zema studiju maksa (Daugavpils Universitātes gadījumā); labs atalgojums šīs profesijas darbiniekiem, interesants darbs, attīstības perspektīvas, profesijas prestižs (jurisprudences, loģistikas studiju programmu gadījumā), saista šī joma (tūrisma, psiholoģijas, mākslas studiju gadījumā), sporta skolotājs ieteica (sporta programmas studiju gadījumā), vienīgā studiju programmā Daugavpils pilsētas augstskolās (DU fizioterapijas studiju gadījumā), Informatīva tikšanās ar Baltijas Starptautiskās akadēmijas pārstāvjiem audzināšanas stundas laikā, turklāt jāatzīmē, ka mutvārdu kanāls un minētajā gadījumā Informatīvās tikšanās instruments izrādījies visnotaļ efektīvs, jo vairums Daugavpils 13. vidusskolas izlaiduma klases skolēnu nolēma turpināt studijas BSA tieši Informatīvās tikšanās rezultātā.

Jāatzīmē, ka pamatā jauniešu izvēli neviens neietekmē un lēmumi par studijām tiek pieņemti patstāvīgi. Turklāt, galīgais lēmums – studēt vai ne – lielākoties tiek pieņemts tikai pēdējās klases pavasara mēnešos, bet bija tikai daži jaunieši, kas jau pēc 9. klases zināja, kur mācīsies. Jāuzsver, ka minētie jaunieši bija arī tie, kuri apmeklēja Informatīvās dienas izvēlētajās augstskolās, tas nozīmē, ka faktiski Informatīvās dienas apmeklēja lielākoties tie, kuri jau pieņēmuši lēmumu, kas arī izskaidro šī pasākuma apmeklētāju skaita samazinā-

šanos, jo pārējie atteica: “*ejot uz visām augstskolām, papēžus noburzīsi – var aiziet uz vienu izstādi – un viss būs skaidrs*”.

Tas nozīmē, ka bez *Informatīvajām tikšanās reizēm*, arī *izstāžu instrumenta* efektivitāte ir krietni augstāka nekā *Informācijas dienas* instrumenta efektivitāte.

Informācijas meklējumiem par studiju iespējām dominēja *elektroniskais kanāls*, bet instrumenta kvalitātē *augstskolu mājas lapas*, jo, kā teica jaunieši: “*Tas ir ātri, ērti, pieejami, izsmelīgi, nav jātērē papildus laiks, valkājoties pa augstskolām, izstādēm*”.

Vairāki jaunieši visās skolās minēja grāmatu “*Kur mācīties tālāk*”, kur arī ieguva visaptverošu informāciju par studiju iespējām, un kuru ieteica klases audzinātāja.

Diezgan bieži skanēja arī šādas atbildes: “*Tur mācās draugi – draugi ieteica, tur strādā mammas draudzene – viņa ieteica; tur mācījās mani radi – ar viņiem runāju*”.

Tas nozīmē, ka ārkārtīgi svarīga nozīme piemīt pozitīvas iekšējās komunikācijas veidošanai ar Mūzikas un mākslu fakultātes darbiniekiem un esošajiem studentiem, jo viņi no tiesas ir tie, kas pārkāpjot fakultātes sliksni pilsētas, reģiona virzienā vai nu spordinās tēlu, vai arī nomelns, jo “*baumu telegrāfs*” ir tas, kas vienmēr darbojas efektīvi.

Turklāt, jāatzīmē, ka *iespiestās informācijas kanāla* efektivitāte gan nav pārāk augsta, jo avīzes pārsvarā jaunieši nelasa, pie tam vienīgā populārākā avīze, ko tomēr dažreiz izlasa (*kad pagadās pa rokai*) gan latviešu, gan arī citu tautību jaunieši ir *Haua gazeta*. Nevienš latviešu tautības jauniešis neminēja nedz vietējās avīzes, nedz arī dienas presi latviešu valodā, tas nozīmē, ka *Haua gazeta* piesaista interesi, jo “*tur ir gan izklaide, gan ziņas, kas ir vienkārši lasāmas, gan arī sensācijas*”, respektīvi, tā tiek veidota atbilstoši jauniešu interesēm, pieejamā, saprotamā valodā. Reti, bet tika pieminētas arī tādas pilsētas avīzes kā *Сейчас, Экспресс Неделя*.

Tātad *Haua gazeta* ir viens no tiem Daugavpils pilsētas plašsaziņas līdzekļiem, ar kura starpniecību veidojama Mūzikas un mākslu fakultātes komunikācija ar potenciālajiem fakultātes studentiem, sadarbība būtu veidojama arī ar *Сейчас, Экспресс Неделя* žurnālistiem.

Jāteic, ka žurnālus gan jaunieši lasa labprātāk. Tika minēti šādi žurnāli: *Sargtornis, Atmостieties, Cosmopolitan, Люблю, Лулум, Santa, Ieva* – tiek lasīti 2 – 3 dažādi žurnāli mēnesī, kā arī *jauniešu žurnāli, kas iekrīt acīs un pagadās pa rokai*. Patīk lasīt par *attiecībām, horoskopus, kino jaunumus, intervijas ar sabiedrībā pazīstamiem cilvēkiem, modes jaunumus*.

Radio gan klausās visi un katru dienu, pārsvarā *Европа плюс*, mazāk, bet klausās *Alise Plus* un *Radio'SWH* – lielākoties kā fona mūziku. Ar radio palīdzību dažreiz arī uzzina par izklaides pasākumiem, kurus vērts apmeklēt. Tas nozīmē, ka radio, īpaši *Европа плюс* medijs, ir tas kanāls, ko varētu izmantot Mūzikas un mākslu fakultātes sabiedrisko attiecību komunikācijas veidošanai ar potenciālajiem fakultātes studentiem.

Turpinājumā jāatzīmē, ka iecienītākās *elektroniskā kanāla* Interneta mājas lapas ir šādas: *one.lv, draugiem.lv, inbox.lv, delfi.lv, google.lv, rambler.ru, apollo.lv, gorod.lv*, līderpozīcijā izvirzoties mājas lapai *one.lv*. Internetu jaunieši parasti izmanto, lai sazinātos ar saviem draugiem un izklaidētos, kā arī meklējot mācībām nepieciešamo informāciju, turklāt internets tiek lietots katru dienu.

Lai izvērtētu DU sabiedrisko attiecību komunikācijas instrumentāriju ar potenciālajiem studentiem, kā pirmais tika uzdots jautājums: “*Ar ko Jums asociējas Daugavpils Universitāte?*”. Izplatītākās atbildes: *ar skolotāju sagatavošanu, ar spēcīgu dabaszinātņu bāzi, lielākā universitāte Daugavpils pilsētā, vecākā universitāte valstī*. Atbildot uz jautājumu par to, *ar ko asociējas Mūzikas un mākslu fakultāte*, skanēja: *ar mūziku vai mākslu*.

Jaunieši apliecināja, ka kopumā viņiem ir aptuvens priekšstats par programmām, ko piedāvā Daugavpils Universitāte, tostarp Mūzikas un mākslu fakultāte, ko uzzinājuši, apmeklējot Informatīvās izstādes par izglītības iespējām un internetā, meklējot risinājumu

savām studiju iespējām. Jāatzīmē, ka lielākoties šogad tika apmeklēta izstāde, kas tika organizēta Daugavpils pilsētā, uz Rīgas izstādi braukts netika. Jaunieši vienisprātis atzina, ka Informatīvas izstādes ir vajadzīgas, jo *tajās var iepazīt visu augstskolu piedāvātās iespējas vienuviet*. Tas nozīmē, ka *Informatīvās izstādes* tomēr bija un paliek efektīvs komunikācijas instruments ar potenciālajiem studentiem.

Turpinājumā jāatzīmē, ka tiešos ēterus *Dautkom* televīzijā, kur vienreiz mēnesī bija iespēja redzēt DU pārstāvjus, iepazīstinot ar fakultāšu piedāvātajām studiju iespējām, nebija redzējis neviens vidusskolas absolvents un potenciāli iespējamamais Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātes students. Turklāt jāatzīmē, ka *Dautkom* televīziju jaunieši skatās samērā maz: *skatās tikai vienreiz nedēļā sestdienās ziņas jeb arī katru dienu ziņas plkst. 20.00*.

Tas nozīmē, ka komunikācijai ar potenciālajiem vidusskolu absolventiem tika izvēlēts samērā atbilstošs medijs, tomēr mērķauditorijai neatbilstošs laiks, rezultātā minētais instruments mērķauditoriju nerasniedza un šajā ziņā tā efektivitāte ir samērā zema. Jāsecina, ka komunikācijas efektivitātes paaugstināšanai, izmantojot televīziju, proti, audiovizuālo kanālu, informatīva notikuma jeb iemesla formai un saturam, tā ievirzei jāatbilst noteikta medija specifikai un mērķauditorijas izvēlei attiecībā pret to.

Uz jautājumu, kāds bija pēdējais notikums, ko plašsaziņas līdzekļi atspoguļoja par Daugavpils Universitāti, tostarp Mūzikas un mākslu fakultāti, daži atminējās reportāžas *Dautkom* televīzijas ziņās par mākslas studentu apvienības *Kāpēc5* performanču un instalāciju pasākumu. Daži *Saules skolas* studenti arī paši piedalījās *Kāpēc5* performancēs, atzīstot, ka *māksliniekiem tādi radoši pasākumi, kur kopā sanākt un radoši izpausties, ir noteikti vajadzīgi*.

Taču bija arī tāds jaunietis, kurš pēdējo informāciju smēlies izdevumā *Alma Mater* (brīvās preses paraugs ar mērķi nomelnot un apmelot nevis konstruktīvi kritizēt un atspoguļot vairāk nekā vienu viedokli), ko lasījis pie drauga, kurš studē Daugavpils Universitātē. Jāteic, ka viņa viedokli bija stipri ietekmējis visiem labi zināmā minētā preses izdevuma "*melnais piārs*". Viņa viedoklis: *nekas labs universitātē nenotiek, universitātes administrācija dzīvo un plaukst uz studentu rēķina, izmitinot viņus dzīvošanai cilvēkam nepieņemamos apstākļos*.

Minētais apstāklis aktualizē nepieciešamību pēc Mūzikas un mākslu fakultātes, Daugavpils Universitātes sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa stratēģiskas plānošanas, lai sekmētu pozitīvu augstskolas tēlu un publicitāti sabiedrības redzējumā.

Runājot par *Mākslas galeriju*, jāteic, ka to varētu izmantot kā efektīvu instrumentu Mūzikas un mākslu fakultātes sabiedrisko attiecību komunikācijas procesa veidošanā ar nozīmīgākajām mērķauditorijām.

Diskutējot ar jauniešiem, jāteic, ka praktiski visi diskusijā iesaistītie *Saules skolas* audzēkņi ir apmeklējuši *Mākslas galeriju*, lielākā daļa no tiem – pat visas izstādes, atzīstot tās par *kvalitatīvām, interesantām, radošām un, protams, vajadzīgām*. Savukārt, citu skolu skolēni nebija neko par tādu dzirdējuši un nebija apmeklējuši arī nevienu izstādi.

Uz jautājumu par to, vai jaunieši zināja par MMF konkursu mākslā, dejā, mūzikā ar iespēju iegūt budžeta finansējuma studiju vietu vienā no fakultātes piedāvātajām studiju programmām, *Saules skolas* audzēkņi atzina, ka bija informēti, arī 13. vidusskolas jaunieši atzina, ka zināja. Uz jautājumu *vai piedalījās*, atbilde skanēja – *nē*. Uz jautājumu *kāpēc*, atbildes skanēja – *vēlu uzzinājām – atlika maz laika sagatavoties*. Uz jautājumu *vai kopumā Jūs interesētu konkurss, kura galvenā balva būtu budžeta finansējuma studiju vieta augstskolas studiju programmā*, skolēni bija praktiski vienisprātis – *ar prieku piedalītos*, izņemot dažus, kuri atzina, ka *nejūtas droši un pārliecināti par sevi*. Tomēr uz jautājumu *vai vispār piedalīties konkursos*, tika saņemtas praktiski noliedzošas atbildes, tomēr *vai interese par konkursiem ir*, atbildes bija apstiprinošas.

Tas nozīmē, ka tomēr Konkurss ir atbilstīgs instruments komunikācijas veidošanai ar potenciālajiem fakultātes studentiem, jo interese par šāda veida konkursu ir un pie nosacījuma, ka informācija tiek nodota savlaicīgi, ir atspoguļota jauniešiem pieņemamā formā, un konkursa ievirze un tematika pasniegta jauniešiem saistošā, atraktīvā veidā.

Potenciālo studentu mērķauditorijas pētījums ļauj secināt, ka kopumā pielietojamā instrumentārija efektivitāte ir samērā atšķirīga. Tādēļ komunikācijas efektivitātes paaugstināšanai ar potenciālo studentu mērķauditoriju tika izstrādāti šādi priekšlikumi:

1. Komunicējot ar mērķauditoriju ar plašsaziņas līdzekļu palīdzību, informatīvā notikuma jeb iemesla formai, saturam, ievirzei (instrumentam) jāatbilst noteikta medija specifikai un mērķauditorijas izvēlei attiecībā pret to. Minētā apstākļa neievērošana pazemina vai atsevišķos gadījumos pat nenodrošina pastarpinātu mērķauditorijas uzrunāšanu un noteiktas rīcības iniciēšanu;
2. Komunicējot ar mērķauditoriju starppersonu vai grupu komunikācijā, pārvietot uzsvarus no *Informācijas dienas* instrumenta, kas zaudē savu efektivitāti, uz *Informatīvajiem braucieniem* pa Latgales reģiona skolām ar audiovizuālā un iespiestā materiāla izmantošanu;
3. Turpināt nopietnus sagatavošanās darbus dalībai *Informatīvajās izstādēs par izglītības iespējām*, jo praktiskais pētījums apliecināja minētā instrumenta efektivitāti;
4. Sekojot mūsdienu informācijas tehnoloģiju attīstībai un paaugstinoties vispārējam datu-izstrādes līmenim, pastiprinātu uzmanību pievērst elektroniskā komunikācijas kanāla – interneta piedāvātajām iespējām, veidojot vienkārši lietojamu, informatīvi pilnīgu, vizuāli un audiāli saistošu, aktuālu un mobilu augstskolas, tai skaitā arī fakultātes, mājas lapu, jo internets ir viens no galvenajiem informācijas avotiem, ko ik dienu savās mācībās un izklaidēs izmanto potenciālie augstskolas studenti;
5. Visbeidzot, praktiskais pētījums apstiprināja, ka tieši vai pastarpināti komunicējot ar potenciālajiem studentiem, nedrīkst atstāt novārtā pozitīvas iekšējās komunikācijas veidošanu, jo izvēli daudzos gadījumos ietekmē noturīgas sociālās saites – draugi, kuri jau studē, brālis, kurš jau beidza studijas, kaimiņiene, kura strādā augstskolā u.c.

Bibliogrāfija

- Edeirs, Dž. (1999) *Efektīva komunikācija*. Rīga: Asja.
- Gregorija, A. (2007) *Sabiedrisko attiecību kampaņu plānošana un vadīšana*. Rīga: Lietišķās informācijas dienests.
- Herbsts, D. (2006) *Sabiedriskās attiecības*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Katlips, S.M., A.H. Senters un G.M. Brūms (2002) *Sabiedriskās attiecības*. Rīga: Avots.
- Lasswell, H. (1948) "The Structure and Function of Communication in Society". In: L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas: a Series of Addresses. Institute for Religious and Social Studies*. Pp. 37–51.

Summary

SOME ASPECTS OF THEORY AND PRACTICE OF THE HIGH SCHOOL COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF PUBLIC RELATIONS

Kristīne Aleksandroviča

Nowadays communication forms one of the most important areas in the life of a community. It is doubtless that numerous agents of the communication, being unwilling to drift and trying to survive in a competition-ridden world, began to control the communication process. The above tendency is being promoted by the uninterrupted quantitative increase of the information amount, quickening, as well as accumulation. More and more people as well as number of companies are included in the communicative processes, and each announcement reaches more people due to the influence of globalization, namely, the number of the potential announcement receiver increases, wherewith each person gets bigger number of the announcements. The circumstances mentioned above update the questions: how and in which way the process of communication is formed, how and with a help of which tools the reaction of a target audience is achieved, how to increase the communicative effectiveness, that is why the aim of the research is: to carry out the analysis of communication of the potential students in Daugavpils University Faculty of Music and Arts.

The following article reflects the results of the empirical research of the year 2007 on the basis of the public relations process of communication audit, clarifying effectiveness of a set of the communication instruments and mutual compatibility and correspondences.

Резюме

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ КОММУНИКАЦИИ ВЫСШЕГО УЧЕБНОГО ЗАВЕДЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ

Кристине Александровича

Коммуникация является одной из наиболее важных сфер жизни современного общества. Вовлеченные в социальную коммуникацию многочисленные агенты в борьбе за выживание в условиях конкуренции и избегая ее дезорганизации, начали контролировать процессы коммуникации. Выше упомянутую тенденцию ускоряет непрерывное увеличение объемов информации и ускорение информационных потоков.

В настоящий момент вовлечение в процессы коммуникации количества людей и предприятий постоянно увеличивается. Под влиянием глобализации каждое сообщение доходит до все большего количества реципиентов: то есть, с одной стороны, увеличивается количество потенциальных получателей любого сообщения, но, с другой стороны – каждый реципиент с каждым днем получает все больше сообщений. Эти, диктуемые современным обществом, условия актуализируют процесс коммуникации и выдвигают актуальные вопросы исследования: как и с помощью каких инструментов достигаема реакция целевой аудитории, как повысить коммуникационный эффект и др. Поэтому целью данного исследования является проведение анализа существующей коммуникации с потенциальными студентами на примере факультета музыки и искусств Даугавпилсского Университета.

В статье отражены результаты эмпирического исследования, проведенного в 2007 году на основе аудита процесса коммуникации общественных отношений с целью выяснения эффективности и соответствия применяемых инструментов коммуникации целевой аудитории.

ZIŅAS PAR AUTORIEM

- Kristīne Aleksandroviča** Mg. sc. soc., Daugavpils Universitātes Mūzikas un mākslu fakultātes prodekāne, Rīgas Stradiņa universitātes doktorante, Latvija
kristine.aleksandrovetica@du.lv
- Rita Baltere** Mg. oec., Daugavpils Universitātes doktorante, Latvija
rita.baltere@du.lv
- Viktors Čuešovs** Dr. phil., Vadības akadēmijas Filozofijas katedras vadītājs, profesors, Baltkrievija
- Aija Eglīte** Dr. oec., Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes Ekonomikas katedras asociētā profesore, Latvija
Aija.Eglīte@llu.lv
- Dalia Eidukiene** Dr., Viļņas Gedemina Tehniskās universitātes Filozofijas un politikas teorijas katedras asociētā profesore, Lietuva
daliaeidukiene@yahoo.com
- Aleksandrs Ivanovs** Dr. hist., Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta profesors, Latvija
aleksandrs.ivanovs@du.lv
- Elita Jermolajeva** Dr. oec., Daugavpils Universitātes zinātņu prorektore, Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes asociētā profesore, Latvija
elita.jermolajeva@du.lv
- Ingrīda Kantīķe** Mg. oec., Latvijas Lauksaimniecības universitātes Ekonomikas fakultātes Grāmatvedības un finanšu katedras lektore, Latvija
Ingrida.Kantike@llu.lv
- Igors Podporins** Dr. phil., Baltkrievijas Valsts agrāri tehniskās universitātes Vēstures un filozofijas katedras vadītājs, docents, Baltkrievija
- Oļegs Papsujevičs** Dr. habil.chem., Daugavpils Universitātes Latgales pētniecības institūta vadošais pētnieks, Latvija
oļegs.papsujevics@du.lv
- Daina Švarce** Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes Ekonomikas katedras studente, Latvija
araramata@inbox.lv
- Sandra Zelča** Mg. oec., Daugavpils Universitātes Sociālo zinātņu fakultātes lektore, Latvija
sandra.zelca@du.lv

RAKSTU NOFORMĒŠANAS NOTEIKUMI

Raksti, kuru noformējums neatbilst formālajām prasībām, netiks pieņemti publicēšanai.

Raksta apjoms: 0,7–1,5 autorlokšnes (30000–60000 rakstu zīmju, atstarpes ieskaitot). Raksta manuskripts iesniedzams datorizētajā divos eksemplāros A4 formātā, pievienojot disketi (vai CD), vai pa elektronisko pastu. Teksts jāsaliek, izmantojot *Times New Roman* šriftu (*Win Word 2000/XP*); burtu lielums – 12 punkti, intervāls starp rindām – 1,5. Teksta attālums no kreisās malas – 3 cm, no labās malas – 2 cm, no apakšas un no augšas – 2 cm. Ja tiek izmantotas speciālās datorprogrammas, tad tās iesniedzamas kopā ar rakstu. Lapas augšējā labajā stūrī jānorāda autora zinātniskais grāds, vārds, uzvārds, valsts. Raksta nosaukumu jāraksta treknrakstā (**bold**).

Raksta anotācija: raksta sākumā tūlīt pēc tā nosaukuma jāievieto informatīva anotācija. Anotācijā jānorāda raksta mērķis un uzdevumi, jāformulē pētījuma problēma, jāparāda novitāte un jāsniedz galvenie secinājumi. Atsevišķā rindkopā jānorāda **atslēgas vārdi** (termini, kas izsaka rakstā aplūkoto jautājumu būtību). Nepieciešams arī šo atslēgas vārdu tulkojums valodā, kurā ir kopsavilkums.

Raksta kopsavilkums: 1200–1500 zīmju. Rakstiem jāpievieno kopsavilkums latviešu un krievu valodā;

Raksta valoda: literāra, terminoloģiski precīza. Ja autors gatavo rakstu svešvalodā, tad viņam pašam jā rūpējas par raksta teksta valodniecisko rediģēšanu, konsultējoties pie attiecīgās sociālo zinātņu nozares speciālista – valodas nesēja. *Raksti, kuru valoda neatbilst pareizrakstības likumiem, netiks izskatīti un recenzēti.*

Raksta zinātniskais aparāts (atsauces un piezīmes, bibliogrāfija, tabulas, shēmas, diagrammas, grafiki utt): atsauces ievietojamas tekstā pēc šāda parauga: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Piezīmes un skaidrojumi ievietojami raksta beigās. Tabulas, grafiki, shēmas, diagrammas un citi ilustratīvie materiāli noformējami, norādot materiāla avotu, nepieciešamības gadījumā arī atzīmējot tabulu, grafiku, shēmu izveides (apreķināšanas, datu summēšanas utt.) meto- diku. Visiem šāda veida materiāliem ir jābūt ar kārtas numuriem un virsrakstiem.

Bibliogrāfija (rakstā izmantoto iespied- darbu saraksts) jāveido un jānoformē precīzi pēc šādiem paraugiem:

Monogrāfijām (grāmatām un brošūrām):
Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч.П. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Rakstiem krājumos:
Turner, R.H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Rakstiem žurnālos:
Bela, B. (1997) "Identitātes daudzvalsība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos." *Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr. 5/6: 112.–129. lpp.

Шмит К. (1992) "Понятие политического." *Вопросы социологии*, № 1: стр. 37–67.

Rakstiem laikrakstos:
Strazdiņš, I. (1999) "Matemātiķi pasaulē un Latvijā." *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materiāliem no interneta:
Soms, H. "Vēstures informātika: saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati." <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2007. 20.10).

Bibliogrāfija sakārtojama autoru uzvārdu vai iespieddarbu nosaukumu alfabēta (sākumā – latīņu alfabēta, nešķirojot pēc valodām; beigās – kiriliskā alfabēta) secībā.

KONTAKTINFORMĀCIJA:

Reģionālā ziņojuma sekretāre
Mg. oec. **Ludmila Paņina**
Tel.: +371-654-20032
Fax.: +371-654-28629
ludmila.panina@du.lv

GENERAL REQUIREMENTS FOR THE ARTICLES

Articles, which do not have an appropriate layout, will not be accepted.

Volume of article: 30,000–60,000 characters with spaces. Manuscript should be submitted in two Word-processed and fully formatted copies of A4 paper, attaching a diskette (CD) or by e-mail. Text should be composed using *Times New Roman* font (*WinWord 2000/XP*); font size – 12, line spacing – 1.5. Text should be aligned 3.0 cm – from the left side, 2.0 – from the right side, 2.0 cm – from the top and the bottom. If special computer programmes are used, then they should be submitted together with the article.

Annotation: in the beginning of the article (after the heading) the informative annotation (1200–1500 characters) is located. In the annotation the purpose and tasks of the paper are underlined, the research problem is formulated, the novelty of research is marked and the main conclusions are represented. In the separate paragraph the **key words** (terms, in which the essence of questions considered) should be given.

Summary: 1,200–1,500 characters. Articles should contain a summary in Latvian and Russian;

Language of article: literal, terminologically precise. If author prepares an article in a foreign language, then he/she should take trouble about the linguistic correction of the written text consulting a specialist of the corresponding branch of social sciences – native speaker. *Articles, which have a wrong spelling, will not be accepted and reviewed.*

Layout of article (references and notes, bibliography, tables, schemes, diagrams, charts, etc.). References should be placed in a text according to the example: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Explanations and comments should be given in the endnotes. Tables, charts, schemes, diagrams and other illustrative materials should have indication of the source of the material and, if necessary, then the method of making the table, the chart, the scheme (calculations, data gathering, etc.) should be marked. These materials should have ordinal numbers and titles. All these materials should be done in electronic version, which should be sent to the Editorial Board on diskettes (or CDs).

Bibliography should be compiled according to the given samples:

Monographs (books, brochures):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Articles in collections:

Turner, R. H. (1990) “A Comparative Content Analysis of Biographies.” In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Articles in magazines:

Bela, B. (1997) “Identitātes daudzbalisība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos.” *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr. 5/6: 112.–129. lpp.

Шмитт К. (1992) “Понятие политического.” *Вопросы социологии*, № 1: стр. 37–67.

Articles in newspapers:

Strazdiņš, I. (1999) “Matemātiķi pasaulē un Latvijā.” *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Materials from the Internet:

Soms, H. “Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati.” <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Bibliography should be compiled in the alphabetic order according to the authors' names or to the titles of the literature used (at the beginning – in the Latin alphabet, at the end – in the Cyrillic alphabet).

CONTACT PERSON:

Secretary

Mg. oec. **Ludmila Panina**

Tel.: +371-654-20032

Fax.: +371-654-28629

ОБЩИЕ ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

Статьи, оформление которых не соответствует данным требованиям, к публикации не принимаются.

Объём статьи: 0,75–1,5 авторских листа (30000–60000 знаков, включая пробелы). Рукопись статьи должна быть представлена на дискете и в компьютерной распечатке (формат А4) в двух экземплярах (или по электронной почте). Текст набирается шрифтом *Times New Roman (Win Word 2000/XP)*; размер букв – 12, межстрочный интервал – 1,5. Поля слева – 3,0 см, справа – 2,0 см, сверху и снизу – 2,0 см. Если в наборе статьи использовались специальные компьютерные программы, то они должны быть представлены в редакцию.

Аннотация статьи: в начале статьи, сразу же после заголовка, помещается аннотация (1200–1500 знаков). В аннотации указывается цель и задачи статьи, формулируется исследовательская проблема, отмечается новизна исследования и представляются главные выводы. В отдельном абзаце приводятся **ключевые слова** (термины, в которых наиболее адекватно выражена сущность вопросов, рассмотренных в статье). Необходимо также перевод ключевых слов на тот язык, на котором дается резюме статьи.

Резюме: 1200–1500 знаков. Статьи сопровождаются резюме на английском и русском языке;

Язык статьи: литературный, терминологически точный. Если автор готовит статью на иностранном (неродном) языке, то он должен сам позаботиться о лингвистическом редактировании статьи; желательна консультация носителя языка, являющегося специалистом соответствующей отрасли социальных наук. *Статьи, язык которых не соответствует правилам правописания, не будут рассматриваться и рецензироваться.*

Научный аппарат статьи (ссылки и примечания, библиография, таблицы, схемы, диаграммы, графики и т.д.). Ссылки располагаются в тексте по следующему образцу: (Turner 1990, p. 140); (Миллс 1998, с. 10); (Bela 1997, 112. lpp.). Примечания и пояснения располагаются после основного текста. В оформлении таблиц, графиков, схем, диаграмм и других иллюстративных материалов должны указываться ссылки на источник материала, при необходимости также долж-

на указываться методика разработки (расчета данных, выведения сводных показателей и т.д.) таблиц, графиков, схем. Все подобные материалы должны иметь заголовки и порядковые номера.

Библиография (список использованных в статье печатных работ) должна быть составлена и оформлена точно, в соответствии с предлагаемыми ниже образцами:

Монографии (книги и брошюры):

Turner, J. H. (1974) *The Structure of Sociological Theory*. Homewood (Illinois): The Dorsey Press.

Миллс Ч. Р. (1998) *Социологическое воображение*. Москва: Стратегия.

Статьи в сборниках:

Turner, R. H. (1990) "A Comparative Content Analysis of Biographies." In: Øyen, E., ed. *Comparative Methodology: Theory and Practice in International Social Research*. London, etc.: Sage Publications. Pp. 134–150.

Статьи в журналах:

Bela, B. (1997) "Identitātes daudzbalisība Zviedrijas latviešu dzīvesstāstos." *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. A, 51, Nr. 5/6: 112–129.

Шмитт К. (1992) "Понятие политического." *Вопросы социологии*, № 1: 37–67.

Статьи в газетах:

Strazdiņš, I. (1999) "Matemātiķi pasaulē un Latvijā." *Zinātnes Vēstnesis*, 8. marts.

Материалы в Интернете:

Soms, H. "Vēstures informātika: Saturs, struktūra un datu bāze Latgales dati." <http://www.dpu.lv/LD/LDpublik.html> (2002. 20. 10).

Библиография составляется в алфавитном порядке фамилий авторов или названий печатных работ. В начале списка указываются работы, названия которых даны латинским шрифтом (без деления по языкам), затем – кириллицей.

ДЛЯ КОНТАКТОВ:

Секретарь Регионального вестника

Mg. оес. Людмила Панина

Tel.: +371-654-20032

Fax.: +371-654-28629

ludmila.panina@du.lv

Korektori: Inta Ostrovska, Ludmila Paņina, Dmitrijs Oļehnovičs

Tehniskās redaktores: Ludmila Paņina, Līga Vērdiņa

Maketētāja: Marina Stočka

Vāka dizains: Māris Čačka, Ilze Meldere

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.
Parakstīts iespiešanai 28.05.2009. Pasūtījuma Nr. 40.
Iespriests DU Akadēmiskajā apgādā «Saule» —
Saules iela 1/3, Daugavpils, LV-5400, Latvija.